

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

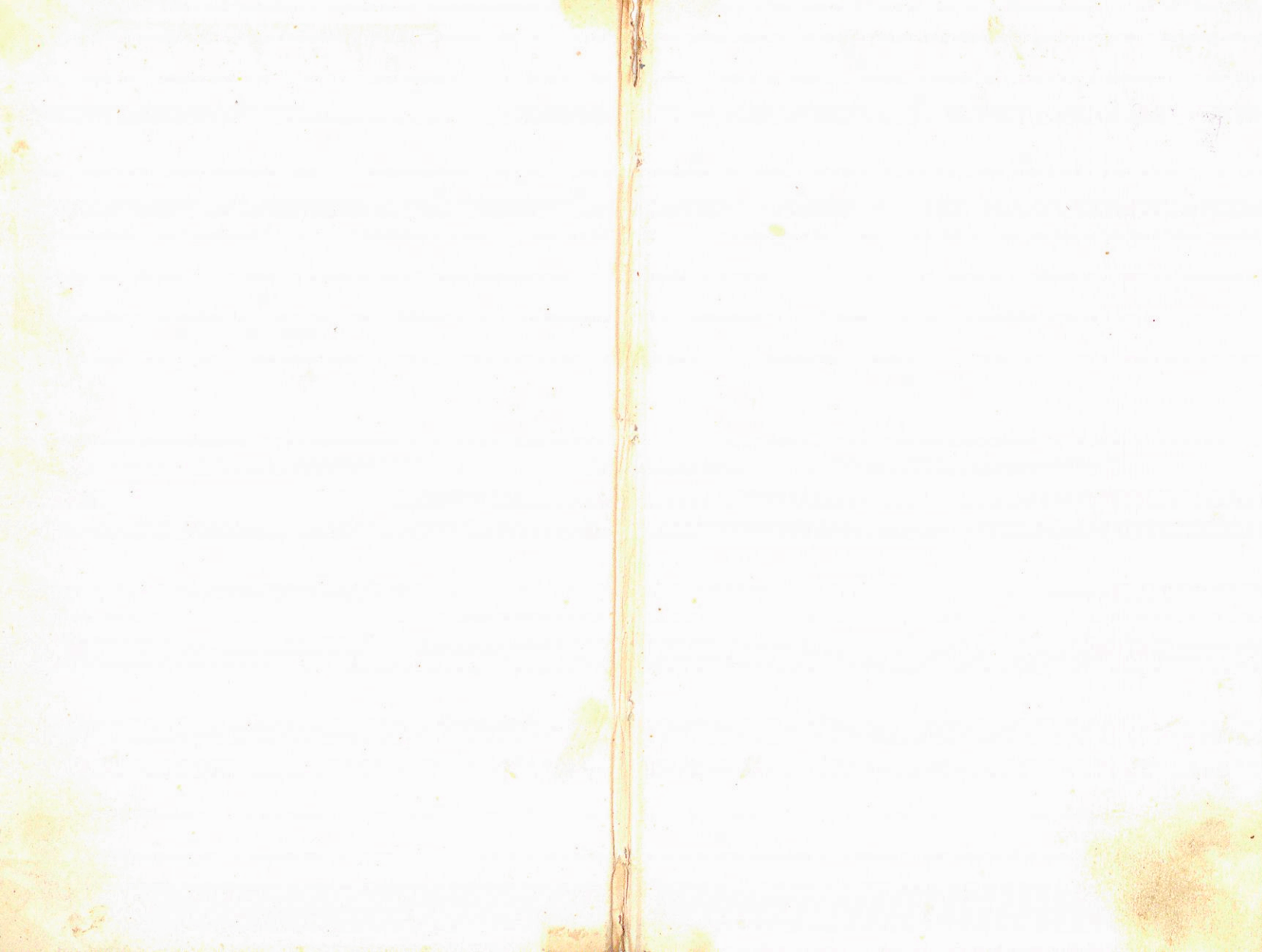
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Lin
V903

ԿՐԹՕ

ԱՐՏԱԻԱԶԴԻ ԵՒ ՄԱՐԿԱՐԷԴ

ԿՐԹ

ԻՐԵՎԱՆ ՊԵՊ ՄԻ ՀԱՅ ԲԻՐԵՍ

1892.

ՄԻՍԱՆՈՂԻԹ

Պ. Ի. Ե. Ն. Ն. Ա.

1888.

ՅԱՌԱՉԱՐԱՆ

Ընցեալ ձմեռ, մի երեկոյ, Վիեննայում մի օրձարանի մէջ հաւաքուել էինք տասնի չափ հայազգի երիտասարդներ, ի միջի որոց ես էի ամենից տարիքոտը, այսինքն ՅՂ դարուն տեսած եւ երիտասարդութեան տխրոսին հրաժեշտ տուած մի մարդ:

Խօսակցութիւնը այլ եւ այլ նիւթերի վրայ շրջան անելուց յետոյ կանգ առաւ ամուսնութեան վրայ, եւ սորա վիճարանական քննադատութիւնը երկար տեւեց, որովհետեւ ամէնքս էլ ամուրի էինք:

— Ի՞նչու համար չէինք ամուսնացել:

Եյս հարցը մէջ բերին, եւ խորքանկեր որ միմեանցից տարբեր փաստերով պատճառարանեց իր անամուսնութիւնը:

Մինը ասաց որ տակաւին շատ երիտասարդ եմ, ժամանակ ունիմ: Միւրը ասաց թէ միտչեւ որ զրամազլուխս այսրան հազարի չհասցնեմ, չեմ ամուսնանար:

Մի ուրիշը, 1 ֆիորին վճարել եմ եւ 200000 ֆիորինի վիճակախաղի մի տոմսակ եմ առել, եթէ ես տարայ, իսկոյն կ'ամուսնանամ: Մի այլ երիտասարդ էլ ասաց որ, մեծկակ օժիտով մի հարուստի

39. 905

4 903-60

աղջիկ գտնեմ, վաղը կը պսակուիմ: Իսկ մինն էլ
խօսքը բերնից յափշտակելով, — այնպիսի մի բան
գտնեմ, վաղուան չեմ թողնուր, այս բոպէիս կա-
մուսնանամ, ասաց:

Մի ուրիշին էլ հարցրին թէ, դու ի՞նչու ամուրի
ես մնացել, նա էլ պատասխանեց թէ ես օրէ կը
վատարկիմ օրէ կուտեմ, կնիկս ի՞նչ պէտք է ուտէ:

Վերջը սկսան ամէնքը միաբերան խօսիլ: Վի-
ճարանութիւնը տարացաւ: Ամուսնութեան փիլի-
սոփայութիւնն էլ չբնօրացուեցաւ քննատատուե-
լու: Բայց եւ այնպէս ոչ որի կարծիքը միտին
համաձայն չէր: Ամէնքը զանազան գաղափարներ
էին յայտնում: Չայները բարձրացան եւ մի ծիծա-
ղաշարժ կերպարանք առաւ սրճարանական ժողովը:
Յանկարծ — Եղբարք! ասաց մեզանից մինը՝ որ Վի-
էննայում բնակութիւն հաստատող հայերի ամենից
հնազոյնն էր, լուեցէք եւ լսեցէք ինձ, ձեզ մի
հետաքրքիր պատմութիւն անելուեմ, որ իսկ եւ իսկ
եղելութիւն է եւ տեղի ունեցած է 7 տարի առաջ
Վիէննայում մի հայ բժիշկ ուսանողի հետ, պատ-
մութեան նիւթը՝ նախ բուռն սիրահարութիւն եւ
յետոյ երջանիկ ամուսնութիւն է, հետեւաբար մեր
վիճարանած առարկային կը պատկանի:

Ամէնքս էլ ականջնիս լարեցինք, այսինքն բոլո-
րովին ականջ դարձանք, եւ առանց ընդհատելու

մինչ վերջը մեծ հաճութեամբ լսեցինք պատմու-
թիւնը, որ արդարեւ շատ հետաքրքիր եւ միան-
գամայն թատրերգական լինելով, ստեպ ստեպ պա-
տահող դէպքերի կարգում չէր կարելի դասել:

Պատմութիւնը լաւ տպաւորութիւն գործեց
ամէնքիս վրայ: Բնդ հանուր մի հիացում տիրեց մեր
մէջ: Այն ժամանակ անուսովը յայտնի մի երիտա-
սարգ որ վիճարանութեան միջոցին, երբ իրան
հարցուել էր թէ ի՞նչու մի կին չէ ասել, եւ
«Եղբայր, ժամանակ չունիմ. ի՞նչ անեմ», պատաս-
խանել էր, նոյն երիտասարդը պատմութիւնը լսե-
լուց յետոյ, «Եղբարք, ասաց, ես ձեզ մի բան ա-
սեմ, այժմեան պատմութիւնը ինձ այնքան սքանչելի
թուեցաւ, որ այսուհետեւ հարկադրուած եմ ա-
մուսնանալու համար նմանօրինակ սիրահարական մի
դէպքի սպասելու, որովհետեւ դա ամուսնութեան
գեղարուեստական ճիւղն է: Իսկ ես վերջին խօսքս
ճաշակագէտ պարոնին ուղղելով ասացի, «Եղբայր,
մեր ամէնքին յոյսերը կարելի է, մի օր իրագործուին
եւ ամուսնանանք, բայց դու, այդ տեսակ դէպքի
սպասելովդ ցիւեանս ամուրի մնալու դատապար-
տուած ես»:

Ժողովը ցրուեցաւ: Ամէնքը գնացին, եւ մնացի
սրճարանում: Այն երեկոյից մտքումս զրի գրել
այս վէպը եւ հրատարակել: Մի քանի հայ պար-

բերական թերթերում մինչ ցարդ, նամակներ եւ
ուրիշ այլ եւ այլ յօդուածներին զատ կեանքումըս
որ եւ է մի վիպասանութիւն գրած չըլինելով, նախ
վճատեցայ. բայց վերջը յարգելի ընթերցողաց
ազնիւ ներողամտութեանը վտահանալով քաջա-
լերուեցայ, եւ այսօր առաջին անգամ թատրոնի
բեմի վրայ ներկայացնող երկչոտ մի դերասանի
նման հրապարակ եմ ելած, գողդողալով թէ մի
դուցէ սուլելու ձայներով խոյտառակութիւմ, որով-
հետեւ ո՞ գիտէ, որքան անթիւ անհամար թերու-
թիւններ կան գրածս վէպին կապակցութեանց եւ
դասաւորութեանցը մէջ: Բայց ի՞նչ անեմ, առ
այժմ ասկից աւելին չեմ կարող:

Իսկ գալով հայերէն լեզուի ոճերին, դարձու-
ածքներին, սրանց համար էլ զատ ներումն խըն-
դրելու եմ յարգելի ընթերցողներին, որովհետեւ
բոլորովին ուսաստաց կամ բոլորովին տաճկահայ
բարբառով չըգրելու համար երկու աշխարհիկ
բարբառների այլատեսակ բուրաստաններից ծաղ-
կաքաղ անելով՝ եթէ կարելի է ասել, բարեխառն
մի լեզու եմ գործածել որ, յոյս ունիմ, թէ ուսաս-
տացին եւ թէ աաճկահային դիւրամատչելի կըլինի:

ՎԵՐՈ

Վիեննա 1. Յունիս 1883:

Փոփոխակի Խըրմու Խալիբեանի եւ Վիմֆերու-
պօլի վարժարաններում նախակրթական ուսումը
աւարտած 17 տարեկան Ախըլցխացի Արտաւազ-
անունով մի հայ պատանի, 1873 թուականին
գնում է Գերմանիայի Վիւրցբուրկ քաղաքում
բժշկականութիւն սովորելու:

Հետեւելով պանդուխտ եւ օտար ուսանողների
օրինակին, ինքն էլ Վիւրցբուրկում վարձում է մի
տան սենեակ, որուն տիրուհին, այրի տիկին Հոֆ-
ման, պատուաւոր քաղաքացի ընտանեաց դասակար-
գին էր պատկանում, տունը իր սեպհական կալու-
ածն էր, եւ ուներ երեք աղջիկ Աննա, Տերէզ, եւ
Մարկարէզ անուններով:

Աղջիկներից կրտսերագոյնն էր Մարկարէզը,
14—15 տարեկան խելացի, համեստ, բարքով եւ
վարքով պարկեշտ, համակրելի մի արարած էր:
Հասակը փոքր ինչ կարճ, բայց ինքը շատ սիրուն,
գէմքը գրաւիչ եւ անուշիկ, այտերը կարմիր, որոնց
վրայ ժպտած ժամանակը երկու փոքրիկ փոսեր կը
գոյնաւային. կազմուածքը քնքոյշ, աչքերը սև, մա-
ղբը շագանակագոյն, կաթի նման սպիտակ ակոա-
ներ, քիթը բերանը փոքր, վերջապէս սիրուելու մի

բան: Ահա այս սիրուելու բանին վրայ սիրահարու-
ում է մեր Ախրը ցխացի հերոսը:

Աէր հոչուած բանը, ինչպէս գիտեն այս փոր-
ձանքին ենթակայ եղողները, բնաւ չընմանիր ազ-
գային վարչութեան գործերին կամ Հայաստանում
մայուելիք բարենորոգմանք քայլերին, որոնք կրիայի
քայլերից աւելի ծանրաշարժ են, բնահակառակը
սէրը նապաստակի արագութեամբ վազելով կանգ է
առնում նպատակատեղին:

Աէրը դժուարաշէջ մի կրակ է, «Առեալ զձեռն
Եւայի, տուեալ ի ձեռին Ադամայ» հոչուած փրկա-
բար ջրից դատ ուրիշ տեսակ ջրով չէ կարելի մա-
րել, մինչև անդամ Մոսկովայի հռչակաւոր հրշէջ
զինուորաց գունդն էլ անկարող է մարելու:

Ահա այս տեսակ կրակին մէջն էին ընկել՝ բախ-
տի բերմամբը միմեանց պատահած Ախրը ցխացի եւ
Ախրը բարուրկցի երկու սիրահարները: Բայց մենք
միայն աղջկան երեսին վրայ ինչ կար չըկար՝ բոլորը
պատմեցինք, շնորհալի յատկութիւնները արտագ-
րեցինք, մոռանալով երիտասարտին քիթը բերանը
եւ բնաւորութիւնը նկարագրելու:

Մեր երիտասարտը ագեղ տղայ չէ, սա էլ հա-
սակով կարճ ինչպէս իր սիրուհին: Գէմքով թխա-
գոյն, հետեւաբար մաղերը սեւ, քիթը մեծկակ,
այսինքն անարատ հայու քիթ. մարմնով քաջակազմ,
աչքերը վառվռուն, իսկ բնաւորութեամբ կրակոտ
աշխատասէր, եւ հաստատամիտ:

Կարծեմ այժմ վեր ի վերոյ ծանօթացանք մեր
երիտասարդ զոյգին: Հիմայ գանք սրանց կեանքին:

Մարկարէզը փոխադարձ անկեղծ սիրով պա-
տասխանում է Արտաւազի բոցավառ եւ ճշմա-
րիա սիրոյն: Արեւակայում է ապագայում իրանց
սպասած երջանիկ ամուսնական կենակցութիւնը,
եւ այս երեւակայութիւնը Արտաւազին ազնիւ
բնաւորութեան շնորհիւ արդէն իրագործուած
համարելով չափազանց ուրախանում է, իսկ Ար-
տաւազն էլ գեղանի Մարկարէզին երեսին զմայ-
լելով սկսում է երազել Հայկայ եւ մեծն Կրեդէ-
րիտի տարբեր ցեղերի միութիւնից գոյնալիք
խառնասերունդ փոքրիկ երախայները, որոնք մի
քանի տարիներից յետոյ իր պետերը եւ մարտը
պիտի քաշէին:

Արտաւազը իր սնիցը ամսական 40 բուրլի էր
տանում, զոր ուղարկում էր իր տէր պապա հայրը,
չըմոռանանք փակագծի մէջ ասելու, որ հայրը քա-
հանայ էր, այսինքն աւելի նախանձախնդիր փողը
դէպ ի իր կողմը քաշելու, քանի՜ է գուրս հանելու:

Բնակուած տան մէջ Արտաւազը իբրև բա-
րեկամ, ազգական, իբրև որդի, ընկեր, եղբայր,
խոստացեալ փեսայ, միով բանիւ այնքան մերձաւոր
համարուած էր, որ տան մէջ ինչպէս իրանց ընտա-
նեաց մի անհատը վարուում էին նորա հետ: Ոչ
օտար էր եւ ոչ էլ հիւր, հետեւաբար սնիցը գա-
լիք ամսական ողորմելի 40 բուրլին եթէ տէր պա-
պան ուշացրէր, աղնուու հի տան տիրուհոյն քսա-
կին բերանը իրան համար միշտ բաց էր: Ամիսը 40
բուրլով սենեակի վարձքն էլ ի միասին հաշուելով՝
բիճոյք, գողըէզ, բամբուկէքի նման մեղէն փա-

փուկ կերակուրներ ուտել, Նոյնահասակտին հնարած ըմպելիքը խմել, եւ կամ Աջմիածին աշակերտ տանող Այվազեան Արրահամ առաքեալին ճանապարհին կոխել տուած հէլվաներին նման կակուղ բաներ կուլ տալ անկարելի է: Ամիսը 40 բուրլիով Աւրուպայում մարդ հազիւ կարող է անուշ անել խաշած հաւկիթ, բանիր եւ պօլսոյ հիւանդանոցում գործածուած գինին, այսինքն աղբիւրի ջուր:

Ըստ մեծի մասին ուսանողաց կեանքը այսպէս է: Ախէննայում բժիշկ ուսանողաց, մանաւանդ սերբիացւոց սովորական կերակուրը շէրինկ անունով մի տեսակ աղած ձուկ է, որուն գլուխը նախաձաշիկի, մէջքը ցերեկուան ձաշի, եւ պոչն էլ երեկոյեան ընթրիքի կրծառայէ, իսկ եթէ պատահմամբ ձուկը էգ լինի եւ փորի մէջից հաւկիթ դուրս գայ, սա էլ կիրակի օրուան համար կրպահեն որ ձուազեղի տեղ կը բռնէ: Այնու հանդերձ այս չքաւոր վիճակը մշտական չէ, մի անգամ երբ սոքա գողտոր դուրս գան եւ սկսեն գերեզմանափորերի գրպանները լեցընել, այն ժամանակ իրանք էլ իրանց փորերը փափուկ եւ համեղ ֆիլէներով կուռեցընեն:

Մեր վիւրցբուրգի տարիածուների սէրը երկու տարից ի վեր շարունակում էր, օր ըստ օրէ աստիճանաբար սաստկանալու պայմանաւ: Նոյնքան ժամանակամիջոցում սիրահարութեան պահանջած

պարտականութիւնները կատարուել, եւ սիրոյ երգումները փոխադարձաբար հազար անգամ կըրկնուել էին, այսինքն «Միանանք կամ մեռնինք, մի կտոր հացով եւ մի բաժակ ջրով անապատում քեզ հետ ապրիլը ինձ համար կեանք է, ասում էր մեր տէրտէրին տղան, իսկ առանց քեզ դրախտն անգամ ինձ դառն է, լեղի է, քացախ է եւ այլն: Առ հասարակ սիրահարները ի սկզբան մի պատահացով եւ մի բաժակ ջրով գոհ կը լինին, բայց յետոյ, օրկրամոլութեամբ եւ մասամբ նորին, կեցցեխորովածն ու կախեթու գինին:

Բայց մեր Արտաւազդը արդէն կամայ ահամայ չափազանց ժռժկալ էր ի կերակուր եւ յըմպելիս, միայն, լինելով ինքը խնջօք աղայ, եւ զխանալով որ սիրահարութեան օրինաց այս տեսակ սովորական «ձեւ բանի», ները մարդուն փորը չեն կշտացընել, եւ հարկադրուած լինելով ապագան ապահովընելու համար մի բարձր համալսարանում մտնելու, մի առաւօտ Մարկարեդին մերը առաջարկել է որ ինքը Յուրիս է գնալու, եւ եթէ կարելի է, աղջիկը իրան հետ ընկերակցընէ, նորան այն տեղ իր ձեռքը լաւագոյն մի ուսումնարում ղետեղելու համար:

Աղջկան մայրը Տիկին Հոֆման, ինչպէս ասացինք, լինելով ունեւոր, եւ երիտասարդին ազնուութեանը վրայ կատարելապէս համոզուած եւ ապահով, ուրախութեամբ թող է տալիս որ երկու ապագայ ամուսինները մեկնեն:

Սրանք գնում են Յուրիս եւ իւրաքանչիւրը պարապուում է իր ուսմամբը, առանց մերթ ընդ

մերժ սակայն միմեանց հետ տեսակցելը զանց առնելու:

Արտաւազըը մնում է Յուրիս մի տարի:

Շնորհիւ իր խելամուտութեան եւ աշխատասիրութեան, աւարտում է ինչ որ կարելի է այն տեղ ուսանել, իսկ կատարելագործելու համար 1876 ին վերջերը գալիս է Վիեննա:

Բայց նախ քան Վիեննա գալը, իր սիրուհի Մարկարէզը յանձնում է իր բարեկամ եւ մտերիմ ընկեր՝ մի այլ հայ իրաւարան ուսանող Պ. Կպիփան Ամբակումեանցին, թախանձանօք պատուիրելով, որ իր բացակայութեան ժամանակ աղջկան հոգ եւ խնամք տանի, մտիթարէ, իր բացակայ լինելը մոռացընել տալու համար ձեռքիցը եկածը չըխնայէ, որպէս զի աղջիկը բոլորովին միայնակ չըմնայ, եւ չըտիրի:

Կպիփանը ապահովացրնում է բարեկամին, ասելով թէ «եղբայր պատուական, դու անհոգ կ'ոց, յանձնարարութիւնդ մեծաւ ուրախութեամբ կրկատարեմ, ձեռքիցս եկածը կ'անեմ, եւ այնպէս ուրախ ժամեր անցընել կրտամ քու սիրուհւոցդ, որով՝ ոչ թէ միայն զգալ չեմ տար քու այս տեղ չըլինելդ, այլ ընդհակառակը կը ջանամ կարծել տալու Մարկարէզին որ իբր թէ քեզանից չէ բաժանուած եւ դու տակաւին ներկայ ես:»

Արտաւազըը, բարեկամին այս ազնիւ խօսքերին վրայ ձեռքը սեղմելով անչափ շնորհակալութիւն է յայտնում. եւ նորա խոստմանցը համոզուած եւ հաւատարմութեանը վրայ անկասկած, գոհ եւ հան-

գարտ սրախ. «մնաս բարեաւ», ասելու դնում է աղջկան մօտ, հետն առնելով Ամբակումեանց Կպիփանին:

Մարկարէզի համար անակնկալ չէր այս հրաժեշտը, որովհետեւ արդէն երկու սիրահարաց մէջ տեղ Վիեննա գնալու խօսակցութիւնը յառաջագոյն տեղի ունեցել էր: Այնու ամենայնիւ Մարկարէզը երբ տեսաւ Արտաւազին ձանապարհի հոգուստով, յանկարծ սիրտը ալեկոծուեցաւ, բայց Արտաւազը իբրեւ վարպետ նաւապետ, իսկոյն անկեղծութեան աղբիւրից բղխած հետեւեալ աղնիւ խօսքերով յաջողեցաւ խաղաղ նաւահանգստի յոյսեր տալ Մարկարէզի ծովածուփ սրտին:

Արտաւազին էլ քիչ յուզուած չէր, շատ կարելի էր առանց Կպիփանի ներկայութեան մինչեւ անգամ արտասուքը չըկարողանար զսպել, բայց բոլոր տղայ մարդական քաջութիւնը ի գործ դնելով եւ աչքիցը վաղելիք արտասուքը սրտին մէջ հոսեցընելով ինքզինքը սանձահարեց եւ այսպէս ձառարանեց:

«Մերելիդ իմ Մարկարէզ! եթէ դու չըլինէիր, ես մի տարի էլ Յուրիս մնալով եւ սովորածս ինձ համար բաւական համարելով, հայրենիք կը գնայի արհեստովս պարապուելու, բայց չեմ յիշում, չըգիտեմ, ինչ առաքինութիւն եմ գործած կեանքումս, որ Կախախնամութիւնը իբր վարձատրութիւն քեզ իմ գէմս հանեց. որուն այժմ անարժան լինելըս կըխոստովանիմ:

Քեզ նման չընաղ մի արարածի տիրանալու բախտաւորութիւնը ինձ թող չէ տալիս որ նուազ

եւ թերակատար ուսմամբ քեզ կենսակից բնկեր լինիմ, եթէ կարելի լինի, մինչեւ անգամ Բիլլոզ, կամ նորան արժանի աշակերտ լինելու պիտի աշխատիմ որպէս զն գոնէ անունս կրելովք երեսդ չըկարմրելի:

«Այո, պաշտելիք իմ Մարկարէզ! այժմ հաւատում եմ անմահ բանաստեղծների քարոզած սիրոյն, այժմ համոզուեցայ որ սէրը հրաշքներ կարող է գործել: Անիրագործելի, անկարելի բառերը սիրոյ բառարանին մէջ չէ կարելի գտնել, նորա համար ամենայն խոչնդոտ անցանելի եւ ամենայն դժուարամերձ առարկայներ գիւրամատչելի կրդառնան:

Բայց եւ այնպէս բախտն էլ սակաւիկ օժանդակութիւնը չըիննայեց մեր սիրոյ պայմանները ի շնորհս մեր կարգադրելու: Ես գնում եմ Վիէննա, բայց դու մինակ մնալու չես, ահա իմ միակ մտերիմ բարեկամս Պ. Եպիփանը, որ ազնուութեամբ յանձն առաւ իր պատեհ ժամերից մի քանիսը քու ընկերակցութեանդ նուիրելու. մնաս բարեան, Մարկարէզ, որքան տխուր ժամեր, գժնդակ ըոպէսներ սրտիս վրայ ծանրանան. քո յիշատակդ մի ակնթարթութեամբ ամէնքին կարող է անհետացնել որովհետեւ սիրում եմ զքեզ սիրուն ծաղիկս, քեզանով թող անցնի բոլոր տարիքս»:

— Տեսնում էք տէր պապային տղան. ինչեր է ասում. ինչ ճոռոմբանութիւններ է անում, եթէ բժշկականութեան դասերն էլ այսպէս ըմբռնէ, շատ շուտ պրօֆէսոր կըդառնայ: Ընդհանրա-

պէս անբռնի զաւակները երկու ծայրայեղութեան ծնունդ կըլինին, կամ չափազանց խելօք, կամ յետին աստիճան յիմար: Արտաւազը «հարազատ որդի գնմանութիւն հօր բերէ» առածին համաձայն իր խելօք տէր հօրը հարազատ զաւակն էր:

Մարկարէզը Արտաւազին այս քաղցր եւ սիրաբորբօք խօսքերից այնքան ոգեւորուած էր, որ ցուրտ հրաժեշտը չըկարողացաւ սրտին ջերմութեան աստիճանը նուազեցնել. միայն մի քանի բառով բաւականացաւ քաջալերել ուսանող ճանապարհորդին ասելով թէ.

— Միրելիք եմ Արտաւազը! փոխարէն այդ ազնիւ զգացմունքներից ընդունիր իմ անկեղծ երախտագիտութեան շնորհակալիքս, ի բոլոր սրտեբարի ճանապարհ եւ բարի ցանկութեանցդ արդիւնաշատ վախճան կըբարեմաղթեմ, գնա՛, քեզ առջնորդ եւ միանգամայն ուղեկից է Նախախնամութիւնը, նոյնպէս մինչ ցմահ քեզ հաւատարմութիւն երդուող Մարկարէզիդ յիշատակը: Ինձ մի մոռանա՛ր չեմ ասել, որովհետեւ այդպիսի մի բանի վրայ կասկածանք ունեցած օրիցս պէտք է ինքընկրս մեռած համարեմ, ուրեմն գնաս բարեաւ, միմեանց համապատասխան երկու մաքուր սրտեր ունենք, Աստուած անկեղծների հետն է, անվրէպ զմեզ կ'օրհնէ եւ կը վարձատրէ»:

Իսկ ինչ կ'ատէք Մարկարէզին. սա էլ Վիւրցբուրգում այսքան ճարտարախօս չէր, մի կողմից ուսման պարապմունքը միւս կողմից էլ սիրահարութիւնը կարծես լեզուին վերջին կապերը քակել էին:

Այն սիրահարական, եթէ կարելի է ասել, քաղցրագառն հրաժեշտի ժամանակ միայն մի սիրտ կար որ անդ սատանայական չար նախանձու ոգին մեծ դեր էր խաղում, այս սիրտը իրաւարան Եպիփանին սիրտն էր: Եթէ մարդկային տկար մարմինը ստեղծագործութեան ժամանակ սրտերի մէջ անցած դարձածները կարողալու հողեկան յոժն էլ ընդունած լինէր, նոյն բուպէին Մարկարեզն ու Արտաւազը Եպիփանին երեսին վրայ շատ բաներ պիտի կարգային, բայց ախոս! ոչինչ չըկարողացան կարողալ, որովհետեւ այդ յոժը Ատեղծողը մի միայն իր համար է պահած:

Արտաւազը Վիեննա հասածին պէս, առանց մի բուպէ կորսնցընելու սկսում է նամակագրութիւնը: Գրում է Մարկարեզին անընդհատ սիրագիրներ միշտ իր բարեկամ Եպիփանի միջնորդութեամբը: Մի կողմից անդու ջանասիրութեամբ ուսանում, միւս կողմից էլ շարունակ սիրուհւոյն տոմսակներ է ուղարկում, գրելով թէ իր սէրը մշտական է, անկեղծ է, ազնիւ է, պատուաւոր է, եւ ինքը գիշերը ցերեկին խառնած աշխատում եւ պատրաստուում է ուսումը ընդարձակելու, որպէս զի ապագայում երկուստեք ապահովեալ երջանիկ կենակցութիւն վայելել կարողանան, աւելացընելով իւրաքանչիւր նամակում, որ ամենահամառօտ լակոնական ոճով

մի երկտող իրան կեանք պիտի պարգեւէ: Սակայն Մարկարեզը անպատասխան է թողնում նամակները, եւ Արտաւազը անբացատրելի է գտնում իր սիրուհւոյն լուսթիւնը: Նմանապէս Պ. Եպիփանն էլ Չարարիայի պապանձման անէճքին կարծես հանդիպած լինէր, նա եւս ոչինչ չէ գրում Արտաւազին:

Անթափանցելի գաղանիք!

Վիեննայի կեանքը Վիլքցբուրգի եւ Յուրիսի կեանքից աւելի թանկ լինելով մեր տէր պապային տղին եթէ մէկը քիթը սեղմէր, անտարակոյս խաշած հաւկիթի կտորներ պէտք է դուրս գային: Խեղճ տղան այնքան հաւկիթ էր կերել որ քիչ էր մնացել ինքն սկսէր հաւկիթ ամելու, թերեւս այն ժամանակ կարելի լինէր աւելի աժան ապրիլ: Բայց պէտք է չմոռանալ որ ամենաճարպիկ մի ձեռնածու թատրոնի բեմի վրայ հաւկիթներն մէջից այնքան ոսկի չէ կարող հանել, արքան մեր ապառնի տոգտորը իր կերած հաւկիթներից պիտի քաղէր ապագայում:

Վիեննայում բնակած սենեկին մեծութիւնը, կահ կարասիքը բոլորովին համապատասխան էին առած սնունդին: Սենեակին չէր կարելի սենեակ ասել, որովհետեւ մի հաւնոցէ տարբերութիւն չունէր, որուն մէջ Արտաւազը մի անգամ մտնելուց յետոյ կամ պառկելու կամ նստիլ աշխատելու դատապարտուած էր, առանց ազատ շարժումներ անել կարողանալու: Սա այնպիսի սենեակ չէր որ մարդ ճաշից յետոյ մարտողութեան համար փոքր

ինչ ման գայ մէջը: Անկողնին զիմացը անմիջապէս զգեստի գարանը դրուած էր, որուն դուսը, անկողնի մէջից առանց դուրս ելնելու ձեռքը երկնցընելով կըբանար: Չմտնանալք ասելու որ անկողնի եւ գարանի մէջ տեղի անջրպետը այնքան նեղ էր որ Արտաւազը կողմանակի շեղուելով միայն այդ անցքից կարողէր ազատուիլ: Իսկ անկողնի այնքան կարճ էր որ պտուկած ատենը կամ ոտները անկողնից դուրս պէտք էր հանէր կամ ծնգները զէպի փորը քաշէր: Միով բանիւ այս ծակուամբ էր որ հակիթները կըխաշէր դասերը եւ թէյը կըպատրաստէր: Որդին այս վիճակին մէջ, իսկ տէր պապան հայրենիքում փլաւն ու տոլման փառաւորապէս կուլ տալուց եւ դօտին քակելով մածունն ու կարագն էլ փորումը տեղաորցընելուց յետոյ «գօհու թիւն եւ փառաբանութիւն մատուցանեմք քեզ Տէր Աստուած մեր», ասելով փափուկ եւ կակուղիկ անկողնին մէջ ննջեցեալի, կնունքի եւ հարսանեաց քաղցր երազներով կերածները կը մարսէր:

Այնու ամենայնիւ Արտաւազը որքան նեղուած թիւն կրէր, չքաւորութեան մէջ ապրէր, իրան համար ոչինչ նշանակութիւն չունէին, որովհետեւ սէրը, այնպիսի կախարդիչ եւ զիւթիչ մի ոգի է որ սիրահարին շրջապատող առարկայները կարող է կերպարանափոխել. այսպէս էլ այն նեղ սենեակը Արտաւազի աչքին փոխելի տան սրահին նման էր երևում, խաշած հակիթների սպիտակները արծաթ, դեղիններն էլ ոսկի էր կարծում, իսկ թէյ

եփելու համար մի բաժականոց թիթեղեայ ողորմելի ամանն էլ Նոր-Նախիջևանի գուլբերնատորին արծաթեայ սամալարին հաւասար էր գտնում: Ահա այս տեսակ ինքնատես սիրահարական երևակայութիւնների տպաւորութեան ներքեւ ամենատխուր ժամերը իրան ներկայանում էին իրբու աներևոյթ աշխարհի խոտացեալ երջանկութեանց առաջին քայլեր: Քողոր այս երազները՝ մի օր իր սիրելի Մարկարէզին խանդաղատանքը վայելելու յոյսով հանապաղ կրկնուում եւ տարբեր տեսարաններով հանգէս գալիս էին աչքին առաջ: Մարկարէզը գարնանային վարդի նման կարմիր այտերով սիրուն մի խնձորի կերպարանքն առած կարծես՝ ծառիցը կախուած լինէր, ինքը Արտաւազըն էլ սիրահար Գաուսդի չափ ծարաւից բերանը ցամքած, քաղցրահայեաց անհամբերութեամբ այն շնորհատու պտուղը կըզիտէր, ախորժանօք ծաշակելու երանելի վայրկեանը մտաբերելով:

Գիշերները աշխատում էր ճրագի լցյսով. նմանապէս ցերեկները, որովհետեւ սենեկին լուսամուտիցը ներս մտած լցյսը ճրագի լցյսից աւելի տկար էր: Տքնութիւն, զոկողութիւն, ամնշան բաներ էին իրան համար. բայց թէ ինչ անձկութիւն, ինչ տագնապ, եւ ինչ անմխիթար ցաւեր էր քաշում Արտաւազը Մարկարէզին անմեկնելի լուծութեանը պատճառաւ, ահա նկարագրելու դժուար կէտը: Միայն իրան քաջաբերող աներևոյթ ոգին իր մեծ յոյսը, առաքինազարդ համբերութիւնը, եւ Մարկարէզի սիրոյն վրայ ունեցած անսահման հա-

ւատքն էր, որոյ համար մի բոպէ երկմտիլն անգամ մտքիցը չէր անցած:

Ինձեցողիւն մտքումը անշուշտ մի կասկած յղացած կըլինի թէ մի գուցէ մեր Արտաւազգին սիրահարական յարաբերութեանց մէջ որ եւ է մի մատնութիւն խառնուած լինի:

Այդ կասկածը արգարացի է: Այն բարեկամը որ իր սիրելի ընկերին ապառնի կողակիցը մխիթարելու սրբազան եւ պատուաւոր պաշտօնը յանձն առած ունէր, նոյն իսկ այդ հաւատարիմ պարոնը, այդ անկեղծ բարեկամը, միով բանիւ իրաւաբան Ամբակումեանց Եպիփանը ուղեցել էր իր մտերիմ Արտաւազգին խոստացեալ կինը անխղճաբար յափըշտակել:

Եպիփանը զուր տեղ նեղութիւն չըպիտի կրէր. որովհետեւ յափշտակելը որսը այսինքն Մարկարէզը նիւթապէս եւ բարոյապէս լաւ մի պատառ էր: Արդարեւ անազնիւ էր Եպիփանի կողմից աւանդապահութեան այս կերպով չարաչար գործածութիւնը. բայց Մարկարէզն էլ այնքան հրապուրել էր որ Եպիփանը ընկերական ազնիւ պարտականութիւնները մոռանալու չափ ստորացաւ Մարկարէզը ձեռք բերելու համար ամէն տեսակ անարգ միջոցներ ի գործ դնելու պատրաստուելով: Եպիփանի սէրը նմանում էր մի նեղ տեղում ամբողջութեամբ

զիւրավառ նիւթերի կրակին, որ իր մուկովը բոցովը նեղուած ճնշուած կամ յանկարծ պայթելու եւ կամ մի ծակ գտնելով դուրս ցայտելու տրամագիր է:

Բայց ինքը ամէն ջանք ի գործ էր դնում իր սէրը առ ժամանակեաց կերպով զսպելու համար, որովհետեւ եթէ Մարկարէզի վրայ սիրահարուած լինելը բացարձակապէս խոստովանէր, բնականաբար Մարկարէզին ատելի պիտի երևնար, ուստի Եպիփանը այսպիսի մի ատելութեան տեղի չըտալու պատեհ առիթի սպասելու համար այնպէս նախադիմներ պատրաստել եւ այնքան կնճահչիւս սարդի ոստայնների նման դարաններ էր լարել, որ եթէ մի անգամ մեր Ախրլցիտացին մէջն ընկներ, այլ եւս նորա համար փրկութիւն չըկար, թէ եւ դաւաճան թակարդին անխուսափելի հանգոյցներից օձիքը աղատելու փորձ փորձէր: Նախ բարեկամական վտահալութիւնը չարաչար գործածում էր ամենաստոր եւ սրբապիղծ մի միջոցի դիմելով, այն է Արտաւազգին Ախէնայից Մարկարէզին ուղղած նամակները բանալ կարգալ եւ յետոյ առանց աղջկան յանձնելու անհետացընել, նոյնպէս այրում էր աղջկան Ախէնա գրած նամակները, այնպէս որ երկու սիրահարներ յակամայս զրկուած էին թղթակցութիւնից եւ կատարելապէս վշտացած միմեանց անտարբերութեանը վրայ: Արտաւազգին Ախէնա գնացած օրից ի վեր ամիսներ էին անցկացել առանց որ Մարկարէզը երկու տող մի գիր ստացած լինէր, շարունակ հարցընում էր Եպիփանին թէ ի՞նչ է

պատճառը, արդեօք Տիւնգաւցաւ Արտաւազդը. իսկ նա պատասխանում էր թէ, ես էլ քանի նամակ գրել եմ ոչ մէկին չէ պատասխանել. եւ հեղնութեամբ աւելացնում էր, «Ճշմարիտ շատ ընտիր բարեկամ! շատ անկեղծ սիրահար»:

Քանի Մարկարեղը Եպիփանին լուր հարցնէր Արտաւազդի վրայ, նոյն պատասխանները կրկնուում էին արաւելութեամբ հեղնական եւ կծու խօսքերի որոնք Մարկարեղի սիրտը չարաչար կրեցէին:

Ամիսներով Քրանց Մորի դերը խաղացել էր Ամբակու մեանց Եպիփանը: Այսպիսեաւ երկու կողմի նամակները ղնչացընելով իր անձնական շահուն համար լարած որոգայթը օր ըստ օրէ ամրացնում էր: Իր նպատակին շատ նպաստաւոր ծառայութիւն էր անում այս անխիղճ խաբէական միջոցը, եւ երբ տեսնում էր որ Մարկարեղը սակաւ առ սակաւ կորցնում է իր դէմքի սովորական զուարթութիւնը, այն ժամանակ Եպիփանը յարմար առիթ էր գտնում աղջկան գայլի շարականներ կարդալու: Արտաւազդին դէպ ի երդուեալ սիրուհին բռնած ընթացքը, սառնասրտութիւնը պախարակում էր եւ աշխատում էր որ նորան զգուելի մի արարած եւ ցածահոգի մի հրէշ ներկայացրնէ աղջկան առաջը: Խեղճ Մարկարեղը չէր ուզում հաւատալ եւ գառնապէս լաց էր լինում, բայց վերջապէս ինչպէս չըհաւատար, մօտ վեց ամիս էր որ մի նամակ չէր ստացել այն մարդից, որուն ամբողջ սիրան էր նուիրած: Ինչ էր պատճառը, արդեօք մի ուրիշին էր սիրում, ո՛հ. Աստուած հոգիս

առներ չըտեսնէի այս մասնութիւնը, ասում էր թշուառ Մարկարեղը, արտասուարից աչքերն դարձընելով դէպ իր մտիմարիչ բարեկամը, կարծես նորանից օգնութիւն հայցելու պատրաստ լինէր: Իսկ Եպիփանը բոլորովին գոհ եւ ուրախ, տեսնելով իր մեքենագործութեանց յաջող ելքը, աղջկան սիրտը առաւել սառեցնելու համար այսպէս էր ասում:

«Միրելի Մարկարեղ, սէրը միշտ անկեղծ չըլինիր. վեպասանութեանց մէջ կարգացուած սիրոյ պատմութիւնները, ինչպէս ձեզ յայտնի է, սովորաբար կեղծ եւ շինծու բաներ են: Մի մարդու ոչ թէ խօսքին, այլ գործքին համեմատ պէտք է դատել: Տեսէք ահա վեց ամիս է որ ձեր սիրականը բացակայ է: Մի երկտող գրութեամբ անգամ իր խոստումը, իր սէրը ձեզ յիշեցընելու պարտականութիւնը չըկատարեց: Ա՛յլ է իմանում, կարելի է ինքն էլ մեղաւոր չէ, բնական քաղաքը Աիէննա է. հազար ու մէկ գայթակղութեանց կենդրոնատեղի, իւրաքանչիւր քայլափոխում սուրբ Լնտոնի փորձութիւնը անպակաս է: Ինքը առաջին անգամ Եւրոպա ճանապարհորդող անխորձ երիտասարդ, շատ հաւանական է խառնագնաց եւ տարափոխիկ ուսանող ընկերների հետ նիստ ու կաց է ունեցել եւ մոլորուել է, բայց այսուհետեւ չէ կարելի նորա վրայ յոյս դնել, նա կորած է. փճացած է, ապականուած է, դուք աշխատեցէք մոռանալ ձեր սուրբ սէրը, զոր դրած ունէիք այնպիսի անմաքուր մի արարածի վրայ: Միթէ արդէն նոյն ինքը իր անաղ-

նիւ վարմունքովը ձեզ առիթ չէ տուած որ խաղաւ մոռանաք նրան, ուրեմն, սիրելիս, ջնջեցէք ձեր սրտիցը նրան նեխուած յիշատակը, դուք արժանի էք լեզուն սրտին համապատասխան արձիւ հոգոյ տէր մի երիտառարդի»:

Աւելորդ է ասել թէ ի՞նչ վատ տպաւորութիւն գործեցին միամիտ եւ անմեղ աղջկան վրայ այս տարօրինակ բարոյականի դասատուին այլանդակ ճոռումբանութիւնները: Գառն արտասուաց կաթիլներ մարդարտի նման սահում գնում էին Մարկարէզի վարդահարմիր այտերի վրայից: Բոլոր մխիթարութիւնը լալու մէջն էր գտնոււմ: Սրտին վրայ ծանրացած թուեաւոր կակիծը լայով փարատել կրկարծէր. որքան ջանաց իր խոստմնազանց, իր ապերախտ սիրականը մոռանալու, կրկին չը յաջողեցաւ: Ինքը մի հրեշտակ էր, բնաւ Արտաւազդի դէմ սրտումը վրէժխնդրութեան մի կիրք չէր զգում, միայն անգութ ճակատագրին չարաչար հարուածներին դէմ տալու համար շատ տկար էր խեղճ աղջկեղ, վերջապէս այնքան լաց արաւ որ փոխանակ հոգեկան ցաւերը ամոքելու, նիւթականն էլ աւելացաւ եւ հիւանդացաւ:

Մխիթարիչ Կալիփանը իսկոյն նամակ գրեց Աւերբեքուրդ, տիկին շոփմանին իմաց տալով աղջկան հիւանդանալը, յայտնելով միանգամայն որ եթէ կամենան Մարկարէզը ի միասին առնէ եւ տուն բերէ:

Բարեսիրտ տիկին շոփմանը երբ իր սիրելի աղջկան տկարութեան լուրը ստացաւ, անմիջապէս

հեռագրեց Կալիփանին որ որքան կարելի է շուտով աղջկեղ հեան առնէ ու գայ: Մարկարէզը եկաւ մօրը տունը: Անխնամ թողուած վարդի նման այնքան թոռմել էր որ անճանաչելի էր դարձել: Այն ծիրանի այտերը գեղնեղ եւ գունաթափ էին եղել նոր փեսայ ամուսինը քրքերից սպաննուած Վանեցի հարսի նման:

Խորհուրդներ, խրատներ, սովորական մխիթարիչ խօսքեր, ամէնքն անցոր էին թշուառ աղջկան դառնակակիծ սիրտը զովացընելու: Թեպէտ Մարկարէզը յանկողին ընկնելու չափ հիւանդ չէր. բայց ստեպ ստեպ կրկնուող մի չոր հազի ենթակայ եղած էր, որուն համար բժիշկը պէտք եղած դեղ տալուց յետոյ պատուիրած էր վերին աստիճանի զբուշութիւն: Տանը մէջ կարծես մարդ մեռած լինէր, այնքան սուգ եւ տխրութիւն էր տիրած: Գժբախտ Մարկարէզին անմխիթար տրամութեանը ցաւակից էր լինում Տերեզ քոյրը, շարունակ ասում եւ կրկնում էր թէ, «անպատճառ սորա մէջ մի գաղտնիք կայ, դու մի յուսահատուիր. անկարելի է որ Արտաւազդը քեզ մոռանայ. նա այնքան բարի էր, այնքան ժամանակ մեզ մօտ մնաց, մի օր նորա վատութիւնը չըտեսանք, Աստուած այնպիսի սիրուն մի արարածի կուրծքին մէջ այն տեսակ ցած հոգի չըգնէր, դու սպասիր, ամէն բանին վախճանն է գովելի»:

Խեղճ Մարկարէզի սիրտը հազիւ թէ այս շնչատու խօսքերին վրայ փոքր ինչ կենդանութիւն կզգար, անգրանիկ քոյրը Աննան՝ փոխանակ Տերեզ

քրոջը ամբիջ խօսքերին մասնակցելու ամէն ջանք ի գործ էր դնում, աշխատում էր անհաւատարիմ Արտաւազդին վարմունքը խոշորացոյցով մեծացրնելու, ասելով թէ:

«Գու միթէ այնքան յիմար ես որ քեզ մոռնալ կամեցողին եւ այլ եւս քեզ չըսիրողին ուզում ես բռնի սիրել եւ նրան էլ ստիպել որ քեզ սիրէ, դու մեր ընտանեաց պատիւը ուզում ես օտնակոխ անել տալ, մոռացիր դա անպիտանը, դա ապերախալը, նա քու սիրոյդ անարժան է. քու կողմիցդ այդքան զիջանիլ եւ խոնարհիլը անաշուուծիւն է եւ քեզ պատիւ չըբերեր: Աշխարհիս վրայ միթէ ամուսին միայն դա՞ մնաց, ուրիշ շատ... մանաւանդ ուզածդ ուսանող լինի: Արդէն նորից փնտնելու հարկ չըկայ, պատրաստ մի հատ կայ, այսինքն Արտաւազդի բարեկամ պ. Եպիփանը, համակրելի ճէնտըման երիտասարդ է, տեսնում ես ինչպէս անձնուիրաբար մեզ վշտակից է լինում, մինչեւ անգամ անձնուիրութիւնը անձնազոհութեան հասցընելով ազնուաբար խնդրած է մեր մայրիկից քու ձեռքդ, եւ նա յօժարութիւնը տուած է, միայն քո հաւանութիւնդ է հարկաւոր:

Մարկարէզի համար բոլորովին անսպասելի էր այս առաջարկութիւնը:

Եպիփանը, Մարկարէզին մօրը տունը բերելուց անմիջապէս յետոյ Յուրիս չէր վերադարձել,

աշխատել եւ յաջողել էր ինքն իրան վշտակից, ցաւակից եւ սրտակից ցոյց տալու Մարկարէզի ընտանեացը: Մի շարքով մնացել էր Վիւրցբուրգում, եւ համարեա ամենայն օր Մարկարէզի տանն էր լինում, յայտնելով որ առանց Մարկարէզի վեճակի բարեօրման ինքը չէ կարող հանգարտ սրտիւ Յուրիս վերադառնալ: Արտաւազդին թէ գովաբանում էր թէ վատաբանում էր, մերթ անմեղաբերի էր գտնում նորա վարմունքը, ասելով թէ մարդ սխալական է, մերթ այգանելի էր դատում Արտաւազդի ընթացքը, աւելացընելով թէ մարդս ուրիշ դժբախտութեան պատճառ լինելուց զգուշանալու է եւ այլն: Վերջապէս բանը այն տեղ հասցըրած էր որ ի բաց առեալ Մարկարէզի Տերէզ քոյրը, ամբողջ ընտանիքը կարծում էր Եպիփանին երկնառաք մի հրեշտակ, յատկապէս ուղարկուած իրբեւ անարժան Արտաւազդի արժանաւոր յաջորդ: Եպիփանը՝ խորամանկութիւնը այնքան վարպետութեամբ գործածել էր որ մինչ այն կէտը տակաւին մի խոչնդոտ չէր պատահած իր նախագծերը յեղաշրջելու:

Տիկին Հովմանը վախենալով որ մի գուցէ իր աղջիկը բուռն սիրահարական կըբի զո՛հ գնայ, կեանքը ազատելու նպատակաւ Մարկարէտը Եպիփանին տալու խոստացել էր կամայ ակամայ:

Եպիփանի բախտին սակաւ չէր նպաստում նաեւ Աննայի կողմնակցութիւնը: Սա վերջինն էլ դէպի Արտաւազդը ատելութիւն էր զգում եւ ուզում էր Եպիփանի ընտրութիւնը: Տան մեջ ոչ որ

չէր համարձակել նորընտիր փեսային լուրը Գարեգին հաղորդելու, բայց Աննան, ինչպէս վերոյիշեալ խօսակցութիւնից յայտնի եղաւ, առաջին անգամ ինքն աւետեց իբր ուրախառիթ, իսկ Գարեգին համար չարագուշակ որոշումը: Խեղճ աղջիկը մեծ քրոջը բերնից լսելով որ Արտաւազգը իրան համար այլ եւս չըկար, բարոյապէս մեռած էր, եւ այս մասին մօրը տուած հաւանութիւնն էլ իմանալով բոլորովին յոյսը կորեց, Արտաւազգի համար յուսոյ մի նշոյլ անգամ չըմնաց: Ամէն բան կարծես աներևոյթ մի ձևօք նախապատրաստուած եւ հակառակ իրան տնօրինուած լինէր: Անդու թճակատագրին հետ մարտելու համար իր մէջը ոչ ոյժ էր զգում եւ ոչ քաջութիւն: Անօրնական միայնակ, ընկճեալ խեղճ Գարեգինը չգիտէր ինչ անէր, հակառակ իր կամաց, եթէ ոչ բռնութեամբ, գէթ ստիպողական մի վիճակի մէջ թողել էին զինքը, որպէս զի Արտաւազգին մոռանայ եւ Եպիփանին կին գտնայ:

Արդարեւ Եպիփանը գեղեցիկ չըլինելով հանդերձ հակակրելի մի երիտասարդ չէր, բայց Գարեգինը նրան չէր սիրում. դժբախտ աղջկան սիրտը առաջին անգամ Արտաւազգի համար բաբախած էր: Նկատում էր Եպիփանին բոլորովին օտար մի մարդ, չէր նմանում այն տեսակ շահախնդիր կանանց որոնք լոկ մի ամուսին ստանձնելով կրբաւականան: Գարեգինը միակ ցանկութիւնը բոլոր սրտովը սիրած Արտաւազգի հետ մշտնջենաւորապէս ապրիլ էր: Գժբախտ աղջկան օր ըստ օրէ

ախորժակը կտրուեցաւ. համարեա ոչինչ չէր ուտում. միայնակ սենեակումը առանձնացած կրմտած էր: Իր փոքրիկ գլխին մէջ հազար ու մէկ խորհուրդներ. նախագիծներ կը շինէր. յետոյ ոչ մէկին չէր կարող որոշում տալ: Քանիցս անգամ վճռում էր փախչիլ գնալ եւ Արտաւազգին գտնել: Բայց երկչոտութիւնը եւ անփորձառութիւնը վճատեցնում էին իրան: Այսպէս սրտամաշ մտատանջութիւններով խեղճ աղջիկը ազօթել անգամ չէր կարողանում, կարծում էր որ Աստուած էլ չէ ուզում ձայնը բել: Գլուխը սաստիկ ցաւում էր եւ յաճախ կրկնուած անիծեալ հազը կարծես վերջին շունչը կտրել կսպանար: Այլ եւս զիմանալու ոյժը չըմնաց: Այս յուսահատ պարագայներին մէջ իր սովորական պաշտպանը յորդառատ արտասուքներն էին: Կիսաւ լալ: Ա՛հ, Արտաւազգ, ո՞ր ես, կանչում էր, ես մեռնում եմ. արի, գոնէ յուզարկաւորութեանս հանդիսին ներկայ գտնուիր. ո՞հ Աստուած իմ, գթմա՛ ինձ. խնայիր ինձ, շուտ անհոգիս, այսուհետեւ ինձ համար կեանքը դառն եւ անտանելի է, ասում էր թշուառ աղջիկը, հեծեծանքը խեղդելու ջանալով:

Գարեգինը ուրիշ օրեր այնքան վշտահար եղած չէր որքան այն օրը: Կարծում էր թէ նոյն օրը իր օրհասականն էր: Քանիցս անգամ մայրը, քոյրերը իր մօտ գալով ճաշին պատրաստ լինելը յիշեցընել էին, բայց ինքը չէր ուզեցել եւ մերժել էր, ասելով թէ ախորժակ չունի: Նմանապէս Եպիփանը որ նոյն օրը Տիկին Ղոփմանի տունը ճաշի էր

Տրաւիրուած, նա եւս Յարկարէզին չէր կարողացած մինչ ճաշատեղը տանիլ:

Մի ժամից յետոյ ամէնքն եկան վերստին Մարկարէզի սենեակը, եւ գտան նրան մի եւ նոյն մեղամաղձոտ վիճակին մէջ: Մարկարէզը ուղեցաւ վեր կենալ, ծնդները սկսան դողալ, աչքերը մթնցան, սուր մի ճիչ արձակեց, եւ անվրէպ դէտնի վոյս պիտի ընկներ եթէ օգնութեան չի հասներ Ապիփանը, որուն բազկացը մէջ մարեցաւ: Մայրը, քջրերը, ծառայները ամէնքը աճապարանօք մտար խուճապեցին, Մարկարէզի քիմին դեղեր քաշել տալով խելքը գլուխը բերին եւ բազկաթոռի վոյս նստացրին: Երբ Մարկարէզը աչքը բաց արագէմը կանգնած տեսաւ Ապիփանը, որ իր սէրը յայտնելու համար արդէն վաղուց անգիր արած յառաջաբանը բերանացի արտասանելու էր սկսած: Լաւ կարգաց ճառը, ջերմ գարձուածքներով եւ կենդանի ոճերով վերջաբանեց, ի հարկէ չըմոռացաւ նաեւ Արտաւազդի անաղնիւ եւ անմեկնելի ընթացքը չարախօսելու: Իւրաքանչիւր խօսքը արտասանած ժամանակ աջ ձեռքը կուրծքին ձախ կողմը դնում էր, անելով «Ահա այս տեղ է այն մտի կտորը, ահա այս տեղ պահուած է այն սիրտ կոչուած փոքրիկ դորձարանը որ զգացմունքների կենտրոնն է»: Ահ, ի՞նչպէս բարբախում է, կարծէք նա ինձանից ատաջ պատրաստուում է օրիորդ Մարկարէզին համար զգացած անկեղծ սիրոյ ահաւատչեայն նուիրելու, Այո՛, եթէ բնութիւնը ինձ Արտաւազդի չափ բնական ձիրքեր չէ պար-

գեւած, գոնէ սրանով կարող եմ պարծենալ որ զգայուն մի սիրտ ունիմ, Աւաղ, շատ կըցաւիմ որ ստեղծագործութեան ժամանակ, սրտի կազմակերպութեան ընդհանր Արտաւազդը զրկուել է այդ զգայարանից, որպէսզի մեր անմեղ եւ պաշտելի Մարկարէզի սիրտը խոցուի նորա անզգայութեամբը: Սակայն մնաս չունի, խոցը անբուժելի չէ, նրան նորարաց խոցին իբրեւ սպեղանի ծառայեցնելու համար իմ սիրտս նուիրելու պատրաստ եմ: Մի՛թէ այս սրտով տակաւին ինձ արժան չէք գտնում Մարկարէզի ձեռքը խնդրելու, սրանից աւելի հաւաստի ի՞նչ վկայութիւն կարող է լինիլ Մարկարէզի սրտի յօժարութեան վճիռը կայացնել տալու համար:

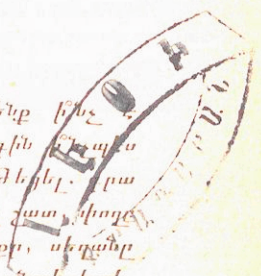
Այս ազգու վերջաբանութեան ոչ ոք չըզիմացաւ: Պօլսոյ ամենաջերմ սահմանադրական ազգասէր մի երեսփոխան, դէպ ի ազգը ունեցած սէրը հազիւ թէ կարողանար այսքան ճոխութեամբ ճառել: Մարկարէզի սենեակում ներկայ գտնուող ներին, բաց ի Տերեղից ամէնքն էլ լաւ գտան Ապիփանի սրտագոչ ատենախօսութիւնը, մինչև անգամ Մարկարէզի շրթանց վոյս հաւանութեան թեթեւ մի ժպիտ երեւաց, զոր ներկայք ծափահարութեամբ եւ ուրախութեան աղաղակներով ողջունեցին: Ապիփանը կարծես վախենում էր սրտին անչափ ցնծութիւնը արտայայտելու, միայն պիտեւրին ծայրերը ոլորում էր ի նշան գոհունակութեան արած յաղթանակին: Չայնելի մեծամասնութեամբ կամ լաւ եւս միաբան հաւանութեամբ նոր փեսայ

ընտրեցին Եպիփանին, և որպէս զի երկարած գե-
լով Արտաւազգի սիրահարութեան նման սա եր-
կրորդ սէրն էլ անխորժ մի հետեւանք չունենայ,
խիզոյն ամուսնութիւնը վճռեցին և հարսանեաց
օրը որոշեցին, այնպէս որ վերջի շեւալ դէպքից 7 օր
յետոյ Արտաւազգի ապագայ երջանկութեան առ-
արկան, Արտաւազգի այն երկրպագելի Մարկարէզը
Տիկին Եպիփան Ամբակումեանց պիտի կոչուէր:

Ինչպէս ընթերցողը նկատեց, Մարկարէզի
Տերեզ քոյրը միշտ Արտաւազգի պաշտպան և ևրա
ազնուութեանը երաշխաւոր և փաստարան հան-
դիսացել էր: Մի բնագլուժ շարունակ դրոժում էր
իրան, չըհաւատալու այս անակնկալ դէպքերին,
մանաւանդ Մարկարէզի նոյն օրուայ առանց դժկա-
մակութեան, ժպիտը երեսը, Եպիփանի համար
հաւանութիւն տալուն չէր ուղում հաւատք ըն-
ծոցել: Նոյն իսկ այդ հանտարութեան, այդ ժպի-
տին, ներքեւ մի փոթորիկ, մի դժբախտութիւն
գուշակում էր: Արթնես անմեղութեան հրեշտակը
արդարութիւնը երեւան հանելու համար Տերեզին
միտքը լուսաւորեց մի վերջին փորձ փորձելու: Ազ-
նիւ աղջիկը մօրը աղաչեց պաղատեց որ մի նամակ
գրէ Արտաւազգին և իմաց տայ եղելութիւնը:
Յուսակորոյս մայրը՝ գրուելիք նամակին ապարդիւն
լինելուն ապացոյց՝ նոյն իսկ Մարկարէզի ամիսներով

գրած նամակներին անպատասխան մնալը մէջ բերե-
լով առաջին անգամ մերժեց, բայց աղջկան պաղա-
տանաց և թախանձանացը գիմարել չըկարողա-
նալով, վերջապէս հաւանեցաւ գրելու և իսկոյն մի
նամակ ուղարկեց Արտաւազգին, սակայն այս նամակի
ինդիքը Տերեզին նախազգուշութեամբը ծածուկ
պահուեցաւ Եպիփանից: Բայց որովհետեւ Տիկին
Հոֆմանը Արտաւազգի հասցէն չէր գիտում, նմա-
նապէս Տերեզին խորհրդովը նամակը ուղղեցին All-
gemeine Krankenhaus (ընդհանուր հիւան-
դանոցի) հասցէին: Նամակին բովանդակութիւնը
թեպէտ քաղաքավարի, բայց անմարսելի խիստ և և
վիրաւորիչ ոճով շարագրուած էր: Ըստ օրինաց
խոհեմութեան նամակը ապահովընելով այնպէս
յանձնեցին նամակատան:

Պատճառներ Արտաւազգին, տեսնելը ինչ
անում: Վեց ամուսայ մէջ Արտաւազգին ինչպէս
խելքը գլուխն էր մնացել և չէր խնթել: Երա
վոյ պէտք է զարմանալ: Պարսպմունքը շատ փոք-
քիչ, ապրուստը գոյն, սենեակը փոքր, սեղանը
չորարեկ, սէրը սաստիկ, Մարկարէզից անտեղեակ,
մի տեղ գնալու անկարող, կարծես շղթայակապ:
Սա վեճակը նմանում էր մի ժողովրդական առածի
որ ստում է: «Տէրտէրը կարճատես, եկեղեցին
մուլթ, Աւետարանին տատերը մանր, ժողովուրդը

խուլ», Այնպիսի մի հանգամանքում ինչ կարելի է կարգալ եւ ինչ լսել: Արտաւազդի կեանքն էլ սա առածի նման մանուածոյ մի բան էր: Անհանգուրժելի մի կեանք, Գանիէլ մարգարէին գուբը շատ տանելի էր Արտաւազդի տ.ս.ժանակիր դուրժեան հետ բաղգատելով:

Մի կիրակի առաւօտ սենեակումը նստած կերակուր էր պատրաստում, այսինքն հաւկիթ, բայց այն օր խաշելու չէր, իւզով պիտի եփէր. որովհետեւ անիցը 40 րուբլին նոր էր ստացել: Ուրեմն հարուստ էր: Կայն օրուայ նախաձաշիկին ուղեցել էր մի քանի բան աւելացընել: Առել էր խոզի եւ լեզուի ապուխտ. մի քանի քաղցր կարկանդակ, եւ ձուաղեղ շինելու համար կարագ: Արդէն գիտենք Արտաւազդի սենեկին ընդարձակութիւնը: Գրասեղան կոչուելուց շատ հեռու մնացած քառակուսի փոքրիկ մի սեղանի վրայ դիզուած էին մի շատ բժշկական գրքեր, մի շիշ ջուր, բաժակներ, թըլլթեր, գրիչներ, կաղամար եւ այն օրուայ ուտելիքները: Գրասեղանը մի խորշ ունէր որ ծառայում էր գանաղան վիրաբուժական գործիքներ, զեղեր, խաշած հաւկիթներ, թղթեր, տետրակներ պահելու՝ թղթակալ եւ միանգամայն չոր կերակրոց պահարան էր: Գրասեղանի վրայ մի ասեղ գնելու պարագ տեղ չէր մնացել:

Իւրաքանչիւր գրքին վրայ մի բան էր դրուած: Սերտով ձուաղեղ եփելու թիթեղեայ եռոտանի շուտանո մեքենան Pathologie գրքին վրայ, շերտ շերտ կարուած խոզի եւ լեզուի ապուխտը Anato-

mie ին վրայ, կարագը, կարկանդակները եւ կոտորուած հաւկիթները Diagnostic հատորին վրայ էին շարուած: Իսկ Սամավարի տեղ ծառայող մի բաժականոց թիթեղեայ ամանն էլ «Քնար Հայկականի», վրայ էր զետեղել: Անյաջողակ թեթեւ մի շարժում բուական էր ամեն բան տակն ու վրայ անելու:

Այս նեղ տեղում Արտաւազդի սիրտը առաւել ճնշուում էր, երբ Մարկարէզին էր յիշում: Անց ամիս էր ոչինչ լուր չուներ: Երեք ամիսց ի վեր այլ եւս նամակ գրելը դադարեցրել էր: Այնքան սիրտը վշտացած էր, որ ձեռքը առաջ չէր գնում ձուաղեղին եւ թէյամանին սրիբոյները վառելու, ինքնիրան մտածում էր, ասում էր «ինչ է նշանակում սա, ես ինչ արել եմ նրանց, ոչ մի խղճի խայթ չեմ զգում. ոչ մի բանում մեղաւոր չեմ, եթէ լինէի նենգաւոր կեղծաւոր միւր, գոնէ կը մտիթարուէի ասելով թէ խարդախների ճրագը շուտ կը մարի, բայց Աստուած էլ գիտէ որ ես անկեղծ սիրով սիրել եմ, սիրում եմ եւ պիտի սիրեմ Մարկարէզին: Մի անգամ կարելի լինէր գնայի ու վերագառնայի, ամենայն ինչ կը պարզուէր, բայց ինչպէս գնամ ժամանակ չունիմ... փող չունիմ... ո՛հ, Աստուած իմ այս ինչ կեանք է, գլուխս կարծես մեքենայի մէջ զրել սեղմում են, վախենում եմ խնայթեամ:

Այս ատուր մտածութեանց մէջ ընկզմած էր Արտաւազդը, երբ սենեկին գուբը զարկին, Herein (մաէք) աղաղակից երիտասարդը: Գուբը բացուեցաւ եւ խկոյն ներս մտաւ նամակաբերը „Ich

habe die Ehre! gut Morgen!¹⁾ ասելուց յետոյ յանձնեց մի նամակ հանդերձ ապահովութեան ընկալագրով. զոր ստորագրել տուաւ եւ Ich empfehle mich!²⁾ ասելով դուրս ելաւ գնաց:

Նամակը Վիւրցբուրգից էր:

Անդամահատութեան դասերի ժամանակ առանց ձեռքը դողալու շաբաթը մի քանի դիակներ կտրատող Արտաւազդին ձեռքերը այս նամակից սկսան սաստիկ դողդողալ: Վիւրցբուրգից ո՞վ պիտի գրէր նամակ, անշուշտ Մարկարէզը: Բայց այնքան ժամանակ ինչու լուռ էր կեցել: Նա՞ էր արդեօք: Նամակի հասցեին գիրը բոլորովին անծանօթ էր իրան: Խեղճը այնքան յուզուած էր որ նոյն իսկ Մարկարէզի ձեռագիրն էլ լինէր չըպիտի ճանչնար: Նամակը աշխատում էր բանալու, չէր կարողանում, գու՛վէրզը կտրելու համար մկրատ էր փնտռում, այդ անի՛տեալ գրասեղանին վրայ մկրատ չէ, ինքն ընկէր կրկորէր: Գու՛վէրզը մատներով պատռելու վախնեում էր, ներփակելալը չըմնասելու համար, որովհետեւ գա նամակը մահու կամ կենաց խնդիր էր: Ծնօգները դողդղում էին, բոլոր անդամները յուզուած էին, ոտքի վրայ չըկարողացաւ կենալ, նստաւ, բացաւ վերջապէս նամակը որ Տիկին շօֆմանի ստորագրութիւնն էր կրում, եւ սկսաւ կարտալ հետեւեալը:

1) Այստիւ ունիմ՝ ձեզ բարեւելու:

2) «Մնաք բարեաւ» ի նշանակութեամբ դործածական մի բառ է:

«Պարոն Արտաւազդ»:

«Իւրաքանչիւր զք իր կարծիքն ունի, ես եւս ինձ համար այն կարծիքն ունիմ, որ մի մարդ որքան բարձր ուսումներ առած լինի, եթէ է իր մէջը բնականից ազնիւ յատկութիւն չըկայ, այն մարդը միշտ կընմանի վրան յղուած փայլուն հասարակ փայտին, որուն փայլը արտաքին երեւոյթ է: Այս տողերով ոչ ձեզ յանդիմանելու նպատակն ունիմ եւ ոչ անպատուելու, շատ հաւանական է որ սխալուած լինիմ, տար Աստուած որ իրօք սխալուած լինէի, այն ժամանակ պատրաստ եմ խօսքս յետս կոչելով հազար ներողութիւն խնդրելու ձեզանից:

Արքան լաւ կը լինէր եթէ բնութիւնը մարդուս սիրաբ երեսին նման յայտնի ստեղծած լինէր: Արարչագործութեանց մասին դիտողութիւններ անելու գիտութեանց աստուածներն անգամ չեն համարձակում, ո՞ւր մնաց ինձ նման ողորմելի մի արարած, բայց ես էլ շատ կրցանկայի իմանալ մարդոց սիրտը կարգալու գաղտնիքը, որով գոնէ կը յաջողէի քաշել չտալ այն տառապանքները, որոնց դուք մատնեցիք իմ թշուառ աղջիկը. սակայն անցեալի վրայ ողբալը անօգուտ է, պէտք է ներկային դարման անել: Այս դարմանը գտանք, այսինքն ձեր երկարատեւ եւ սառնասիրտ լուութիւնը մեզ առիթ տուաւ եւ ստիպեց անկասկած կարծելու որ այլ եւս դուք չէք սիրում Մարկարէզին: Քիչ մնաց որ մեր սիրելի Մարկարէզը զո՞հ գնար ձեր պատճառաւ, բայց Նախախնամութիւնը լսեց մի մօր աղերսը, գթաց

մեր վրայ, ազատեց մեր աղջիկը, մեզ մի նոր ամուսին տուաւ: Ամուսնութեան հանդէսը կրկատարենք 7 օրից: Իցէ թէ սիրոյ մի կայծ գտնուէր տակաւին ձեր սրտում, եւ յանուն այդ սիրոյն գոնէ երջանիկ օրեր բարեմաղթէիք մեզ միշտ, եւ ձեզ երբեմն սիրելի Մարկարէզի համար, որ յոյս ունիմ ձեզ ներողամիտ լինելու չափ աղնիւ եւ անյիշաչար է: Ընդունիցէք, պարոն եւ այլն... »

Վիւրցբուրկ... Տիկին շփման:

Արտաւազըը նամակը հազիւ վերջացրել էր, յանկարծ այնպէս վեր թռաւ, կարծես նստած աթոռին տակը աինամիտ գրուած լինէր եւ նոյն բռէին պայթէր: Այն նեղ տեղում ուր մեծ զգուշութեամբ հարկաւոր էր շարժիլ, այն չափից դուրս բեռնաւորուած սեղանին, որուն ազատ ձեռք տալ չէր կարելի, եթէ Արտաւազըը այնպէս դիւահարի նման վեր թռչի. դիւրին է գուշակելը թէ ինչ կրպատահի: Բարեբախտաբար ձուազեղին եւ թէյին սրիբոյնները տակաւին չէր վառած, ապա թէ ոչ մուկի նման նեղ սենեկին մեջ պիտի սյրուէր Ալբըցխացի ուսանողը: Նամակի բովանդակութիւնը այնքան միտքը շփոթեց, ըզըզ խանդարեց, որ սեղանին ուշագրութիւն անելու ժամանակ չունեցաւ, եւ այնպէս ուժգին վեր ցատկելովը ծնգները սեղանին կառչեցան, սեղանը գլորուեցաւ. աթոռը շրջեցաւ. ինքն էլ կռնակի վրայ ընկաւ: Սեղանին վրայ ինչ կար չըկար. կարագը, ջուրը, կոտրուած հում հաւկիթները, գրքերը եփելու ամանները ամէնքն էլ գլուխն ի վայր թափեցան: Ինքը սեղմուել մնացել

էր գլորուած սեղանին եւ շրջուած աթոռին մեջ տեղը: Նոյն բոպէին Արտաւազըին անկարելի էր ճանաչել, բոլորովին կերպարանափոխ էր եղած: Կարագը ամբողջապէս գլխին մազերին էր կպչել, հաւկիթները գեղին եւ սպիտակ հեղուկը պիտեբին եւ մօրուքին վրայ էին վազել: Մարսափելի էր գրութիւնը: Աւզում էր ազազակել որ դրացի սենեակի կինը օգնութեան գայ, բայց ամաչում էր. առանց օգնութեան էլ չէր կարողանում վեր կանգնիլ: Կռնակի վրայ դարձուած կրիպի նման ձեռները ոտները շարժում էր շակուելու համար, բայց անօգուտ... Վերջապէս ազմուկը եւ դրդիւնը հարեւան սենեակի կնոջ ականջին հասան եւ եկաւ Արտաւազըին այդ դրիտիկական գրութիւնից ազատեց:

Ծակից դուրս ելածին պէս Արտաւազըը հարեւանցի կերպով երեսը գլուխը սրբելուց յետոյ գլխարկը առաւ դուրս ելաւ: Այլ եւս ինքն իրան տէրը չէր: Զուր տեղը կինը բացագանչում էր «Մի աճապարներ, պարոնս, ջուր բերեմ քիթդ բերանդ լում... Արտաւազըը չըրեց մինչեւ անգամ կնոջ բողբոները: Այցձակի նման դուրս էր թըռել եւ վազում էր, ուր էր գնում, ինքն էլ չէր իմանում: Նոյն միջոցին եթէ տէր պապա հայրը, երեցիկին մայրը, եղբայրները դէմն ելնէին, ոչ ոքին ճանչնալու կարողութիւն չունէր: Շարունակ գնում էր: Ինքնիրան խօսում էր: Չեռներով գլխով շարժումներ, նշանացի բաներ էր անում:

Օրը կիրակի լինելով շատ բազմութիւն կար փողոցներում: Ճանապարհի անցորդները դարման-

քով երեսին էին նայում: Կարծում էին թէ յիմարանցից փախած մի մարդ է:

Իրօք էլ Արտաւազը մի խենթից չէր զանազանուում: Նա կարծում էր որ փողոցի վրայ մինակ է, ոչ դքին չէր տեսնում:

Բռնցի հարուածներ տալիս էր օդին մէջ եւ բացագանչում էր «Վարկարէդ! Վարկարէդ! այսպէս ուրեմն, քնձ կրմնուանաս, բայց ո՛ւմ ընտրեցիր իմ տեղը, ասա! ասա տեսնեմ! քու բերնիցդ ուզում եմ լսել. հասկանում ես... գալիս եմ... հիմայ կը գամ...», ասում էր եւ քայլերը աւելի արագացնում էր: Խեղճ երիտասարդը ցնորուածի պէս էր. կարծում էր որ քալելով մինչ Վիւրցբուրգ կարող է գնալ:

Այսպէս արագընթաց շարունակ մի ժամ քալելուց յետոյ առանց ինքն էլ զգալու հասել էր քաղաքից դուրս մինչ մեծ Գանուբի եզերքը:

Այս տեղ կանգ առաւ. չափազանց յոդնած էր: Մի պատառ բան չէր կերած: Ստամոքսի բուռն ճմլումները սաստիկ տանջում էին իրան: Բերանը պապակած էր: Նստաւ գետնի վրայ, գլուխը երկու ձեռքի մէջ առաւ եւ սկսաւ մտածել:

Ի՞նչ հնար, ի՞նչ միջոց գտնել, ի՞նչ պէտք էր անել: 7 օրից Վարկարէդը ուրիշին կին պիտի լինէր, ո՞վ էր այդ ուրիշը: Մի գուցէ Նպիփանը լինէր, բայց ո՛չ!... անկարելի էր: Խո՛ղ Նպիփանի լուծութիւնը! դա ի՞նչ էր նշանակում... Վերջապէս գաղտնիքներ! պէտք էր թեւաւորիլ եւ թողել

գնալ, բայց միջոց չունէր: Առաւօտուն ստացած նամակը մի պատուհաս էր, մահապարտի վճիռ էր: Գոնէ առանց լուրի, առանց նամակի մնալովը այնքան թշուառ չէր, յոյսով էր ապրում, իսկ այժմ, դատապարտութիւն! յուսահատութիւն! ուրիշ ոչինչ!

Մի դժբախտ մարդ կարծես իր դժբախտ դրութիւնը առաւել կզգայ, երբ իր թշուառութեան պատճառ եղող աարկային համապատասխան ուրիշ մի բան կը տեսնէ: Արտաւազը գլուխը վեր առնելով տեսել էր հեռուն, դէս ու դէն թեւ թեւի առած մի քանի տարիածու զոյգեր, որոնք յամրաքայլ ման էին գալիս: Յանկարծ նստած տեղից վեր թռաւ եւ խեղդուկ մի ձայնով դռնում էր էր «Սուտ է, Սուտ է, չեմ հաւատար, մասնութիւն է, դու! ո՞վ երիտասարդ! ինչ որ քեզ ասում է նաղելիդ, մի հաւատք ընծայեր, վերջը քեզ կըխարէ եւ կըլինիս քնձ նման թշուառ»:

Նայն միջոցին աչքերը բևեռեց Մեծ գանուբի կատաղի հոսանքներին, որոնք կարծես իրանց սրննթաց ալիքներով հրապուրիչ հրաւերներ էին կարգում կեանքից ձանձրացողներին: Արտաւազը, իր յուսաբեկ դրութիւնը անգարմանելի գտնելով ուղեցաւ մի ակնթարթում իր ցաւերը խեղդել հոսանքի մանչլուներին մէջ, բայց իսկոյն Վարկարէդի կերպարանքը երևակայութեան առաջ ներկայացաւ: Արտաւազը չըկարողացաւ մի քայլ յառաջանալ, կարծես Վարկարէդը թեւիցը բռնած չէր ուղում թողնուլ: Սրտի խորքիցը մի կծու հառա-

չանք արձակեց, եւ թուլացած կրկին գետնի վրայ
ընկնելով երեխայի նման սկսաւ լալ:

Այցը սիրտից վշտերը, մխիթարեց հոգին: Ար-
տաւազդը այլ եւս յուսահատ չէր: Ահա այս մի
քանի կաթիլ արտասուքները յաղթեցին Գանուբի
սպառնալից հոսանքներին:

Արտաւազդի ողջ գտաղու թիւնը վերադար-
ձել էր: Մի րոպէ տկարացել էր. եւ այժմ սկսում
էր ինքն իրանից ամաչել հետեւեալ փիլիսոփայա-
կան մտածողութիւններն անելով:

«Ես Մարկարէդի գէմ՝ ոչ ապերախտ, ոչ էլ
անհաւատարիմ եմ գտնուել, ուրեմն ինչու մեռնիմ,
ես եկել եմ աշխարհ որ մի թատրոնից տարբերու-
թիւն չունի: Ինչու համար այսքան տառապանք
քաշելուց յետոյ մինչ վախճանը չըհամբերեմ:
Մարդկային կեանքից առնուած ի՞նչ թատերական
խաղեր կան որոնց վերջին գործողութեանց մէջ
արդարութիւնք եւ ճշմարտութիւնք յայտնուում
են, ինչպէս լուսինը որ երբեմն սև եւ սխտր
ամպերի տակից ազատուելուց յետոյ աւելի պայ-
ծառ եւ փայլուն է երեւում: Այո՛, ես էլ աշխարհի
կատակերգութեան մի հանդիսատեսն եմ: Տոմսակը
վճարող թատերասերի նման մինչ վերջը պիտի
սպասեմ: Ի՞նչ մեծ յիմարութիւն պիտի գործէի
անձնասպանութեամբս, մանաւանդ որ տակաւին
ճակատագրի հետ մարտնչելու միջոցներս չեն սպա-
ռած: Այսպիսի հանգամանքներում մի բարեկամի
խորհուրդը, մի մտերմի խրատը լսելը ոչ նուազ
նպաստաւոր է,» ասելով Արտաւազդը սկսաւ շուտ

հեռանալ այն տեղերից ուր յակամայս առաջնոր-
դել էր իր մտաց քայքայման րոպէական սոցառու-
րութիւնը: Նոյն պահուն Գանուբը սկսաւ աւելի
կատաղարար հոսել եւ մոնչել, կարծես իր որսը
ձեռքիցը փախցընելուն համար զայրացած լինէր:

Արտաւազդը, քրտինքը ճակտից վաղելով,
շնչասպառ հասաւ քաղաքը եւ ուղղակի գնաց Պ-
Մանուշակեանց անունով մի բարեկամի մօտ որ
կեանքի մէջ, մանաւանդ սիրահարական հանգա-
մանքներում փորձառու եւ ուրախ զուարթ մի
հայ երիտասարդ էր. եւ նոյն պահում բարեբախ-
տաբար տանն էր:

Բարեկամը ազլած մնաց Արտաւազդի այլա-
կերպ դէմքը տեսնելով եւ հարցըրեց:

- Եղբայր քեզ ի՞նչ է պատահել:
- Մի խորհուրդ հարցընելու եմ եկել:
- Շունչդ կտրել է, նիստ եղբայր, ի՞նչ ունիս,
մենամարտեցա՞ր, ի՞նչ արիր:
- Գու չըգիտես որ ես մենամարտող ուսա-
նողներից չեմ:
- Հապա ի՞նչ է պատահել քեզ, գլխիդ,
քթիդ, բերնիդ վրայ այդ ի՞նչ կեղտոտութիւններ են:
- Թող եղբայր քիթս բերանս, ես շատ վատ
գրութեան մէջ եմ: Ես Վիւրցբուրգում մի աղ-
ջիկ էի սիրել, մայրը խոտացել էր ինձ տալու,
այժմ նամակ ստացայ որ...:

— Եղբայր, պետերիդ, մօրուքիդ վրայ դեղին քաներ կան, ի՞նչ են դրանք:

— Թող բարեկամ, ի սէրն Աստուծոյ. իմ մօրուքն է բռնկել, դու ասում ես «սիկարըս վառեմ»,:

— Աւա, լաւ, շարունակիր, ի՞նչ նամակ ստա-
ցար:

— Աղջկան մայրը ինձ գրում է որ Մարկարէ-
զը 7 օրից պսակուելու է ուրիշի վրայ, ես այժմ
շուարած եմ, ի՞նչ անեմ, ինչպէս գնամ, ոչինչ
միջոց չունիմ...:

— Մարկարէզը ո՞վ է:

— Սիրուհւոյս անունն է, եղբայր...:

— Ո՞րքան ժամանակ է ձեր սիրահարութիւնը:

— Երկու տարիից աւելի է, մեր սիրահարու-
թիւնը Ալեքսանդրուհու սկսել էր, այնուհետեւ
Յուրիս գնացինք ի միասին: Ես եկայ Ալեկենա,
6 ամիս է ոչ նամակ ունէի, ոչ մի լուր, այս առա-
ւօտ ստացայ այն չարագուշակ նամակը:

— Այսքան ժամանակ է, ինչո՞ւ ինձանից ծա-
ծուկ էիր պահել, կարելի է մի գարման կըրտնէինք:

— Ի՞նչ անէի, ամէն բան վերջանար, եւ պսա-
կուէի. այն ժամանակ տարած յաղթանակս յան-
կարճ բարեկամներս յայանելով մի զարմանք պատ-
ճառելու գիտաւորութեամբ: զաղանի էի պահել:

— Խիստ բարի, ասա ինձ, աղջիկը փող ո՞ւնի:

— Եղբայր, ես փողի հետ ամուսնանալու չեմ,
իմ արհեստս մեղ կապրեցրնէ:

— Այնու ամենայնիւ, ուղում եմ իմանալ,
աղջիկը կարողութիւն ունի՞ թէ ոչ:

— Այո՞, ունեւոր է մայրը: Ալեքսանդրուհու
մի քանի տներ եւ խանութներ ունի:

— Աղջիկը քեզ սիրո՞ւմ է:

— Այո՞, Յուրիսից մեկնածս օրը լսելիք ի՞նչ
սիրոյ երգումներ, ի՞նչ ուխտեր ի՞նչ մաղթանքներ
արաւ:

— Գու սիրում ես աղջկան:

— Տարակոյս չըկայ եղբայր, խենթի նման եմ
սիրում, այս առաւօտ քիչ մնաց ինքզինքս սպանէի...:

— Մի աճապարեր, համբերէ՛, ասա ինձ տես-
նեմ, աղջիկը քեզանից առաջ կամ յետոյ ոչ որի
չէր ճանաչում, ուղում եմ ասել որ մի ակոյցան,
մի հակառակորդ ունեցա՞ր թէ ոչ:

— Ոչ, բարեկամ, Մարկարէզը առաջին ան-
գամ սէրը ինձ համար էր զգացել, աչքը բաց
արել ինձ էր տեսել, ուրիշ ոչ որին չէր սիրած,
միայն Ալեկենա եկած ժամանակս մի ուսանող ընկեր
ունէի Ամբակումանց Եպիփան անունով, Մարկա-
րէզը յանձնարարեցի որ նրան հոգ տանի, հովանի
լինի...:

— Եպիփան Ամբակումանց! Գա ի՞նչ պլան-
դակ ձեռն է, միթէ այդ տեսակ անուն ունեցող
մարդու աղջիկ կը յանձնեն:

— Ի՞նչ անէի, սիրուն անուն ունեցող մարդ
պէտք է փնտռէի, անունը տգեղ լինելով ի՞նչ վնաս
ունի, ինքը զարգացած կը թուած երիտասարդ է:

— Գու ասա ինձ, վտտահուժիւն ունիս քու այդ զարգացած կրթուած բարեկամիդ վրայ:

— Ի՞նչպէս վտտահ չըլինիմ, պատուոյ խօսք տուաւ որ իմ բացակայութեան ժամանակ...

— Մարկարեդիդ, հոգածու կը լինի, այդ հասկանում եմ, բայց սիրուհիդ ձեռքիցդ չըխլելու խօսք չըտուաւ, այնպէս չէ...:

— Եղբայր, իմ տանջանքը, իմ կրակը ինձ բաւական են, դու էլ վրան իւզ ես ածում:

— Մի նեղանար, Արտաւաղդ, իմ ասածները բոլորը հաւանական ենթադրութիւններ են: Ես քո լաւութեանդ համար նպաստաւոր միջոց եմ խուզարկում: Գու տակաւին առաջին սիրահարութեանդ անփորձառու ես: Իմ էլ գլուխը նոյն փորձանքին ենթակայ է, բայց սա իմ չորրորդ սիրահարութիւնն է, բաց ի սրանից, քու եւ իմ սիրահարական պայմանները բոլորովին տարբեր են: Ես քու համառօտ պատմութիւնիցդ հասկացայ որ դու առաջին սիրահարութեանդ մէջ մեծ բախտ ես ունիցել, այս տեսակները շատ հազուադիւտ են, ժամանակ մի կորոնցներ, կարգադրիր այս տեղ որքան կարելի է շուտ, եւ վաղը կամ միւս օր ձանապարհ ընկիր...:

— Բայց սիրելիս, նիւթական միջոցները...:

— Քեզ ո՞վ է հարցընում նիւթականք բարոյականը, որքան փող ուզում ես, ես կրտամ քեզ, գնա՛, վազիր, մի վախենա՛ր, մի յուսահատուիր, ես ապահովացընում եմ քեզ որ Մարկարեդը քուկդ է: Այս վերջին խօսքը Արտաւաղ-

դին այնքան հաճելի թուեցաւ որ ուրախութիւնը չըկարողանալով զսպել Մանուշակեանցին վզին փաթաթութեանցաւ եւ սկսաւ մոլեգնաբար երեսները համբուրել:

— Կո՛ց եղբայր, կո՛ց, ես Մարկարեդը չեմ...:

— Ինձ համար Մարկարեդից աւելի ես, որովհետեւ առանց քեզ ես, կարելի է, այժմ ձկների կերակուր էի եղած:

Այսպէս Արտաւաղը բարեկամին շնորհակալութիւն յայտնած միջոցին դուռը բաղնիցին գրասից եւ ներս մտաւ մի բարձրահասակ, մազերը շէկֆափօրիդ մծրուքով մտա 35 տարեկան մի պարոն: Դերս մտած ժամանակը հայերէն լեզուաւ օրառեւ ձեզ պատնայք», ասաց: Արտաւաղը այս տարօրինակ արտասանութեամբ բարեւ տուող պարոնին հայագէտ անգղիացի կարծեց, այնքան նման էր բրիտանացու: Գլուխը դէպ ի յետ էր բռնած, իսկ ետին դառնալու համար փոխանակ գլուխը դարձնելու խողի նման ամբողջ մարմնովն էր դառնում:

Պ. Մանուշակեանցը իսկոյն ծանօթացըրեց Արտաւաղին նոր եկող պարոնը:

— Խնդրեմ ծանօթանաք, պարոն Արտաւաղը Տերտերեանց ուսանող: Պարոն Մարուքէ Մելքե-Մելխատեանց տողտոր:

Էրկու անծանօթ հայրենակիցք միմեանց ձեռքը սեղմեցին:

Արտաւաղը, որուն ուրախութիւնը Մարկարեդի առթիւ արդէն անսահման էր, եւ այն օրը դէմը ելնող հայրենակիցին ուզում էր համբուրել:

Պ. Մարուքէ Մէլիք-Մելիտոսեանցի անգղիական ստոն դէմքից ակնածելով չըհամարձակեցաւ, միայն գլուխը ծռելով «Պարոն, շատ ուրախ եմ ձեզ ծանօթանալու պատիւն ունենալով» ասաց: Իսկ Պ. Մարուքէն գլուխը բարձր բռնած:

«Ես էլ շատ ուրախ եմ, շատ շնորհակալ եմ, որ դուք խայտոէն գիտէք եւ խայ էք» պատասխանեց, յետոյ հարցըրեց Արտաւազդին:

— Գուք այս տեղ ի՞նչ գոռո՞ւմ, կը պառակտուիք:

— Ես բժիշկ ուսանողեմ, իսկ դուք:

— Ես ա՛, ա՛, ա՛, մանկաբառձ, վիճարոյժ, եւ գանկարան մասնագէտ եմ, այսպիսի բանիւէսով կը պառակտուիմ: Այս տառի գնալու եմ խայտոսան խայտոսի գանկեւը ուսումնասիրելու, բոլոր խայտոսի մէջ մինակ ես եմ ա՛, ա՛, ա՛, գանկաբան....

— Ա՞ր տեղ էք աւարտել ձեր ուսումը:

— Առ տեղ չեմ եղել, որ դուք հասցընում էք թէ որ տեղ եմ եղել. ես եղեմ եմ ա՛, ա՛, ա՛.... մէն տեղ:

Ամսիկա, Անգղիա, Հոլլանդա, Գեովանիա, Աւստրալիա: Եւր խայտոսանի գանկեւը ուսումնասիրեմ, մի Brochure պիտի հրատարակեմ որ Եւրոպան իմանայ թէ խայտոս ինչ գլխի տեսնեմ, եւ կառող են ինքնավառ ժողովուրդ լինել, մեռազգին համար այսպիսի բանիւէս է հառկառու....

Մանուշակեանցը տեսնելով որ Արտաւազդը անհամբերութեան նշաններ է ցոյց տալիս, խօսակցութեան նիւթը փոխելու կամ լաւ եւս Արտաւազ-

դին հաճելի թուող հարցի վրայ խօսքը փոխադրելու համար, «Պարոն Արտաւազդ ասաց, մեր Պարոն Մելիք-Մելիտոսեանցը օտար մարդ է. նրան առաջն էլ կարող ենք քիչ առաջ մեր ընդհատած խօսակցութիւնը շարունակել»:

Եւ դառնալով Պ. Մելիք-Մելիտոսեանցին «կընեռէք պարոն որ համառօտաբար ձեզ պատմեմ մեր Արտաւազդի սիրահարական դէպքերը, լաւ կըլինի որ դուք եւս այս մասին ձեր կարծիքն յայտնէք եւ ձեր խելօք խորհուրդներով լուսարանէք մեր սիրելի ընկեր եւ հայրենակից Արտաւազդի երեւակայութիւնը, որ քիչ առաջ ինձ մտ եկած ժամանակ համարեա բոլորովին խանգարուած վիճակի մէջ էր»:

Սոյն յառաջարանից յետոյ Մանուշակեանցը կարճատա պատմեց Արտաւազդի սիրահարական արկածները, նկարագրեց նրան գրիտիկական դրութիւնը, աւելացրենելով միանգամայն թէ ինքը իր կարծիքը յայտնած է որ Արտաւազդը կարելի եղածին չափ շուտով Վիւրցբուրկ գնալուց զատ ուրիշ միջոց չունի:

Գանկարան Պ. Մարուքէ Մելիք-Մելիտոսեանցը առանց ընդհատելու, Մանուշակեանցի պատմածները ուշադրութեամբ լսելուց յետոյ ակնոցը քթիցը հանեց եւ փոփոխակի Արտաւազդի եւ Մանուշակեանցի երեսներին նայելով, նախ հարցըրեց թէ աղջիկը հայ է, «ո՛չ, հայ է, գերմանացի է», պատասխանեցին երկու երիտասարդք:

«Առեմն, աւելացըրեց ատգարը, ես բոլորովին հակառակ եմ ձեռ կառծիքին, որովհետեւ խայտոսի

գանկեւոր օտառ աղգեռի գանկեռի հետ խառնու-
ելով ապագայ գանկաբաններու ուսումնասիրու-
թիւնները կը դժուարացընեն, գալ տառի իմ
հոտատառակելիք Brochure ի մէջ պիտի կառգար
ու ոտքան մնասակառ են այսպիսի բանիէսը»:

Բայց պարոն տոգտոր. մի՞թէ կարելի է այդ
տեսակ կարծիք յայտնել, ասաց Մանուշակեանցը,
սէրը գանկաբան մանկաբանի լեզուն չէ հասկանում:

— «Դռանք իմ գիտնալու բանիէսը չեն, ես
եթէ կառողանայի կառգելէի այսպիսի յիմար բա-
նիէսը», պատասխանեց Աւստրալիայի տոգտորը:
Մանուշակեանցը հազիւ կարողանում էր ծիծաղը
զսպել, իսկ Արտաւազգը այնքան կատղել էր որ
առանց Մանուշակեանցի ակնարկութեանց ուշադ-
րութիւն գարձընելու:

— «Պարոն, ասաց, լաւ կանէք եթէ նախ ձեր
գանկը ուսումնասիրէք, ես առանց գանկաբան լի-
նելու ձեզ ասեմ որ ձեր գանկին մէջ ոչինչ չըկայ.
բոլորովին դատարկ է»:

— Պարոն, ինչպէս կը համառձակվիք, բայց
պէտք է ձեզ նեռեմ, ուովհետեւ ձեռ գանկին
մէջ սիռահառական դոլոռ շիներ, այնպիսի բանիէս
կան, ասելով տոգտորը սիլինտրն առաւ եւ «մնաք
բառեաւ» մը մըմնջելով դուրս ելաւ գնաց:

Մինչդեռ տոգտորին ոտքի ձայները սանդուղ-
ների վրայ լսում էին, Մանուշակեանցը երկու
ձեռքերը փոքին վրայ դրած, երեսները կարմրած
ծիծաղը սանձահարելու էր աշխատում: Երբ տոգ-
տորը բոլորովին հեռացաւ, այն ժամանակ սկսա-

աչքերից արտասուք հոսելու չափով ծիծաղել:
Արտաւազգը՝

— Եղբայր, սա ինչ մարդ էր, դու իմ Ամ-
բակու մեանց Եպիփանին չէիր հաւանում, սոս Մա-
րուքէ Մելիք-Մելիտոսեանց տարօրինակ գանկա-
բանը որ տեղից ես գտել:

— Այո, փոքր ինչ թեթեւ է:

— Ինչպէս թէ փոքր ինչ, դա թեթեւսօլիկ-
ների ընկերութեան նախագահը կարող է լինիլ,
իւրաքանչիւրին անցազիր տալու համար, որ տեղացի
է դա:

— Ինքը Աժտերխանցի եմ ասում է. բայց
իսկապէս չըգիտեմ որ տեղից լինելը:

— Մի՞թէ Աժտերխանցիք հայերէնը պղպէս
«ո» ով կարտասանեն:

— Ա՛չ, բայց շատեր կան որ հայերէն լեզուին
օտար ազգի մի ճաշակ տալու համար պղպէս «ր»
ները «ո», ով են արտասանում:

— Փոխանակ հայերի գանկերին ետեւից ըն-
կնելու թող իր լեզուն ուղղէ, ափսոս շուտ փախաւ
եւ շատ բան կասէի նրան:

— Թող Արտաւազգ, բան չունիս, դու քու
ցաւիդ վրայ մտածիր, արի գնանք, դու ճաշ չես
արած, լաւ մի ճաշ անենք. այսօր քու եւ Մար-
կարէզիդ կենացը գինի պիտի խմեմ: Ճաշարանում
էլ կը ծանօթանաս ուրիշ մի հայ բժիշկ տոգտորի,
Պ. Խոստառուեի է անունը:

— Այդ տոգտորն էլ մի գուցէ Մելիք-Մե-
լիտոսեանցի նման մի բան լինի:

— Ո՛չ, դա շատ ծանրաբարոյ խելօք երիտա-
տարդ է, Տիմայ կրտսննես — ասաց Մանուշակեանցը
ևւ Երտաւազդի Տեա թեւ թեւի տալով գնացին
հասարակաց մի ճաշարան որ տեղ Պ. Խոռխոռու-
նին խողե խորոված էր ուտոււմ:

Մանուշակեանցը փոխադարձաբար երկու ան-
ծանօթ հայերը միմեանց ծանօթացընելուց յետոյ
նստան ճաշ ուտելու:

Երտաւազդը նախքան ճաշը սկսելը պատուիրած
մի քանի խաշած հաւկիթները յտակելու միջոցին,
Մանուշակեանցը համառօտիւ պատմեց Երտաւազդի
սիրահարական գէպքը, ևւ ասաց նաև որ մի քանի
օրից ճանապարհորդելու է, իր Կարկարէզը առև-
անգող ախոյեանի ձեռքից քաջ ասպետի նման
հերոսաբար խլելու համար:

Պ. Խոռխոռունին երբ տեղեկացաւ որ աղջիկը
գերմանացի է, ինքը թէպէտ Մելիք-Մելիտոսեանցի
նման գանկարան չէր, բայց ջերմ ազգասէր ևւ
կրակոտ հայրենասէր լինելով, սա էլ քիթը բերանը
ծումուկելով Երտաւազդի ամուսնութեան հաւա-
նութիւն չըտուաւ. Մանուշակեանցը հարցըրեց.

— Պ. Խոռխոռունի, ի՞նչ է պատճառը որ ան-
տեղի էք տեսնում այս միութիւնը:

— Պարզ բան է, ասաց Խոռխոռունին, ևւ եթէ
գերմանացի աղջկայ Տեա պսակուիլ ուզենայի, մին-
չևւ Տիմայ վաղուց ամուսնացած ևւ մի քանի էլ
զաւկի տէր եղած կըլինէի, չընայելով որ ինձ առա-
ջարկուած աղջիկներից աղքատագոյնը 40 — 50
հազար Փիօրին ունէր, բայց ևւ ամէնքին մերժեցի:

Ես սկզբունքի տէր մարդ եղել եմ ևւ միշտ այնպէս
պիտի մնամ, ևւ հոյ աղջկայ Տեա ամուսնանալու
եմ, եթէ երբ ևւ իցէ մի օր ամուսնանալու որոշում
տամ: Ես ինքս լինելով զարգացած մի մարդ, մինչ
ցարգ ամուրի մնալուս պատճառը՝ մտաւորական
զարգացման համապատասխան մի հոյ ընկերուհի
չըգտնալուցս յառաջ եկած է:

— Միթէ Հայրերի մէջ չէք կարողանում գտնել
ձեզ չափ զարգացած մի աղջիկ, — հարցըրեց
Մանուշակեանցը:

— Համարեա ո՛չ, որովհետև գիտէք ինչպէս
է, զոր օրինակ ևւ ցանկանում եմ այնպիսի մի հոյ
օրիորդ ինձ կին առնել որ գտնէ փոքր ինչ տար-
րական անդամազննութեան տեղեակ լինի, ևւ գի-
տենայ սիրտը մարդուս մարմնոյն որ մասին մէջ է
գտնուում:

— Ի՞նչպէս, ասաց Երտաւազդը, տողտող Խոռ-
խոռունիին խօսքը ընդհատելով — միթէ հոյ աղ-
ջիկը չըգիտեր սրտին որ տեղ լինելու:

— Ո՛չ — պատասխանից Խոռխոռունին —
ճիշդ պոյ ազխութիւնն էր որ մի հոյ աղջկան Տեա
մեր միութեան վճուած կապը խղելու պատճառ
եղաւ:

Ինձ վրայ ունեցած սէրը մի օր յայտնել ուղած
ժամանակը ձեռքը կարծրին վրայ դնելով «սիրտս
վկայ է իմ սիրոյս ասաց», բայց ինչպէս դուք ևւս
գիտէք, սիրտը կուրծքի տակը չէ, մարդուս ձախ
ծծի տակն է: Այս անդամազննութեան օրինաց
սրբապղծութեանը չըկարողացայ գիմանալ ևւ ա-

մնւնանալուց հրաժարվեցայ: ԱրովՏետու ինձ անկարելի է ունենալ կեանքի այնպիսի մշտական մի ընկերուհի որ չըգիտնայ իր թողին, լեարգին, երիկամուռքին, փայծաղին, եւ այլ զանազան բաներին որ տեղ լինելը եւ ինչ պէտքերի ծառայելը:

— Արեմն դուք ուզում էք սպասել որ հայ օրիորդները բժշկուհի դառնան եւ այն ժամանակ ամուսնանաք: Ես ձեզ գոնէ խորհուրդ կըտայի որ կապկասից մի մանկարարձ հայ օրիորդ վեր առնէիք, սոքա իւրաքանչիւր բանին որ տեղ լինելը լաւ են իմանում, ասաց Արտաւազը:

Պ. Խոռխոռունին այս հեղինական սրախօսութիւնից թէպէտ վերաւորուեցաւ. բայց իր ասածներին էլ անտեղի լինելը զգալով:

— Թողնու՛նք առ այժմ այդ բժշկական կէտը, գանք ազգային հարցին, մի՞թէ կարելի է հայ ազգայնութիւնը բազմապատկել հայ օրիորդները թողնելով եւ գերմանուհիներ առնելով: Չէ՞ որ այդպէսով հայոց թիւը օր ըստ օրէ պակասում է:

Արտաւազը՛ հայերի բազմապատկութեան նախանձախնդիր այս հազուադիւտ տողտորին երեսին նայելով:

— Պարոն տողտոր, ասաց, բարեբախտարար ուսուսհայ եմ, եթէ տաճկահայ լինէի, Հայաստանում անդդիական հիւպատոս Թըրոթթըր հազարապետին վիճակագրած ազգահամարին մէջ հայերի թիւը քրդերից պակաս թուով դուրս գալու՞ն ես պատճառ եղած պիտի լինէի: Բացի սրանից պէտք

է գիտնաք որ ես գերմանայի չեմ դառնալու. հայ եմ, եւ միշտ հայ կըմնամ:

Տողտոր Խոռխոռունին այս անգամ ուղեւով խօսակցութեան բոլորովին վերջ տալ,

— Պարոն, ասաց, արէք ինչպէս գիտէք. ազատ էք միշտ ձեր ընտրած կինը առնելու, ես միայն ազգութեան տեսակետից մի դիտողութիւն անել ուզեցայ: Ես այս փափուկ եւ շօշափելի հարցը 10 տարիից ի վեր ուսումնասիրում եմ, վաղ ընդհուպ կըկարդաք նկատողութիւններս, զորս հայ պարբերական մամլոյ մէջ մտադիր եմ հրատարակելու: Ներեցէք, պարոնայք հիւանդանոց գնալու եւ մի օպերատիւնի ներկայ գտնուելու, ասելով տողտոր Խոռխոռունին ճաշարանից դուրս ելաւ:

Արկին այս անգամ Մանուշակեանցը ուշաժամի լինելու չափ ծիծաղում էր. Արտաւազը՛ եղբայր ասաց կարծեմ ուրիշ հայ տողտոր այլ ես չըմնաց ինձ ծանօթացրնելէք, բայց եթէ կան ուրիշներ, խնդրեմ ներութիւն մի կրեր ծանօթացրնելու, արդէն հարկ չըկայ, որովհետեւ բոլոր ծանօթացը բաժներդ բրօշուրներ հրատարակելու են, այն ժամանակ ոչ միայն ես, այլ ընդհանուր հայերը կըծանօթանան: Հիմոյ, եղբայր ներէ ինձ որ գնամ գործերս կարգադրեմ, եւ մի օր առաջ ճանապարհ ընկնիմ, տեսնենք բախտը ի՞նչ նոր խաղեր խաղալու է գլխիս:

— Անհոգ կաց, պատասխանեց Մանուշակեանցը, գնա՛, մի մտածիր. գործերդ կարգադրիր, փողե կողմանէ հոգ մի քաշեր, ես պէտք եղածը քեզ

կրտամ, գու շուտ շուտ արի ինձ մօտ, գնալիք օրդ էլ ինձ իմաց տուր, գնա ուրեմն, բարի յաջողում, բայց մի մոռանար նախ քան գնալդ քիթդ բերանդ լուանայու...

Արտաւազդը մտերիմ բարեկամին ձեռքը սեղմելով եւ շնորհակալութիւն յայտնելով սիրաբարձրովն մտիծարուած գուրս ելաւ ճաշարանից: Ամբողջ օրը թշուառ սիրահարը յուզուած եւ վերգոված եւ փոքր ինձ գլուխն էլ գինիից տաքացած լինելով առանց որ եւ է մի կարգադրութիւն սկսելու ուղղակի տուն գնաց պառկեցաւ:

Թէ մարմնով թէ հոգեով ցաւակիր եղողներին առ հասարակ շատ է օգնում քունը: Ամբողջ գիշեր անքնդ հաստ մի քուն նոյն դարմանը տուաւ Արտաւազդի լքեալ մարմնոյն եւ վշտաբեկ հոգւոյն:

Առաւօտուն վաղ վեր կեցաւ, նիւթապէս եւ հոգեպէս ինքզինքը կաղդուրուած գտաւ: Գնաց անմիջապէս կարգադրելու իր անձնական գործերը եւ ճանապարհորդութեան պատրաստութիւնները տեսնելու:

Թէպէտ Տիկին շփմանը այն չարագուշակ նամակին մէջ 7 օրից Մարկարէզի ամուսնութեան պատկը ազդարարել էր, բայց Արտաւազդը ակամայ մի անհամբերութիւն էր զգում եւ կարծում էր որ անցկացած իւրաքանչիւր րոպէն վտանգ կ'սպառնար եւ կրփութացընէր իր դատապարտութիւնը:

Ուրիշ գործով զբաղուելու բնաւ տրամադրութիւն չունէր: Այլեւս դադարեցընց բժշկական դասերը. եւ մի քանի օրվայ մէջ ամենայն ինչ վերջացընելով պատրաստուեցաւ ճանապարհորդելու:

Մի շաբաթ օր, կէս օրից յետոյ Արտաւազդը բացի ճանապարհի ամենապիտան իրեղէններէց՝ իրան համար անբաժանելի սնունդ համարուած մի քանի խաշած հաւ կիթներ եւ ուրիշ չոր ուտելիքներ պարունակող մի փոքր պայուսակ ի ձեռին՝ գնաց Մանուշականցի սենեակը:

Սենեակում այս անգամ էլ անձանթ մի մարդ կար նստած: Արտաւազդը նրա մանելուն վայ՝ զղջաց, վախեցաւ թէ մի գուցէ այն մարդն էլ բրուշեր հրատարակող մի ուրիշ գիտնական բժիշկ լինի: Այդ վախը իրաւացի էր, որովհետեւ Արտաւազդին ջղերի վրայ սաստիկ ներգործել էին երկու հայ ուսումնական բժիշկների իմաստուն գիտողութիւնները: Բայց ընդհակառակը սենեակումը տեսած անձանթը ոչ գիտնական էր, ոչ էլ բժիշկ, այլ վաղուց ի վեր Ղիէննա բնակուող Պօլսեցի մարգարտավաճառ մի պարզ մարդ էր:

Մանուշականցը Արտաւազդին բոլորովն պատրաստ լինելը ձեռքի ճանապարհի պայուսակից իսկոյն հասկանալով, ասաց — եղջայր, կեցցես! սյուպէս շուտ պատրաստութիւն! Էջմիածին ուխտի գնալու լինէիր այսքան չըպիտի աճապարէիր: Մարկարէզիդ սէրը քեզ թեւեր տուաւ ինչ արաւ: Խնդրեմ՝ ձանթթանաս մեր վտղմի բարեկամ Պօլսեցի հաճի՛ր Գեւորգիանոց աղային, լաւ եւ պատուական մի

մարդ է, քո պատմութիւնդ պատմեցի իրան, շատ ուրախացաւ, եւ եթէ թող կըտաս ինքն էլ ցանկութիւն յայտնեց քեզ ճանապարհ գձելու:

Հատ շնորհակալ եմ, ասաց Արտաւազգը, պարոնին թէ ծանօթանալուս եւ թէ ինձ ցոյց տուած համակրութեանը:

— Ախրար! ասաց անձանօթը, ամենէն առաջ ես քեզի բան մը զուրցեմ. աֆ կընես, ես հայերէն գրաբառ լախըրտը ընել չիյաեմ, մեր վախիթները ըստանալոյն մէջը քերականութիւն գիտցողը մատով կըցուցունէին, հայձայիս իս մէջ պազի պազի տաճկերէն խարըշարմիշ կընեմ, հրամանքըդ կէնէ ֆարսին կերթաս, ամա քեզի եալվարմիշ կըլլամ դէֆլէնմիշ մըլար:

Արտաւազգը ոչինչ չըհասկացաւ, բայց զօրութեամբ կարողացաւ գուշակել որ հաճի ազան մաքուր հայերէն չըխօսելուն համար ներողութիւն էր խնդրում, ուստի քաղաքավարութեան դէմ չըմեղանչելու եւ հաճի ազան հանգստացընելու համար:

— Ո՛նաս չունի հաճի աղա, այնու ամենայնիւ ձեր լեզուն հասկանալի է, շատ քիչ տաճկերէն բառեր խառնում էք, կայ հայեր որ ձեզ չափ էլ չեն կարողանում հայերէն խօսիլ:

— Ախպար, Մասիս կըկարդամ, Մշակ կըկարդամ, պիւթիւն կըհասկընամ, ամա լախըրտը ըրած վախիթըս ինչ խըտար տիխաթ կընեմ քի թէմիզ հայերէն լախըրտը ընեմ տէյի, կէնէ ույտուրմիշ չեմ կընար կոր ընել:

Արտաւազգը այս անգամ Մասիս եւ Մշակ բառերից զատ ուրիշ ոչինչ չըհասկացաւ, բայց հասկանալ ձեւացընելով:

— Այո՛, այնպէս է, երկու լրագրաց լեզուները միմեանցից տարբեր են ասաց:

Մանուշականցը մեծ դժուարութեամբ կարողանում էր ծիծաղը զսպել. այս բարիքնական խօսակցութեան ժամանակ, իսկ Արտաւազգը ստեպ ժամացոյցին էր նայում:

— Ախպար, ասաց հաճի աղան, աճելէ մըներ, տահա երկու սահաթ վախիթ կայ, քիչ մընալ սապր ըրէ, ուղուն ուղատըյա խնու շմիշ ըլլանք, սօրամ քեզի հետ պարապար կերթանք, բաներդ վակօնին մէջը եէրլէշտիրմիշ կընենք, անկէ սօնրա Աստուած սէլամէթ տայ կըլլաս կերթաս:

— Ախ! որքան լաւ կըլինէր եթէ մի ժամ առաջ կայարանը գանուէի ասաց Արտաւազգը, երկաթուղի կայարանում երրորդ գանգակին ձայնը լսող մի ճանապարհորդի նման աճապարելով:

— Աղբայր հանդիստ կաց, հիմայ կըզնանք, կայարանում էլ լաւ մի ճաշ անելու տակաւին ժամանակ ունիք, այնպէս չէ հաճի աղա, հարցընց Մանուշականցը:

— շէլպէթ տէ անանկ է ամա, աս տէլիխանլըս սապր ընելու վախիթ չունի: Աս ալ տէլիխանլըս եղած վախիթըս այլէֆ էի այլէֆ, հիմայ հապր կըլլած եմ, պարոն տողտորը խապահաթ չունի, անիկայ հիմայ խաղըխի վրայ նստած մարդու կըմանի, անիկայ շախա չէ, ատոր սէվտա կըսեն, իմին գը-

լոխս ալ եկած է, պելլի բան է քի անիկակ անանկ
ըլլալու ըլլայնէ ասիկակ ալ ատանկ կը ըլլայ:

Հաճի աղային այս վերջին անհասկանալի տրա-
մարանութեան Արտաւազգը պատասխան անգամ
չբարոզանալով գանալ, նստած տեղից յանկարծ
վեր կացաւ: Մանուշականցը Արտաւազգին նե-
ղուած գրութիւնը հասկանալով իսկոյն մի կառք
բերել տուաւ, ինքը, հաճի աղան եւ Արտաւազգը
նստան մէջը: Ասոքն սկսաւ գլորուիլ դէպի երկա-
թուղիի կայարանը:

Արտաւազգը կառքը մտած ժամանակ մի մեծ
շունչ քաշեց, մեծ էր ուրախութիւնը, շնորհա-
կալութեան, երախտագիտութեան արտայայտու-
թիւններով լցուած աչքերը ուղղած էր Մանու-
շակեանցին:

Այս վերջինն էլ շարունակ ծիծաղում էր, եւ
ասում էր. «Արտաւազգ, հոգ մի աներ, ինչպէս ա-
սացի դարձեալ կրկրկնեմ, Մարկարէզը քուկդ է,
մի կասկածիր, մի վհատիր, քու սիրտդ բարի է
սէրդ ազնիւ է, ինչպէս երևում է Մարկարէզին
էլ քեզ է սիրում, Աստուած կը յաջողէ:»

Հաճի աղան էլ տեսնելով Արտաւազգի սրտի
գոհունակութիւնը մի քանի բարեմաղթութիւններ
արաւ եւ աւելացրեց նաեւ ասելով թէ:

— Պարոն տոգտոր, ես 20 տարի է ղիլէննա-
յին մէջը մարդըրիտի ալըզ վէրիշ կրնեմ, էյէր
Աստուծով նշանածդ հոս բերելու ըլլասնէ, մէկ
աղւոր մարդըրիդէ կերտանլըս մը քեզի կուտամ
նշանածիդ համար, ես մէջէն քեար մար չեմ ուզեր

մայը մայրնա կուտամ, նշանածիդ անունն ալ Մար-
կարիդ է եղել. թաս թամամ ույմիշ կը ըլլայ, ան կեր-
տանլըսը աղւոր մը ճիտին թամամիշ կրնես:

Արտաւազգը առանց հասկանալու շատ շնոր-
հակալեմ ասաց, նոյն միջոցին կառքը կանգնեցաւ
երկաթուղիի կայարանի ստաջը:

Այայարանի ճաշարանում ճաշեցին, կերան, խմե-
ցին փոխադարձարար հաճի աղային, Արտաւազգին,
Մանուշակեանցին, մանաւանդ Մարկարէզի կենացը
բազում բաժակներ դատարկելուց յետոյ, շո-
գեգնացքի փողահարին ձայնին յաջորդող զան-
գակի երկրորդ հնչիւնը մտալուտ անշատման բողէն
աւետեց: Արեք հայաղղիք սկսան միմեանց համ-
բուրել: Հաճի աղան թմեպէտ երկու ժամից ի վեր
Արտաւազգին ծանօթացել էր, բայց սիրտը շատ
զգայուն մարդ լինելով

— «Ախպար չեմ կրնար կոր տայանմիշ ըլլալ,
սիրտս շատ ալթ իւսթ եղաւ, քեզի պաշխա բան
չեմ ըսեր, Աստուած տար տէ սիրականդ պաշխա-
սիին խարտըրմիշ ընել չրտայիր», ասաց աչքերը
սրբելով:

Հաճի աղան լաց էր լինում, իսկ Մանուշա-
կեանցը ծիծաղեց արտասուք էր թափում:

Ղէրջապէս Արտաւազգն էլ այս գօմիք տեսա-
րանից ժպիտը չբարոզացաւ ըմբռնել եւ բարե-
կամներին կրկին համբուրելով մտաւ վազոնում:

Շօրեկառքը շարժեցաւ: Արտաւազգը գլուխը
վազոնից դուրս հանած, անդադար գլխարկը տա-
տանում էր: Մանուշակեանցը նոյն ձևով բարեւում

ևւ աղաղակում էր «Արտաւազդ! Մարկարէզդ շուտ Վիէննա բեր», իսկ հաճի աղան էլ «տողտոր! Աստուած թամամին եւթիշախիւմիշ ընէ», բացագանչած ժամանակ արդէն գնացքը սլացել էր:

Վիէննայից Վիւրցբուրգ 12 ժամուան ճանապարհ է: Արտաւազդին այնպէս թուում էր որ եղներով լծուած հասարակ կառքի գնացքի չափ յամրաքայլ է գնում նստած երկաթուղին, այնքան հոգին աճապարում էր, եւ ձանձիր էին պատճառում գնացքին ստէպ ստէպ հանդիպած ստափօնները:

Շոգեկառքի ծինելոցղից դուրս ցայտկած մուխի նման երեւակայութեան մէջ սեւ սեւ տեսարաններ էին ներկայանում: Մարկարէզը արդէն հարս էր եղել, ամէն բան վերջացել էր, կարելի է նորընտիր ամուսնոյն հետ մեղրալուսնի ճանապարհորդութիւն էր արած, ինքը շատ ուշ էր մնացել, մի ամիս առաջ շտապելու էր, եւ կամ Զուրիխից միկնած ժամանակը Մարկարէզը ոչ որի չըվստահանալով հետն առնելու էր... միով բանիւ այս թախծալից մտածութիւնները սաստիկ տանջում էին իրան: Գլուխը այնքան տաքացած էր որ սրընթաց գնացքին պատահաններից դուրս էր հանած քամիով դովացնելու համար: Գիտում էր աչքին առաջ տարածուած հորիզոնը:

Ինքը թուում գնում էր գէպ ի Մարկարէզը, բայց սիրտը տոչորուում էր երբ միտքն էր դալիս թէ ի՞նչ անելու էր եւ ի՞նչ պիտի լինէր վիճակը եթէ թուումը թուած եւ վանդակը դատարկ տեսնէր: Տիկին չօֆմանի նամակին պատասխան էլ չէր գրած, վախենալով որ մի գուցէ իր գալուստը հաղորդելով Մարկարէզի ամուսութեան փութացնելու նշն իսկ ինքը պատճառ եղած լինի:

Կէս գիշեր էր: Վազոնում մի քանի ուղեւորներ խոր քնոյ մէջ խուկում էին:

Կախաղանից կախուած մարդոց նման կզակնին կուրծքերնուն վրայ գրած, ոչ միայն գնացքի անիւների շտապելից, այլ թնդանթների հարուածների ձայներից անգամ զարթնելու կամք չունեցող քնալից խոկացողները շնչառութեան իւրաքանչիւր տուր եւ առին, շոգիացեալ գարեջրի գարշահոտ գոլորշիներ բուրելով, իսկ արթուն մնացողներն էլ ամենատորին ծխախտաթի թանձր եւ զզուելի մուխը տարածելով վազոնը մահապարտաց ստորերկրեայ բանտի էին վերածել:

Խեղճ Արտաւազը գրտից ուժգին փշուղ երթուելի քամից էլ զգուշանալով չէր համարձակուում պատուհանը իջեցնել:

Շնչառութիւնը արգելուած, սաստիկ մի հալ էր սկսած եւ անտարակոյս կրկնողուէր եթէ բարեխտաբար մի ստափօն չըհասնէին, որ տեղ 10 վայրկեան գոնէ աղատ եւ մաքուր օդ շնչեց: Զանգակը հնչեցին, կրկին մտաւ տանջանատեղին: Առաւօտ չէր լինում:

Արտաւազգիան համբերութիւնը վազոնի տաղա-
կալից գրութեան հետ խառնուելով բոպէները
ժամեր, ժամերը օրեր երևուում էին, այնքան գի-
շերը երկարում էր եւ վերջը չէր գալիս: Արտա-
ւազը նախանձում էր խոհացողների բախտին, ինքն
էլ փորձ փորձեց փոքր ինչ մրափելու, գլուխը
գրաւ մօտը պատկող յաղթանդամ մի մարդու
բարձի չափ լայն թևերն վրայ:

Քունը այնքան աչքերիցը հոսում էր որ ար-
տեւանունքը խեղցն փակուեցան: Հազիւ թէ 10
վայրկեան քունը տարել էր, բարձի սեղ ծառայող
մարդը թեւը ուժգին վեր բարձրացրնել ուզելով
Արտաւազին գլուխը փար ընկաւ, գլխին սաստիկ
ցնցումից քունն էլ փախաւ, եւ սկսաւ կրկին տան-
ջուիլ: «Քունը բարձ չի ուզեր», ասում է առածը,
սայոց է, սակայն բացառութիւն կազմողները հոգե-
պէս չարչարուողներն են: Այս տեսակները թռչուն-
ների փետուրից լեցուած փափուկ անկողինների մէջ
անգամ քնոյ քաղցրութիւնը չեն կարող վայելել,
մանաւանդ սիրահարները:

Մի սիրահարի համար հանդիստ քուն չըկայ
մինչ իր սիրած առարկային տիրանալը: Քանաստեղծն
ասում է որ մի սիրահար գլուխը մի բոպէ սիրուհ-
ւոյն կրծքին վրայ դնելով աչքերը կիսաբաց փա-
կելը՝ Ագեմական դրախտի առաջին բնակիչ Ագա-
մին՝ Եւայի ձեռքից ընդունելով կերած հիանալի
խնձորին չափ քաղցրահամ է....:

Շոգեգնացքը սարեր ձորեր պատուում գնում
էր ծխնելոյզից հօւր մուկ եւ շոգի արձակելով,

կարծես տակը անիւներ դրուած հրաշունչ մի լեռ
լինէր: Այս բոլոր ձայները, գոգոգիւնները, շառա-
չիւնները Արտաւազին բոլորովին քնահաստ արին:
Նա այժմ ուրիշ բան էր մտածում: Հորիզոնի վրայ
անշամարելի աղօտ մի սպիտակութիւն էր գոյացել
որ արշալոյսի աւետումն էր: Մի քանի ժամից յետոյ
առաւօտ պիտի լինէր, եւ ինքը հօգուով մարմնով
Վիւրցբուրկ պիտի մտներ:

Սիրահարութեան կրակը առաւել արծարծող
մի բան կայ եթէ, նա էլ նախանձն է: Այս կիզիչ
նախանձը Արտաւազի սիրալառ եւ հրաբորբոք
սիրտը բաղմնապատիկ խորովում էր: Վազոնը մտած
ժամանակը առջի բերան ձանապարհը երկար էր
երևում, իսկ այժմ որ Վիւրցբուրկի մտեցել
էր, սակայն չըգիտնալով եւ ենթադրել անգամ
չըկարողանալով թէ իրան համար ինչ տեսակ ապեր-
ջանիկ տեսարան է պատրաստուած, իսկապէս այս
անձանթ վարանական երկիւղի պատճառաւ չէր
ուզում շուտով հասնիլ:

Ինք էլ չէր իմանում թէ ինչ էր կամենում:
Տատանալ էր ի մէջ երկնի եւ երկրի: Եթէ ձեռ-
քիցը գար, գնացքին արագութիւնը պիտի յամբա-
ցրներ, որպէս զի ժամանակ ունենար ինչ անելիքին
վրայ մտածելու, բայց գնացքը մտալուտ ակոսին
հոտն առած ձիու նման ամբողջ ոյժովը սլանում էր:

Տիկին շոփմանին նամակին բովանդակութեանը
համաձայն Մարկարէզը նոյն առաւօտուն ամռանա-
նալու էր: Երգեօք ամէն բան վերջացած էր, եւ
իրան «Պարոն! շատ կրցաւ իմք, ուշ մնացիք» պիտի

ասէին, կամ թէ այդ նամակով մի կատակ ուղեցել էին անել, որովհետեւ Մարկարէզը զուարճախօս եւ կատակասէր բնաւորութիւն ունէր, հաւանական էր որ նամակը յանկարծակի մի անշուքութիւն պատճառելու նպատակաւ նրա խորհրդովը գրուած, նրա թեւադրութեամբը պատրաստուած լինէր:

Այս վերջին ենթադրութեան վրայ Արտաւազը աւելի հիմնուել էր ուզում: Թէպէտ հակառակ դէպքի տխուր մտածութիւնները շարունակ երեւակայութեանը առաջ ներկայանում էին, բայց աշխատում էր մտքիցը վանելու այդ յուսահատական հաւանականութիւնները, աշխատում էր մանաւանդ սրտամաշ մտատանջութիւններից կարելի եղածին չափ հեռու կենալու, որովհետեւ դժբա կարող էին զինքը թուլացընել եւ արգելել իր արիասրտութիւնը, որոյ գործածութիւնը կարելի է անհրաժեշտ պիտի լինէր կարիքը տեսնուած ժամանակը: Հետեւաբար Արտաւազը ջանքարաւ հանդարտանալու, բայց ի թեթեւ մի յուզմունքից իր բոլոր առողջ դատողութիւնը եւ լրջմտութիւնը պահպանած էր:

Առաւօտը արդէն պարզուել եւ Վիւրցբուրգի շինութեանց բարձր մասերը երեւնալու սկսել էին: Արտաւազի սիրտը մի քանի անգամ ուժգին բաբախեց: Նախ սիրտն զգաց եւ կարծես իմաց տալ ուղեց սիրուհւոյն մերձաւորութիւնը:

Մի աներեւոյթ զօրութիւն սիրտ էր տալիս Արտաւազին թէ յուսաբեկ չըլինի, յաղթանակը իրանն է, մանաւանդ Արտաւազը բաւականի մխի-

թարուում էր իր աղնիւ բարեկամ Մանուշակեանցին սրտահաճոյ պահովութիւնները յիշելով, չէր մոռացել նաեւ բարեսիրտ Հաճի աղային սրտաթունդ մաղթանքները զորս թէպէտ չէր հասկացել, բայց անկեղծ սրտից բղխած լինելուն անկասկած էր:

Տակաւին կէս ժամ ճանապարհ կար քաղաքը հասնելու: Արտաւազը գրպանից թղթակալը հանեց, գիտեց մի քանի ընդհանր ընդհանր ընդհանր պատկերը: Գեղանի աջ կանաչ քերը եւ դէմքի ընդհանուր գծագրութիւնը զուտ անկեղծութիւն եւ անապակ անմեղութիւն արտայայտում էին: Այնպիսի մի դէմքի նկարագիրը հնձի էր պատրական խորամանկութիւնից, ուստի Արտաւազը պատկերը ուշի ուշով դիտելով ինքն իրան թոյլ չէր տալիս Մարկարէզի մաքրափայլ դէմքի վրայ կասկածելու:

Պատկերը գարձուց, ետեւը գրուած էր այսպէս. «Յիշատակ անկեղծ սիրոյ եւ սուրբ երգման, իմ յոյժ սիրելի եւ ընտիր բարեկամ բարեծնունդ եւ ազնուասիրտ Արտաւազիս»:

Սրանից աւելի ի՞նչ մեծ երաշխաւորութիւն կարող էր լինել:

Մի թէ կարելի էր երկմիտ կամ թերահատ լինիլ այս տեսակ սրտաբուղի սիրոյ վկայութեան առաջ: Արտաւազը այլ եւս յուսակորոյս չէր: Մարկարէզի պատկերը մեծ տպաւորութիւն գործեց վարանեալ երեւակայութեան վրայ: Ինքնիրան դատում վճռում էր ասելով թէ անպատճառ այս դէպքին մէջ մի թիւրիմացութիւն կար որ իր ներկայութեամբը պիտի մեկնուէր: Ի միջի այլոց սա

Թղթակալին մէջ գտած թղթի կտորը նոյն դիշեր վայ տպաւորութեանց ներքեւ պարտիզում իր հիւսած մի բանաստեղծութիւնն էր, բայց չէր յիշում թէ ինչ էր գրած: Բաց արաւ թուղթը եւ կարգաց Տետեւեալ տողերը:

Ո՛վ դու Աստղիկ! սիրոյ Մանուկ աղբիւր շնորհաց եղեմական,

Մահացու է նետիդ հարուած դա խաղալիկ չէ մանկական.

Աղեղնաւոր սիրոյ հրեշտակ! ի սէրն ահեղ քողեր ղեկ, լսիր աղերս սիրահարիս, կը պաղատիմ քեզ անմահիդ:

Ստացել եմ նետիդ վէրքը մնացել եմ անօգնական,

Խնայիր զոհիդ վերաւորեալ, տուր մի դարման գերբընական.

Սիրոյ զեփիւռդ փրչէ վէրքիս որ կեանք առնում ես վերստին,

Շնորհիւրդ հրեշտակային արժանանամ Մարկարէդին:

Արտաւազդը վերջին տողը հաղիւ վերջացրօել է եւ մի տեսակ վերացական քաղցր թմրութեան մէջ էր ընկել, յանկարծ վազոնին դուռը ուժգին բացուեցաւ եւ գոնտիւքտորը բարձրաձայն այնպէս մի «Վերցբուրդ», աղաղակեց որ հրացանազարկ եղածի պէս նստած տեղից վեր թռչելով վազոնի դռնից դուրս ցատկեց:

Տիկին Հովհաննիս Արտաւազդին գրած նամակը ոչ կատակ էր, ոչ սպաննալիք, այլ բառ առ բառ ճշմարտութիւն էր: Ընթեքցողը կը յիշէ Մարկարէդի ի սկզբան ենթակայ եղած յուսահատութիւնները, անմխիթար տիրութիւնները, Արտաւազդի համար թափած արտասուքները: Կը յիշէ նաեւ որ ամբողջ ընտանիքը Եպիփանի օժանդակութեամբ որքան ջանքեր էին անում Մարկարէդը համոզելու, Արտաւազդի յիշատակը սրտիցը ջնջելու եւ Եպիփանի հետ միանալուն համար հաւանութիւնը ստանալու: Այնքան յորդորներ, այնքան խրատներ վերջի վերջոյ Մարկարէդին յօժարութիւնը առնելու յաջողել էին:

Բայց թէ ի՞նչ տեսակ սրտի դոհունակութեամբ Մարկարէդը յօժարել էր Եպիփանի կին դանալու, կամայ էր, ակամայ էր... Մասամբ իւր ստիպողականի ձեւն առած այդ ամուսնական ընտրութեան հպատակութեամբ մէջ Մարկարէդի հոգին համաձայն էր, ընդդէմ էր, կամ թէ այդ լռիկ մնչիկ, ժպիտը շրթանց վրայ Մարկարէդի ցոյց տուած հանդարտաիրտ անձնուիրութեան ներքեւ մի գուցէ միրկաբեր նպատակներ թագցուած լինէին: Բոլոր այս հաւանելի կարծիքները Տերեղի մտքին մէջ այնքան անգամ անց ու դարձ էին արել որ խելամիտ աղջիկը Մարկարէդին ցոյց տուած հլու հնազանդութեան իսկ եւ իսկ արտաբուստ եւ կեղծ լինելուն վրայ բոլորովին համոզուած էր: Հետեւաբար ինքը աղաչել էր մօրը որ Արտաւազդին նամակ գրէ, եղելութիւնը հաղորդէ:

Տիկին Հովհաննէր այդ նամակը գրելովը աւելի իր Տերէզ աղջկան թախանձանացը ունին գնելու կամեցողութիւն էր քան թէ Արտաւաղգին յանդիմանութիւն գրելու որ եւ է մի ցանկութիւն, որովհետեւ Տիկին Հովհաննէր իր աղջիկը անազնուաբար մոռացողին մի տող անգամ բան գրելը ստորութիւն համարելու չափ պատուասէր էր: Աւստի նամակը գրելուց անմիջապէս յետոյ որոշմանը վրայ հաստատ մնալ ուղեւորով առանց մի օր յապաղելունոյն կիրակի առաւօտուն պսակը տեղի ունենալու համար ամենայն ինչ պատրաստել տուած էր: Մի շաբթուան մէջ Մարկարէզի հարսնեցու պիտոյքները եւ այլ հազար ու մէկ կանացի ունայնութեանց աղխամաղղը կազմող օժիտը կարգադրուած էր: Ամբակումեանց Ապիփանն էլ իր փեսացու պատրաստութիւնները տեսէլ էր:

Տիկին Հովհաննի կանխաւ տուած փողերին շնորհիւ Փրբագ, շապօ քաղաք եւ ուրիշ կարեւորութիւնները կարողացել էր հոգալ, որովհետեւ իր անձնական բիւտժէն ուսանողական կեանքի բիւտժէին հետ հաւասարակչիւ էր:

Տիկին Հովհաննէր հարսանեաց հանգէսը կարելի եղածին չափ համեստ եւ չափաւոր կերպով անօրինած էր, հրաւիրելով միայն 30 ի չափ ամենամեծաւոր ազգականներ եւ բարեկամներ: Յետ պսակի արարողութեան ընթրիքը մերձակայ մի հիւրանոցում պատուիրուած էր, որ տեղ հրաւիրեալք հարս ու փեսին կենացը բաժակները ծծելով «կեցցէներ» ի ձայնիւ սրահը պիտի դուռացնէին:

Տիկին Հովհաննի տան մէջ, ինչպէս առ հասարակ ամէն հարսանեաց տներում, մի իրարանցում մի շարժում կար: Արդէն եկած էին պսակի արարողութեան ներկայ գտնուելու համար որոշուած հրաւիրեալ պարոնայք, նմանապէս կնքահայր եւ վկայները:

Ահեղեցի գնալու համար հարս ու փեսի կառքերին մէջ բազմելու սահմանուած տիկնայք եւ պարոնայք իրանց նստելիք տեղերը առաջուց ընտրում եւ նշանակում էին: Իսկ մի այլ սենեակում անբախտ Մարկարէզի հարսնեկան զգեստաւորութեան մանրամասնութիւնները յանձն էին առած իր գպրոցական բարեկամու հիները, մայրը եւ քոյրերը:

Խեղճ աղջկան նիհարութիւնը այնքան արագաքայլ յառաջացել էր, որ մի շաբաթ առաջ մարմնոյն վրայ մատէմատիքական չափերով ձեւուած սպիտակ մետաքսեայ հարսնազգեստը լըյն էր դալիս, որուն վերակարգելն՝ ժամանակ չըլինելուն համար անկարելի լինելով մեծ տխրութիւն էր պատճառում Աննային. ընդհակառակը Մարկարէզը մի դառն ժպիտով «հոգ չէ, փնաս չունի, այդքան տձեւութիւնը աննշմարելի է», ասում էր:

Մարկարէզը բոլորովին հանտարտ էր. կարծես երեխայների ձեռքում հագուեցընելու համար թողուած անկենդան մի պաճուճապատանք լինէր, այնպէս անչունչ մի խաղալիքի նման անտարբեր կեցած էր որ լաթերը հագցընեն:

Տերէզ քոյրը շատ էր յուզուած: Նարնջնի ծաղկեայ պսակը Մարկարէզի գլխին վրայ տեղաւո-

րելու համար իր բնական շնորհքը կարծես կորուսել էր, ձեռքերը դողդողում էին, ոչ մի կերպով չէր կարողանում ծաղկեայ շամիրակը վայելչապէս ղետեղել Մարկարէզի սեւ մազերին վրայ:

Քարեսիրտ աղջիկը կեանքը տալու պատրաստ էր եթէ մի օր պսակը յետաձգէին:

Տակաւին յոյս ունէր Արտաւազդից: Նամակը ձեռքը հասնելու վրայ անկասկած էր, բայց մի սուկայի ենթադրութիւն, այն էր Արտաւազդի հիւանդանալուն կարելիութիւնը. այս մտածմունքը հոգին հանում էր աղջկան: Մարկարէզը միայն նկատում էր Տերէզի այլայլութիւնը, նա միայն կարգում էր Տերէզի խռովայոյզ սիրտը:

Վերջապէս հագուեցրին Մարկարէզին: Նիհարացած, գունաթափ, արեւը ցամքած, աննշոյլ եւ անշող աչքերովը սպիտակազգեստ Մարկարէզը աւելի պատանապատ մեռեալի էր նմանում քան թէ զուարթագէտ նոր հարսի:

Մեծ քոյրը Աննան՝ վերջին զարգ, բազմակոճակ երկայն սպիտակ ձեռնոցները Մարկարէզի ձեռքերին հագցրած ժամանակ «սիրելի քոյրիկ, ասաց, ի՞նչու ես այսպէս տխուր, երանի թէ ես ու Տերէզ էլ քեզ չափ բախտաւոր լինէինք»:

Մարկարէզը չըպատասխանեց, բայց քրոջը խօսքերին վրայ մի սարսուռ զգալով կրկին այն դառն ժպիտը երեւեցաւ գունատ շրթանքը վրայ. կարծես ուզում էր ասել քրոջը որ արած բարեմաղթութիւնը նոյն իսկ ինքն իրան վրայ անգիտակցաբար անէճք կարգալ էր, որովհետեւ Մարկարէզը բախ-

տաւոր հարս չէր, այլ չըսիրած մի մարդու հետ ապրելու եւ եթէ երկար ապրէր, մշտնջենաւոր դժբախտութեան մատնուած դատապարտեալ մի թշուառի կեանք պիտի վարէր:

Փեսայ Եպիփանն էլ հագուած սգուած մեծ գործի վրայ էր: Շարունակ գնում գալիս էր, վեր էր ելնում, վար էր իջնում, դէս ու դէն հրամաններ, հրահանգներ էր տալիս: Մերթ գալիս էր Մարկարէզի մօտ մի քանի քաղցրակարկաջ բառեր արտասանելու, մերթ Տիկին Հովմանին հետ էր խօսում, միանգամայն չէր մոռանում Աննային եւ Տերէզին սրտահաճոյ կատակաբանութիւններ անելու: Վերջապէս բերկրազուարճ երեւնալու աշխատում էր. որովհետեւ բոլոր այս երթեւեկը բռնի եւ ցոյց էր: Ներքուստ Եպիփանի խղճի խայթը ծակում էր սիրտը: Արտաքուստ երեւցած զուարթութիւնը զուտ կեղծիք էր: Մի անմեղի արիւնը թափող մարգասպանի նման արածին վրայ չափազանց զղջացել էր, սակայն եղածը եղած էր եւ զղջումը շատ ուշ էր: Ինքը տեսնում էր Մարկարէզի տանջանքը, շատ լաւ էր հասկացել Արտաւազդի եւ Մարկարէզի միմեանց վրայ ունեցած սաստիկ սէրը, որովհետեւ ամիսներով կարգացել էր նրանց սիրահարական թղթակցութիւնները:

Անաղնուաբար խաբել էր իր մտերիմ բարեկամին: Յայտ յանդիման տեսնում էր որ Մարկարէզը իրան չէր սիրում: Ապագան ոչինչ երջանիկ կենակցութիւն չէր խոստանում, բայց մի անգամ սկսել էր, այլ եւս չէր ուզում հրաժարուիլ, մին-

չև նպատակին հասնիլը պէտք էր չըթուլանալ եւ յառաջ գնալ: Աչ միայն Արտաւազդի մտերիմ բարեկամը, ինչպէս ինքն էր, այլ մի անհաշտ թըշնամի անգամ այնպիսի ստորութիւն անելու համար խիղճը թող չըպիտի տար, մինչդիռ ինքը այնքան անխղճաբար էր վարուած դէպ ի իր հայրենակիցը: Ինչպէս մեր վէպին նախընթաց տողերում գրեցինք, Եպիփանը լինելով մի իրաւաբան ուսանող, իրան համար մի փայլուն եւ ապահով ապագայ էր տեսնում: Իւրաքանչիւր իրաւաբան բախտաւոր չըլինիր, եւ քանի որ հանգամանքները ցանկալի զուգահիւսութեամբ նպաստաւոր հանդիսացել էին իր առաջը, ուստի ներկայացած անիթէն օգուտ չըբաղելը բացարձակ յիմարութիւն համարելով անձնասիրութեան եւ շահախնդրութեան կրքերը յաղթել էին բարոյական պարտականութեանց:

«Այսպիսի դէպքերում, ասում էր ինքնիրան, առաքինութեան օրէնքները յարգող մի մարդուն մատով ցոյց են տալիս. այնքան փոքրամասն է, ուրեմն ես ինչու մեծամասնութեան չըհետեւիմ, եւ բախտին շահաւէտ գալուստը անօգուտ առաքինութեամբ յետս մղելու չափ յիմարանամ! ոչ!... անկարելի է, չըպէտք է թուլանալ... Աշխարհը միշտ այսպէս է եղել եւ այսպէս էլ կը մնայ: Հանապաղ ել եւ էջ անելու ենթակայ է: Կախ Արտաւազդը բախտաւոր էր, իսկ ես անբախտ! այժմ ես բախտաւոր, նա անբախտ!...»

Արքան էլ ինքնահամոզիչ եզրակացութիւններով ինքն իրան դատաւոր լինում եւ անձը ար-

դարացընում էր, բայց եւ այնպէս տուած վճիռին անարդար լինելը էր կարողանում ուրանալ:

Այս խղճաշարժար մտածութիւններն անելով աջ եւ ահեակ երկկարգ ծաղկանց արկղերով դարդարուած սանդուղներից յամրաբայլ վար էր իջնում: Ինչպէս Մարկարեդը հետի էր նախանձելի նոր հարս լինելուց, Եպիփանն էլ նրանից պակաս անբախտ նոր փեսայ էր: «Գող սիրտը գող» ասում է առածը, գողի նման սիրտը հանդարտ չէր:

Մինչ այն ըոպէն նպաստաւոր եւ յաջողակ պայմաններով ներկայացած պայծառ բախտին հօրիգոնը այժմ մրկածին սեւ ամպերի մէջ էր տեսնում:

Բախտը դարմանալի ինքնակամութիւններ ունի: Մահկանացուների երեսին կրժպտի, կրժգուէ, կըսիրէ, կըշոյէ, ամենայն ինչ կը յաջողցնէ, մինչեւ որ բախտաւորեալը կարծէ թէ բախտը իրան սեպհականութիւնն է, մէկ էլ յանկարծ այնպիսի մի անակնկալ հարուած կըտայ որ բոլոր վայելութիւնք մի ակնթարթում երազի նման կանհետանան: Այս բանից էր վախենում Եպիփանը: Ակամայ մի նախազգացում կարծես իմաց էր տալիս դէպքերի վաղահաս մի մեծ յեղափոխութիւն:

Տան գլխաւոր գոսան երկու թուերը բացուած եւ առաջը կառքերը կանգնած էին:

Եպիփանը, ինչպէս ասացինք, խորին մտածութեանց մէջ ընկրմած առանց զգալու սանդուղների աստիճաններից իջնալով մինչեւ բակը հասել էր: Փողոցից անց ու դարձ անողներից հետաքրքիր ան-

ձինք կանդ առած դռնից ներս էին նայում: Իսկ դրացի տների պատուհաններում զանազան հասակի պատկանող գլուխներ անհամբերութեամբ սպասում էին հարս ու փեսին և հարսնևւորներին դուրս ելնելուն: Ծերունիները յիշում էին իրանց երիտասարդ անցեալ ժամանակի ամուսնութեան քաղցրութիւնը և ներկայ դառնութիւնը: Չափահաս պատանիք և աղջկունք Մարկարէզի բախտաւորութիւնը ցանկանալով ինքնուրոյն մաղթանքներ անում և շատերն էլ իրանց մտակայ միութեան օրերը մի առ մի համարում էին:

Աղջիկներից մինը հարցնում էր մի ուրիշին.

— Բօղա! երբ է քու հարսանիքդ

— Տակաւին մի ամիս ժամանակ կայ, նշանածիս սպասում ենք որ համալսարանական վերջին քննութիւնը տայ: Իսկ դու շերմին! աւելի վաղ, այնպէս չէ:

— Այո՛, շատ շուտ, մի շաբաթից, պատասխանում էր շերմինը ուրախալից աչքերով, կարծես բարեկամուհւոյն նախանձը ուղում էր շարժել, միանգամայն խրոխտանալ որ ինքը աւելի շուտով հարս լինելու էր:

Իսկ փողոցի վրայ սպասողների թուում փոքրիկ աղջիկներ վիճում էին Մարկարէզի ծաղկեփունջին որպիսութեանը վրայ: Մինը ասում էր որ ամբողջ փունջը կարմիր վարդ է, միւսը պնդում էր թէ ոչ կարմիր չէ, սպիտակ է, ծաղկավաճառի խանութումն էր տեսել: Իսկ մի այլ անկիւնում մի քանի հին ծանրաբարոյ թաղեցիք որոնք Տիկին Հոփմանի նոյն թաղում հարս գալը գիտէին, լրջմտաբար խօ-

սակցում էին: Ծանօթ էին Արտաւազգի խոստացեալ լինելուն: Գէպքերի փոփոխութեան և նոր ամուսնոյ ընտրութեան վրայ միմեանց զարմանք էին յայտնում:

Մէկ էլ յանկարծ փողոցի քարայտակը ջախջախելու չափ ոյժով երկու ձիով մի կառք արագ ընթաց գէպի հարսնետան կողմը գլորուիլը տեսուեցաւ: Չիերի պայտերը քարերի վրայ ուժգին զարնուելով կայծեր էին ցայտքեցնում: Հետաքրքրքրք երկու կարգ բաժնուեցան կառքից զգուշանալու համար, կարծեցին որ ուշ մնացող մի հրաւիրեալ է: Կառքը սաստիկ ընթանալուց չըկարողացաւ ճիշդ տան դռանը առաջը կանգնել, փոքր ինչ հեռուն կառապանը ձիերը սանձեց, կանգնեցաւ, գահիցը իջաւ, գուռը բացաւ, և կառքի մէջից դուրս թուաւ ճանապարհի զգեստով մի երիտասարդ:

Աւելորդ է ասելը, կառքից դուրս ելնող երիտասարտը Արտաւազգն էր: Գէպքը այնպէս էր անօրինել որ Եպիփանը իր խորին մտածողութիւններն անելով մինչև փողոցի դուռն հասել էր, կարծես Արտաւազգը գիմաւորելու և անակնկալ գալուստը շնորհաւորելու համար յատկապէս եկած լինէր:

Արտաւազգը տանը դռնից ներս մտաւ չումաւ ամենից առաջ Եպիփանը տեսաւ...

— Մէկ էլ տեսնես շըլապոյով
 Չեռին հագած շան կաշի
 Շուշի կտորը աչքին
 Լոյս ընկաւ քոյ առաջին.

Այնպէս էլ Եպիփանը սպիտակ ձեռնոցներով, ակնոցով, սեւ շորերով, ձերմակ ժիլէտով դէմն ելաւ Արտաւազգին:

Եպիփանը հոգեհան հրեշտակի դէմ այնքան շըլախի վախենար, որքան սարսափեցաւ Արտաւազգի կերպարանքից: Իր փիլիսոփայական իրաւաբանական դատողութեանց մէջ Արտաւազգի գալուն կարելիութիւնը բոլորովին չէր հաշուած: Ղովտի կնոջը նման աղաքձան դարձաւ, կեցած տեղը գամուեցաւ մնաց, ոչ մի բառ կարողացաւ արտասանել եւ ոչ մի շարժում անել:

Արտաւազգը Եպիփանին այլայլութիւնը եւ շորերը տեսնելով ի թթիւ ահան ամենայն ինչ դուշակեց, բայց հաշիւ պահանջելու ժամանակ չունեցաւ: Ահռելի մի ձայնով «Թշուառական», աղաղակելով եւ խենթի նման սանդուղներին երկու երեք աստիճանը մէկանց ցատկելով վեր բարձրացած միջոցին Մարկարէզն էլ պարտններով եւ տիկիներով շըլապատուած սանդուղների առաջին աստիճանից վար իջնելու վրայ էր: Արովհետեւ Արտաւազգը չափազանց սրնթաց բարձրանում էր սանդուղներից, մինչեւ որ Մարկարէզը մի աստիճան իջել էր, Արտաւազգն արդէն հասել էր սանդուղի գլուխը... Յանկարծ աչքը դիպաւ Մարկարէտին, բայց սաստիկ յուզմութից հաւասարակչութիւնը

կորցրեց եւ սոսկալի մի ճիչ արձակելով «Մարկարէզ!» աղաղակեց եւ սանդուղի վերեւից վար գլուտորուեցաւ: Մարկարէզն էլ Արտաւազգը տեսնելով ոչ պակաս ահանջ խլայցնող մի սուր ձայնով «Արտաւազգ», դռնեց եւ այն տեղ ընկաւ մարեցաւ: Մարտափելի մի խառնակոչութիւն տիրեց տան մէջ: Քարիլոնեան աշտարակի բանւորների նման մինը միւսին խօսքը չէր հասկանում: «Նախ Մարկարէզին խնէքը գլուխը բերելու աշխատում էին, խեղճ աղջկան բերանը չէր բացուում: Ահայնները սեղմուած էին: Ագիներով քունքերը երակները շփում էին: Մարկարէզի այս երկրորդ անգամ ուշաթափ լինելն էր, բայց այս անգամինը սաստիկ էր, ցնցումը ուժգին էր, ինքն էլ արդէն շատ տկարացած լինելով այս երկրորդ հարուածին դէմ տալու չափ ոյժ չունէր:

Նոյն միջոցին Արտաւազգին էլ չէին մոռացել: Ջնդճ տղին եթէ աստիճանների մէջ տեղում բըռնած շըլինէին, մինչեւ տանը բակը պիտի գլորուէր: Սրան էլ վիճակը ցաւալի էր: Այնքան ջղերը ցընցուել էին, որ սաստիկ ջերմի բռնուած մարդու նման դողում էր, ատամները կափկափելով, խեղդուկ ձայնով «Եպիփան! Թշուառական! մատնիչ! գազան! դաւածան! քեզ անխնայ պիտի սպանեմ», ասում էր:

Հրաւիրելոց շատերը ձանաչում էին Արտաւազգին: Մեծ դժուարութեամբ կարողանում էին հանդարտացընել, սարսափելի կատաղած էր, «ո՞ր է անպիտան սրիկան», ասում էր բայց Եպիփանը չըկար,

նա Արտաւազդին տեսած ըոպէին անհետացել էր, ճշմարիտ էլ Ապիփանը մեծ խոհեմութիւն էր արել փախչելովը. եթէ Արտաւազդին ճանին ընկներ անշուշտ սա կրնեղդէր նրան: Մարկարեղը վերջապէս ուշքի բերել եւ իր սենեակը փոխադրել էին: Աչքերը բացած ըոպէին «ո՛ր է Արտաւազդը տեսածս երան՞դ էր թէ իրականութիւն, կանչեցէք տեսնեմ», ասում էր:

Բայց նոյն օրը երկու սիրահարները միմեանցից հեռի պահեցին, որովհետեւ մի երկրորդ ջրային ցնցում կարող էր Մարկարեղի վիճակը վատթարացրնել: Կմանապէս Արտաւազդը Մարկարեղին ուղում էր տեսնել, սակայն երկու խօսքով էլ կարողացան Արտաւազդին համոզել, որովհետեւ ինքը բժիշկ էր, գիտէր ինչ կըհետեւէր ջրերի արտաքթջ կարգի ցնցումից:

Մի քանի ժամ առաջ Տիկին Լոֆմանի տունը հարսանեաց տուն էր, այժմ հիւանդանոցի էր նմանում: Մարկարեղը հիւանդ էր: Արտաւազդը յոգնած դադրած թուլացած եւ սանդուղներից վար գլորուած ժամանակ ոսկրները ցուցըրած էր: Լրաւիրելոց շատերը հեռացել էին, մնացել էին միայն մի քանի մերձաւոր ազգականներ: Տիկին Լոֆմանը, Աննան եւ Տերեղը փոփոխակի Մարկարեղի եւ Արտաւազդի սենեակները գնում գալիս էին: Տերեղին ուրախութեանը չափ չըկար, նա Մարկարեղից աւելի երջանիկ էր, որովհետեւ դէպքերի դովելի վախճանը իր հեղինակութեան հետեւանքն էր: Արտաւազդի յանկարծակի գալուստը

տան մէջ այնքան արմուկ պատճառել էր որ դուսնը առաջը խոնուող ամբոխին կարճաւոտ մի մեկնութիւն տալ հարկ եղած էր նրանց յուղեալ հետաքրքրութիւնը հանդարտեցընելու համար:

Նոյն օրը այնպէս անցկացաւ: Առաւօտուն հիւանդները լաւացել էին: Սէրը բժշկապետ է, հրաշքներ գործելու կարող:

Առ հասարակ սիրահարութեան մէջ մարիլ մարմրիլ, ուշաթափ լինել, այս տեսակ տկարութիւնները ըոպէական եւ վազանցուկ են դարեջօի փրփուրի նման: †

Երկու հիւանդներ Տերեղի դեսպանութեան միջոցաւ միմեանց վիճակին վրայ գոհացուցիչ անդեկութիւններ առնելով առաւել կազդուութեւ էին:

Հարկ չըկայ ասելու որ ամենայն գաղտնիք պարզուել եւ յայտնուել էր: Ապիփանի դատաճանութեան զոհ էին եղել երկու սիրահարք: Տիկին Լոֆմանը Արտաւազդին ձեռքը իւր ձեռքին մէջ սեղմած ասում էր:

— Միրելի դաւակ! գրած նամակս անիրաւ էր, հազար ներողութիւն, որքան անարգարութիւն էր իմ կողմանէ, որ փոխանակ քեզ միսթարելու, եւ աղջկանս վրայ ունեցած անկեղծ սէրդ երախտագիտութեամբ փոխարինելու, քեզ այնպիսի կծու լեղու գործածեցի, բայց դէպքերը ինձ ստիպեցին այնպէս կարծելու:

— Ընդհակառակը, մայրիկ! պատասխանեց Արտաւազդը, ես ձեզանից շնորհակալ եմ. չըկայ չարիք

առանց բարեաց, առանց ձեր նամակին այժմ ամէն բան վերջացած պիտի լինէր:

— Կամ լաւ եւս առանց Տերեղիս կորովամտութեանը պէտք է ասել, յարեց Տիկին Հոփմանը, որովհետեւ ասաց, Տերեղը պատճառ եղաւ այդ նամակին գրուելուն եւ Ապոլիփանից էլ ծածուկ պահելու խոհեմութիւնն էլ չըմոռացաւ:

— Այնպէս չ՛ մայրիկ, որքան լաւ էի մտածել, ասաց Տերեղը, մօրը վզին փաթածութեամբ եւ երեսուները համբուրելով:

— Այո՛ աղջիկս, ապրիս, երջանիկ լինիս, ասում էր Տիկին Հոփմանը, Տերեղին խանդաղատուից համբոյրներ տալով:

— Աս էլ քեզանից շատ եւ շատ շնորհակալ եմ սիրելի Տերեղ, ասաց Արտաւազը, դու իմ բարի հրեշտակն եղար, բայց Վարկարէզը ի՞նչպէս կարողացաւ ինձ մոռանալ մի ուրիշի կին դառնալու համար, սա ինձ համար անբացատրելի է:

— Մենք ենք մեղաւոր, պարօն Արտաւազը պատասխանեց Աննան, որ մինչ այն ըոպէն լուռ էր կեցել, մանաւանդ ամենից առաւել ես ինքս էի Վարկարէզին համոզելու նախանձախնդիր, ներեցէք ինձ, որովհետեւ ես հաստատ կարծեցի որ դուք բոլորովին մոռացաք Վարկարէզին, եւ այնքան ձեզ մեղադրեցինք որ վերջապէս Վարկարէզը յօժարեցաւ Ապոլիփանին կին դառնալու:

— Բայց ինչպիսի յօժարութիւն՝ բացազանչեց Տերեղը, դուք չարաչար սխալուեցաք, նորա դառն ժպիտը չընկատեցիք. ես ձեզ հետ գրաւ կըզընեմ

որ Վարկարէզի հաւանութիւնը խորհրդաւոր եւ սոսկալի մի գիտաւորութեան քողով ծածկուած էր, որուն չըգիտեմ ինչ տեսակ ողբերգութեամբ վերջանալիքը գտնէ միայն ես կարողացայ թափանցել, կրկին կըպնդեմ որ Վարկարէզը ունէր մի քստըմնելի նպատակ, քանի որ այժմ ամէն բան վերջացած է, երբ Վարկարէզը մերկացընէ եւ խոստովանի թէ ի՞նչ անելու էր Ապոլիփանի կին դառնալուց յետոյ, այն ժամանակ պիտի սարսուռք հասկանալով որ դուք ինքներնիդ Վարկարէզի դահիճը պիտի լինէիք: Ճշմարիտ էլ քաջահմուտ մի հոգեբանի չափ Տերեղը բնականից օժտեալ էր հոգեբանական հասկացողութիւններով, եւ ասածները չափազանցուած ինչ չըլինելուց զատ կարելի էր դուստ ճշմարտութիւն բովանդակէր:

— Ա՛յն պէտք է մի բան պատահէր, ինձ համար էլ կեանքը այլ եւս աւելորդ կը լինէր ասաց Արտաւազը:

— Ա՛յ, ո՛չ, անկարելի է, Աստուած բարի է, այդքան անհանդուրժելի պատուհասներ չէր տեղացներ իմ գլխին, բացազանչեց Տիկին Հոփմանը, Վարկարէզս զիս անմիթ ար սոց չէր դատապարտեր:

— Մայրիկ՛ ասաց Տերեղը, տեսէք որքան տխուր է Պ. Արտաւազը, գնանք Վարկարէզի մօտ. նրանց ուրախութեանը մենք եւս մանակից լինելով փառք տանք Նախախնամութեան որ ինչպեց մեզ եւ ազատեց աղէտաբեր մի վտանգից:

— «Գնանք ուրեմն... բայց գտնէ իմաց տայինք Վարկարէզին որ յանպատրաստից յանկարծ տես-

Ներով Արտաւազդին կրկին ուշաթափ չըլինէր»,
յարեց Տիկին Հոփմանը:

— Կա պատրաստ է արդէն, սպասում է Ար-
տաւազդին, ոչինչ վտանգ չըկայ, ասաց Տերեղը, եւ
Արտաւազդին թեւը մանելով ամէնքն ի միասին
գնացին Վարկարէզին սենեակը: Միրահարները առ
հասարակ նախ քան իրանց սերելիները տեսնելիս,
մի շատ խօսքեր, բառեր, ոճեր կը յօրինեն, կը շարադ-
րեն պատշաճապէս արտասանելու համար, բայց մի
անգամ դէմ առ դէմ եկան, ամէն բան կրմոռանան:

Այնպէս էլ Արտաւազդը մտաւ Վարկարէզի սե-
նեակը: Երկու սիրահարը խուճապելով միմեանց ձեռ-
քերը սեղմեցին, Վարկարէզ! Արտաւազդ! բառերը
լսուեցան միայն: Արտաւազդը առաջին անգամ հար-
ցաքննութիւն տուող աշակերտի նման բոլոր ասելիք-
ները մոռացել էր: Գոյական, ածական, բայ, մակբայ
վերջապէս խօսք շինելու համար բոլոր քերականա-
կան գործիքները պակսեցան: Միայն Վարկարէզին
երեսին էր նայում առանց մի ուրիշ բառ արտա-
սանելու: Վարկարէզն էլ լուռ էր, նա էլ Ար-
տաւազդին աչքերի մէջն էր նայում:

Բայց երկուսին հայեացքները արդէն շատ բա-
ներ էին ասում:

— Միրելի Վարկարէզ! վերջապէս կարողացաւ
ասել Արտաւազդը, որպիսի անգուլթ խորամանկու-
թեան մասնուած էիք, քո երկար լուռութիւնըդ,
ինձ մաշեց, իսկ ամուսնութիւնդ աւետող նամակը
մազ մնաց ինձ սպանէր, բայց ամէնքը մոռացայ

որովհետեւ քո նախկին անկեղծ սիրելի ճշգրիտ
արձագանքը գտայ այս ակը:

— Եթէ քոյ մեռնելուդ մազ էր մնացել, իմ
մահը անխուսափելի էր-պատասխանեց Վարկարէզը
չընկալուած գրպանից փոքրիկ մի սրուակ դուրս
հանելով, որուն մէջ կապտա մի հեղուկ կար:

— Ի՞նչ բան է դա! աղաղակեց Արտաւազդը:

— Հակակրելի մի մարդու հետ չապրելու
համար փրկարար մի միջոց, այսինքն 500 ֆոսֆոր
լուցկիներ ղլուխներինց բաղադրուած մի թոյն, զոր
պէտք է ընդունէի պակից վերագարձած ժամա-
նակս-պատասխանեց Վարկարէզը:

— Ատուած իմ! բացադանչեց Արտաւազդը
Վարկարէզի ձեռքից սրուակը յափշտակելով: Աս-
տուած իմ! որքան մեծ է արդարութիւնդ որ թոյլ
չըտուիր սեւ հողի տակ ծածկելու թէ ինձ թէ
Վարկարէզին:

— Երկինք! աղաղակեցին միարեան Տիկին
Հոփմանը եւ աղջիկները, որպիսի անգարմանելի
դժբախտութեան զոհ պիտի գնայինք:

— Հասկացա՞ք այժմ, հարցրեց Տերեղը, որ ես
կատարելապէս իրաւունք ունէի հաւատք չընծայե-
լու նախընթաց դէպքերին եւ Վարկարէզի տուած
վերջին հաւանութեանը: Այժմ որ Կախախնամու-
թիւնը այլապէս տնօրինեց, ուստի շնորհաւորե՞ք մեր
երջանկութեան վերագարձը. եւ բարեբաստիկ ա-
պագայ մաղթ ենք մեր վերածննալ ամուսիններին: Տե-
րեղը այս չոր բարեմաղթ ութիւններով չըբաւականա-

ցաւ : Արած մաղթանքները համեմելու համար Կարկարէզին ընդգրկելով սկսաւ գգուատէր համբոյրներ տեղացնել գլխին, ճակատին, պոսերին, քիթին բերնին վրայ : Համբոյրները այնքան ստեպ էին որ Կարկարէզը առիթ չէր գտնում փոխարինելու : Տիկին չոփման էլ շարունակ Տերէզին էր համբուրում : Արտաւազը պարպալ չըմնալու համար Կարկարէզին ձեռքերն էր համբուրում : Աննան էլ փոփոխակի Կարկարէզին, Տերէզին եւ մայրիկին համբոյներ տալիս էր, եւ այս շիթունքների շիրտոցը տակաւին երկար կըտեսէր եթէ ազախինը դուռը բանալով իմաց չըտար պանդոկապետին գալուստը որ եկել էր Տիկին չոփմանին հարցընելու թէ քնչանելու էր մի օր առաջ պատուիրուած եւ արգէն պատրաստուած ընթրիքը :

Տիկին չոփմանը այնքան գոհ եւ ուրախ էր որ ընթրիքը յետաձգել չըկամենալով վերստին 30 ի չափ բարեկամներ հրաւիրեց եւ այն երեկոյ մեծ խնդակցութեամբ տօնեցին երկու նշանածների երջանկութեան վերածագումը :

Արտաւազին Վիւրցբուրկ հասնելուն եւ վերջիշեալ գէպքերին տեղե ունենալուն երկրորդ օրն էր, մինչ ցարդ Եպիփանը ոչ մի տեղում չէր երեւացել. կարծում էին որ բոլորովին հեռացել փախել է : Քաղաքում ոչ ոք չէր տեսել նրան :

Քայց Եպիփանը Վիւրցբուրկ էր, ուր փախէր, քնչանէր, ինքն էլ շուարած չէր իմանում քնչանելիքը : Չախող բախտին առաջին հարուածը ստացել էր, տակաւին երկրորդին, երրորդին էր սպասում : Եղբայրասպան Կայէնին նման թափառական բոլոր օրը ման էր գալիս անտառներում, դաշտերում, իսկ գիշերը ուշ ժամանակ տուն էր գալիս պառկելու, այսինքն անկողին մէջ մտնելով արշալոյսին սպասելու, որովհետեւ Արտաւազին սպառնալից գէմքը տեսած օրից ի վեր աչքումը քուն չէր մտել : Արտաւազը հացկերոյթի յաջորդ առաւօտուն Եպիփանի Վիւրցբուրկ լինելը իմանալով եւ հասցէն տեղեկանալով Կարկարէզից ծածուկ հետեւեալ նամակը գրած էր :

Պարոն !

Որքան էլ ձեր վարմունքը գէպ քնձ անազնիւ տոր եւ անվայել էր, բայց եւ այնպէս յոյս ունիմ որ քնձ գէմ ձեր ունեցած պատուոյ պարտքը հասուցանելու չափ գոնէ մի կաթիլ աղնիւ արիւն մնացած է ձեր երակների մէջ : Ուստի գէնքերի ընտրութիւնն արէք եւ ձեր վկայներով հանդերձ եկէք վաղն առաւօտ մեզ ծանօթ անտառին ամպի տեղը, ուր տեղ քնձ եւս պիտի գտնէք ժամը Տին իմ վկայներով : Յայտնի բան է որ մեր մենամարտութիւնը լինելու է մահուան պայմանաւ :

Կոպասեմ ձեր պատասխանին.

Արտաւազ :

Եթէ Կարկարէզը Արտաւազին մենամարտի հրաւերը իմանար. վերստին լացեր, կոճեր պիտի

սկսէին, ողբերգական տեսարանները պիտի կրկնուէին, բայց Արտաւազդը այնպիսի ճարտար խոհեմութեամբ լռիկ մնչիկ անօրինել էր որ ամէն բան դուշակելու մէջ տաղանդ ունեցող Տերէզն անգամ այս անցքից բոլորովին անտեղեակ մնաց.

Արտաւազդը շատ էր յուզուած բայց դէմքը հանդարտ պահած էր չըմտնուելու համար: Այս մենամարտութիւնը պիտի լինէր իր կենաց թատերագուծեան վերջին արարուածը:

Ճաշից յետոյ նստած էր ժամագիր եղած սրբ-ճարանում, ուր տեղ Ապիփանը նամակին պատասխանը ուղարկելու էր: Արճարանում լրագիր կարգացած ժամանակ զանազան լուրերի կարգում «Պօլորեալ ոչխարին դալուստը», վերնագրով հետաքրքիր մի յօդուած տեսաւ, որ հետեւեալ տողերը պարունակում էր:

«Անցեալ կիրակի առաւօտ Տիկին Ք... ի տունը գումարուել էին հրաւիրեալք, Օրիորդ Ք... եւ Պարոն Ք... ի հարսանեաց առթիւ: Հարս ու փեսան եւ հարսնւորք եկեղեցի գնալու համար հազիւ սանդուղներին վար իջնելու սկսել էին, յանկարծ թնդանօթի ուռմիւի նման սլալանով ընկաւ սրանց առաջը մի երիտասարդ, որ շատ պատեհ ժամանակին Վիեննայից աճապարանօք եկել հասել էր՝ իրան վաղուց խոստացուած նազելի նշանածը պահանջելու: Մանրամասն հանգամանքները մեզ յայտնի չեն, միայն այսքանը իմացանք որ բացակայութեան ժամանակ երեսասարդը իր բարեկամին դաւաճանութեանը մատնուել է: Այս յանկարծակի

յայտնութիւնից ամենայն ինձ ստուգուելով պսակը յետաձգուեցաւ, եւ հարսանեաց հացկերոյթը մուրեալ ոչխարին վերագարծը տօնելու սահմանուեցաւ: Երիտասարդին մի ժամ յայտարար բաւական էր ամէն բան վերջացած գտնելու: Այս դէպքը կարող է մի գաս լինել այն տեսակ ծնողաց, որոնք խոստացեալ բացակայ փեսայներ ունենալով, նրանց մասին առանց պետք եղած ճշգրիտ տեղեկութիւններն ստանալու իրանց աղջիկները անխոհեմաբար ուրիշի հետ ամուսնացրնելու կրփութան, ի վտանգ բազմատեսակ դժբախտութեանց, որոնց մեծագոյն մասը սոսկալի սղբերգութիւններով կրվելը ցաննան:

Արտաւազդը իսկոյն հասկացաւ որ մտորեալ ոչխարը ինքն էր:

Մի քանի անգամ էլ կարգաց յօդուածը: Հազիւ վերջացրել էր, փողոցի նամակատարը մտաւ սրճարան եւ յանձնեց մի նամակ:

Նամակը մենամարտական հրաւերին՝ Ապիփանի գրած պատասխանն էր:

Արտաւազդը բացաւ նամակը: Ստորագրութիւնը Ապիփանինն էր: Բովանդակութիւնը փոքրինչ երկար երեւաց Արտաւազդին: Մենամարտութեան մի հրաւերի պատասխան այնքան բան գրելու հարկ չըկար:

Այսպէս էր գրուած նամակը:
Պարոն Արտաւազդ!

«Չեզ դէմ իմ արածս այն աստիճան աններելի մի մատնութիւն էր, որոյ համար ձեր մենամարտական հրաւիրագրի մէջ ինձ վերաբերմամբ գործած-

ուած անականները թեթեւ են, որովհետեւ ես հրէշ կոչուելու արժանի եմ: Զէնքերի ընտրուած թիւնը ինձ էք թողուցել: Ես ձեզ դեմ դէնք բարձրացնելու արժանիքն էլ չունիմ:

Ահաասիկ ընտրածս դէնքը: Կնժաղրեցէք որ մենք ըստ Ամերիկական մենամարտութեան վիճակ խաղացինք, եւ մահուան սեւ նշանը ինձ ընկաւ. ուստի այս բոպէից կեանքս ձեզ կրպատկանի, հրամայեցէք. մեռնելու պատրաստ եմ... մի պայմանաւ միայն, պէտք է ինձ ներէք, որպէս զի հանգիստ մեռնիմ:

Գոնէ այսքան գթասիրտ կըլինիք մահուան դատապարտեալ մի վաղեմի ընկերի վերջին խնդիրքը կատարելու համար:»

Եպիփան:

Արտաւազը ճանաչողները գիտցան արդէն ինչ ազնիւ սրտի տէր լինելը: Աւստի ներեց Եպիփանին եւ արգելելով անձնասպանութիւնը, թող տուաւ որ ապրի:

Այլ եւս Արտաւազի համար խոչնդոտ չըմնաց: Մենամարտութեան վերջին վտանգն էլ անց էր կացել: Եպիփանը ներումն խնդրելով Արտաւազը պատուոյ հատուցումն ստացել էր: Հետեւաբար, նոյն օրը ճաշից յետոյ, տիկին չոֆմանի տանը, ի ներկայութեան Մարկարէզի եւ ուրիշ մի քանի բարեկամաց, Արտաւազը Եպիփանի նամակը հրապարակաւ կարդաց:

Ներկայք գովաբանեցին Արտաւազի ազնիւ պատուասիրական զգացմունքները, մանաւանդ չա-

փաղանց շատագովեցին ներողամիտ անյիշաչարութիւնը, զոր ցոյց էր տուել Եպիփանի վերաբերմամբ: Մինչեւ անգամ տիկին չոֆմանի բախտաւորութիւնը շնորհաւորեցին Արտաւազի նման վեհանձն մի փեսայի ընտրութեան առթիւ: Այնպիսի ընտիր մի փեսայ միայն կարող էր Մարկարէզի երջանկութիւնը ապահովընել:

Մարկարէզը լսելով Արտաւազի մենամարտութեան ուրախառիթ վախճանը, չըզիտէր ինչ կերպով օրհնաբանէր Եպիփանի մեռնելու մահուան այս շնորհը: Իսկ Տերէզը մենամարտութեան տեղի չունենալուն համար թեպէտ անսահման ցնծութիւն էր զգում, բայց մի դժկամակութեան մէջ էր, թէ ինքը ինչպէս չէր կարողացել յառաջագոյն իմանալ Արտաւազի մենամարտութեան որոշումը:

Արտաւազը արդէն վաղուց ասած էր իր ապանի զոքանչին, որ Մարկարէզի հետ պտակուիլը անպատճառ Մոսկվայում իր քահանայ տէր հօրը տունը կատարուելու էր, որովհետեւ հայրը նահապետական վաղեմի սովորութիւնները յարգող օրինապահ մի անձնաւորութիւն լինելով, թող չէր տար, որ որդին օտար աշխարհում առանց իր հօրենական օրհնութեան ամուսնանայ: Աւստի Արտաւազը Տիկին չոֆմանին կրկին յիշեց յիշեալ ծիսակատարութեան անհրաժեշտ կարեւորութիւնը:

Ուրիշ կերպ անկարելի է, ասաց Արտաւազը, ես հարցաքննութիւնս վերջացնելով բժշկական վկայագիրս առնելու համար մի քանի ամիս էլ չիէննայում մնալու ստիպուած եմ: Այժմ Մար-

կարէզի հետ կրմեկնիմ Վիէննա, այնուհետեւ ի միասին կրգնանք Մոսկվա պոսակուելու համար:

— Սիրելի Արտաւազդ! ուրեմն նորին պիտի բաժանուինք, ասաց տիկին Հոֆմանը վշտագին մի ձայնիւ:

— Այո՛... այսինքն վերջը կրկին միանալու պայմանաւ, պատասխանեց Արտաւազդը, որովհետեւ նախ քան Մոսկվա գնալս, ես ձեզ կըզրեմ, Վիէննա կը դաք եւ ի միասին կըճանապարհորդենք, դուք եւս ներկայ կըզանուիք մեր պսակին:

— Ես էլ կըզամ, ինձ էլ տարէք, բացազանչեց Տերէզը:

— Այո՛, ամէնքս էլ միատեղ գնանք մայրիկ! ասաց Աննան:

— Համբերեցէք զաւակներս, ասաց տիկին Հոֆմանը. մեր ամէնքիս սրտի ուրախութիւնը Մարկարէզի եւ Արտաւազդի միութիւնից կախում ունի: Նախ նրանք գնան պոսակուին, մեր ճանապարհորդութիւնը երկրորդական է, վերջը դրա վտայ կըմտածենք, այնպէս չէ աղջիկս, հարցըրեց տիկին Հոֆմանը Մարկարէզին:

— Քո կամքդ մայրիկ, ինչպէս ուզում ես այնպէս տնօրինէ, պատասխանից Մարկարէզը, ինձ համար մի եւ նոյնն է, բաւական է որ Արտաւազդի հետը լինեմ, նրանից չըբաժանուիմ:

— Ես էլ նմանապէս, սիրելի Մարկարէզ, ասաց Արտաւազդը, այսուհետեւ չեմ կարող մի բոպէ քեզանից հեռի ապրիլ:

Իրօք էլ այդ դժնդակ դէպքերից Արտաւազդի հոգին այնքան հրկիզեալ էր, որ այնուհետեւ սուրբ Անտոն անապատականին անգամ Մարկարէզը յանձնելու վտահաճութիւն չուներ, չար սատանային փորձութիւնները մտաբերելով: Մի՞թէ նոյն սատանան չէր, որ Եպիփանի փորումը մտնելով այնքան չարչարանք քաշել տուած էր Արտաւազդին, եւ նոյն սատանան՝ յաջող մի դէպքի շնորհիւ Եպիփանի փորիցը դուրս ելած էր. որովհետեւ Արտաւազդը լինելով բժշկականութեան վարդապետ, շատ լաւ գիտէր որ մարդու փորումը մտած սատանան ամենազօրեղ լուծողականով անգամ չէր կարելի դուրս հանել:

Արտաւազդը ահամայ մի շաբաթ Վիւրցբուրկ մնալու Մտիպուել էր: Այնքան իրարանցումներ եւ սրտերի խռովութիւններ արգելք էին եղած եւ չէր կարելի իսկոյն ճանապարհորդել: Բնականաբար սպասել էր խառնակութեանց հանգարտանալուն: Ութ օրվայ մէջ շնորհիւ իր ներկայութեան բոլոր ալեւածան սրտեր, մտքեր խաղաղացել էին, հետեւաբար կարելի էր մեկնիլ:

Մի կիրակի առաւօտ երկաթուղիի կայարանում կրկին սկսել էր համոյրներ թուր եւ առը:

Արտաւազդ եւ Մարկարէզին դէպ ի Վիէննա բարի ճանապարհ բարեմաղթելու համար կայարան

եկող Տիկին Հոֆմանի, Աննայի, Տերեզե եւ այլ մերձաւոր բարեկամաց շրթունքների շիրտոցն էր, որ նմանում էր աշնան արշալոյսն աւետող ճնճըղունկների ճուռողուններին: Այն առաւօտ աղաւնիների կտուցների նման շրթունքներ շարունակ միմեանց կպչում, իսկ բերաններից անդարդար յորդառատ մաղթանքներ էին բղխում: Հրաժեշտի գառնութիւնը մասամբ: իւրիք քաղցրացնող այս խանդաղատանքը տակաւին երկար կրտսէէր, երբ յանկարծ շոգեկառքին կարծես համբերութիւնը հատաւ, եւ նա էլ իր սուլիչ շնչափողից սուր մի ծիչ արձակելով սլացաւ գնաց եւ այսպիսեաւ վերջ տուաւ անվերջանալի համբոյցներին:

Արտաւազը բառին բուն նշանակութեամբը երջանիկ էր: Աշխարհ իրանն էր, որովհետեւ ինչ նախընթաց տողերում յիշած էինք, Արտաւազի համար աշխարհը Մարկարէզն էր:

Ախ! Մանուշակեանց! Աստուած քո արեւը պահէ! ասում էր ինքնիրան: Որովհետեւ նա ասած էր «Արտաւազը! Մարկարէզը քուկդ է, մի վախենար»: Իրօք էլ Մարկարէզը ուրիշներ չէր: Արտաւազը նոյն բոպէին Մանուշակեանցի բերանը համբուրելու անյագ մի փափաք էր զգում, վասն զի նա էր մարգարէացել եւ ասածը իրագործուել էր.. Մարկարէզը իրան մօտն էր.. վագոնում, քով քովի նստած: Սա երազ չէր, իրականութիւն էր...

Ախ! Մանուշակեանց Աստուած արեւդ պահէ! կրկնում էր Արտաւազը, քեզանից շատ շնորհակալ եմ, քեզ նման բարեկամ ունենալը գանձ է,

ասելով նայում էր Մարկարէզի երեսին, որուն վրայ նոյնպէս կարգացում էր անթերի երջանկութեան գրողմբ:

— Ո՛հ! որքան երջանիկ եմ սիրելի Մարկարէզ! ասում էր Արտաւազը, այժմ կեանքը ինձ քաղցր է, սիրով ուրախութեամբ ուզում եմ ապրիլ: Այժմ կեանքս թանկագին է, որովհետեւ դու մեծագին գոհար ես, եւ ինձ հետ ապրելու սիրալիր յօժարութեամբդ աննշան կեանքիս արժէքը անհասմեմատ բարձրացուցիր:

— Ինձ է ես եմ միայն այդ գոհարը, պատասխանում էր Մարկարէզը, մի՞թէ կարելի է գնահատել քոյ սրտի ազնուութիւնը որ աշխարհիս բոլոր ականակապ զարդերից էլ գերադաս է ինձ համար:

— Շնորհակալ եմ սիրելիս, ասում էր Արտաւազը Մարկարէզի ձեռքը իրանին մէջ սեղմելով, գոնէ կաշխատիմ այսուհետեւ քոյ ցոյց տուած համակրութիւնդ արժանաւորապէս փոխարինելու, այն ժամանակ պիտի տեսնես թէ որքան լաւ եմ ըմբռնած երախտագիտութիւն կոչուած բառին նշանակութիւնը:

Այսպէս երկու սիրահարներ իրանց սովորական մեղրահոս եւ սրտախօս բարբառումներով միմեանց կեանք էին տալիս առանց զգալու ճանապարհի երկայնութիւնը: Ամենափոքր մի ձանձրոյթ չզգալով երկուստէք այսպիսեաւ պատրաստ էին աշխարհիս շրջանը անելու:

Գերթ ապագայ կենակցութեան համար նախագիծներ պատրաստելով ծանրաբարոյ բանակցում էին, մերթ զուարճալի սրախօսութիւններով միմեանց ծիծաղեցրնում էին:

Արտաւազին Վիէնայից Վիւրցբուրկ եկած ժամանակ րոպէները ժամեր, ժամերը օրեր էին երևում, ընդհակառակը այժմ ժամերը երկվայրկեանների նշանակութիւն անգամ չունէին, այնքան շուտ շուտ անցնում գնում էին:

Արտաւազը կեննքումը այսպիսի արտոժելի ճանապարհորդութիւն չէր արած: Նոյնը խոստովանում էր Մարկարեզը, որովհետև Մարկարեզ ասելով պէտք է հասկանալ Արտաւազի ճշգրիտ արձագանքը

Հասան վերջապէս Վիէննա, արեւմտեան երկաթուղիի կայարանը:

Մանուշակեանցը մի ժամ յառաջ եկած սպասում էր դիմաւորելու:

Նոյն օրվայ առաւօտը ստացել էր Արտաւազին Մարկարեզի ընկերակցութեամբ ճանապարհ ընկնելուն հեռագիրը: Աչքերը շարունակ շօջեցնում էր վագոններից դուրս ելնող ճանապարհորդների վրայ, մանաւանդ չափազանց հետաքրքրուած էր Մարկարեզին տեսնելու:

Տեսաւ վերջապէս փափաքելի զոյգը: Արտաւազին էլ Մանուշակեանցին էր փնտռու:

Նա էլ նրան տեսաւ: Վազեցին, միմեանց փաթաթումուցան, կարծես տասը տարի չէին տեսնուած:

Մոյս սրտայոյզ ուրախութեան պատճառը Մարկարեզն էր:

Մանուշակեանցը ուրախ էր, որովհետև Արտաւազը որսը շալակած զուարթ որսորդի նման վերադարձել էր: Իսկ Արտաւազին էլ՝ հայրենիքը պաշտպանելու համար թշնամիին հետ կուռելուց յետոյ յախշտակած աւարին հետ ի միասին մայր երկիրը մտնող զինուորի չափ գոհ էր: Ահա այս կողմնակի հաճոյքն էր որ երկու բարեկամները մղել էր սովորականից աւելի միմեանց ողջագուրելու:

Սակայն այսպէս երկար փաթաթումուած մնալու ժամանակը չէր: Մարկարեզն ու Մանուշակեանցը միմեանց անծանօթ էին: Արտաւազը իսկոյն այս պաշտօնը կատարեց: Մանուշակեանցը կառքը սպասեցրնել տուած էր: Նոյն կառքին մէջ նստան երեքը: Մանուշակեանցը ուշ ուշով դիտում էր Մարկարեզին եւ մտքումը Արտաւազին բարեբաստիկ վիճակը պատկերացրնելով ինքն էլ ամուսնանալու մի ցանկութիւն էր զգում:

— Արտաւազ! շնորհաւորում եմ նշանածդ, կեցցես! Ճաշակի տէր երիտասարդ ես եղել: Ի՞նչ համակրելի աղջիկ է եղբայր, հայերէն կրհասկանայ հարցրոց:

Ո՛չ, մի բառ չըզիտեր, բայց մտազիր եմ սովբեցրնելու, պատասխանից Արտաւազը:

Մանուշակեանցը Մարկարեզի ներկայութեամբ Արտաւազի հետ օտար լեզուով մի քանի բառ փոխանակելը քաղաքավարութեան դէմ համարելով:

— ֕ՐԻՐՈՂ! ասաց ամենամաքուր գերմաներէն բարբառով, խնդրեմ ներեցէք ձեզ անձանօթ մի լեզուով խօսելու համարձակութիւնս, հարցրել բարեկամիս թէ արգեօք հայերէն գիտէք:

— Գժբախտաբար առ այժմ ոչ! պատասխանեց Մարկարէզը շնորհալի մի ձայնիւ, բայց Արտաւազը խոտացաւ ինձ ուսուցանելու: Այս շատ սիրեցի հայերէն լեզուն, շատ համակրելի լեզու է: Տառերը կրճանաչեմ կարող եմ տպագրականը կարդալ, բայց ոչինչ չեմ հասկանար:

— Շատ շնորհակալ եմ օրիորդ! ասաց Մանուշականցը, ինձ համար մեծ հաճոյք է մի օտարազգի բերնից մեր մայրենի լեզուի մասին գովափասանք լսելը, եւ այս առթիւ կրփութամ շնորհաւորելու ձեր մերձակայ միութիւնը ինձ մտերիմ բարեկամ եւ հայրենակից Արտաւազի հետ, որով հայկական լեզուն ուսումնասիրելու համար ձեր ունեցած ցանկութիւնն էլ ի միասին կատարուած կը լինի:

— Այդ համակրանքը, պարոն! միայն իմ կողմից չէ, պատասխանեց օրիորդը, թէ եւ ես առիթ ունիմ այժմ համակրութիւնս գործով ցոյց տալու, այսինքն հայ լեզուն սովորելու: Բայց այդ լեզունին հարստութիւնը ներկայումս գնահատող գերմանացի գիտնական-հնագետներ մեծ կարեւորութիւն են տալիս նորա հին գրականութեան: Ամանապէս չափազանց հետաքրքրուում են Հայաստանի ճարտարապետական հնագրան գեղարուեստի ճիւղերը ուսումնասիրելու, որոնց աշխատասիրութեանց

արդիւնքը ցոյց է տալիս հայերի անցեալում ունեցած զարմանալի արուեստագիտութիւնը եւ պանծալի ճաշակը, եւ հետ զհետեւ ստուգուում է, որ հայերը շատ դարեր առաջ մեծ ազդ են եղել, եւ տասն իններորդ դարում կատարելապէս արժանի ընդհանուր քաղաքակրթեալ աշխարհի ուշադրութեան: Իցէ թէ ես եւս լաւ սովորէի հայ լեզուն, եւ եթէ սովաւ չըկարողանայի մի աննշան ծառայութիւն անգամ անել հայ ազգին, դէժ առանց ամաչելու մի հայու անունը կրելու համար համարձակ գրել կարգալ գեանալովս ինքզինքս բախտաւոր կը համարէի:

Մանուշականցը հիացած էր: Թիֆլիզի Գայիանեանց ուսումնարանից դուրս եկած մի հայ աղջիկ սրանից աւելի հայասէր չէր կարող լինիլ:

Իսկ Արտաւազն էլ հպարտացած, նայում էր Մանուշականցին, կարծես ուզում էր ասել «էհ! Ի՞նչպէս գտար իմ Մարկարէզը, հաւանում ես, այժմ իրաւունք կրտաս ինձ եւ կասես թէ այնքան կրած տառապանքներս արժէք ունէին.....»:

Արտաւազը անմիջապէս Ղիէննայի ընտհանուր հիւանդանոցի շրջակայքը պատուաւոր մի պանդոկում երկու սենեակ վարձեց միւր Մարկարէզին եւ միւսը իրան համար:

Անդուլ եւ անխոնջ աշխատասիրութեամբ սրկսեց շարունակել ըժշկական դասերը, որոնք անակն-

կալ գէպքերի պատճառաւ մի ժամանակ ընդհատուել էին: Մարկարէզի ներկայութիւնը չափազանց նպաստեց իր ուսումնական գործունէութեան, որովհետեւ ուղեղը բոլորովին հանդարտացել էր եւ զերծ ամէն տեսակ մտատանջութիւններէից:

Թէպէտ տակաւին երեք ամիս ժամանակ կար ընդհանուր հարցաքննութեան, բայց Արտաւազը արդէն յաջողել էր պատրաստելու բոլոր դասերը: Ներկայ գտնուում էր դասախօսութիւնների կրթչութեանց եւ մեծ եռանդով ոչ մի օր յետ չէր մնում մասնաւոր պարապմունքներից, իսկ ազատ ժամերը նախընտրում էր Մարկարէզի տեսակցութեան:

Մանուշակեանցը ստեպ ստեպ այցելութեան էր գալիս առանց վերադառնալ սիրահար զոյգին երջանիկ բոլորները, որովհետեւ իր ներկայութիւնը խանգարիչ չըլինելուց զատ ախորժելի էր Մարկարէզին եւ Արտաւազին, որոնք նրան նկատում էին իբրև ամենամերձաւոր մի աղբակահան:

Ուրիշ ղիկնեանքնակ հայեր էլ լսելով Արտաւազի պատմութիւնը հետաքրքրութիւն յագեցնելու համար Մանուշակեանցից խնդրել էին որ միջնորդ լինի ծանօթացնելու:

Շատերը տեսել եւ հաւանել էին Մարկարէզին: Ոմանք տունը գնալով ծանօթացել, ոմանք էլ զբօսավայրերում նրանց թեւ թեւի տուած ման գալը տեսնելով ճանաչել էին:

Տողտոր Մարութե Մելիք-Մելիտոսեանցն էլ ցանկութիւն յայտնել էր Մարկարէզին տեսնելու, եւ յատկապէս խնդրել էր Մանուշակեանցից որ

միջնորդութիւն յանձն առնէ ներկայացնելու: Մանուշակեանցը մի երեկոյ առաջարկեց Արտաւազին տողտոր Մարութեի փափաքը:

— Արտաւազ! տողտոր Մելիք-Մելիտոսեանցն էլ ուզում է մի անգամ Մարկարէզին տեսնել, թող կրտաս վաղը երեկոյ հետս բերեմ:

— Եղբայր! այս ի՞նչ բան է, Մարկարէզը երկու գլուխով ծնուած մի հրէշ է, ի՞նչ է... ամէնքը այսքան հետաքրքրուում են:

— Դա զարմանալի բան չէ, Արտաւազ! պատասխանեց Մանուշակեանցը: Այսքան տարիներից ի վեր ղիկնայում հարիւրաւոր հայ երիտասանդներ եկած գնացած են, ոչ որի գլխին այսպիսի արտասովոր բան չէ պատահած, ի հարկէ կը հետաքրքրուին քոյ հաղուաղէպ պատմութիւնը լսելով:

— Դա ո՞ր տողտորն է, կարծեմ գանկարանն է...:

— Ճիշդ նա է, ուրեմն կորոզ կմ բերել այնպէս չէ... բերեմ եղբայր, մի նեղանար: Տեսնենք Մարկարէզի գանկին համար ի՞նչ գողափար կը յայտնէ, գոնէ կրծիծաղինք...:

— Շատ լաւ եղբայր. թող դայ, ես մարդատեսաց մարդ չեմ, բայց եթէ չեմ մտածում նա նեղացած է ինձ դէմ, որովհետեւ վերջին անգամ մեր ծանօթանալուն ես հակառակ խօսեցայ եւ նա նեղացաւ դուրս ելաւ:

— Դա վնաս չունի, դու չես յիշում որ նա քեզ ասաց թէ «կը ներեմ ձեզ, որովհետեւ ձեր գանկին մէջ սիրահարական գոլը շինեմ կան»:

Այո... յիշում եմ այժմ... լաւ ուրեմն, թող
դայ, տեսնենք այս անգամ ի՞նչ պիտի գտնէ գան-
կիս մէջ:

Նոյն երեկոյ Մանուշակեանցը տողտոր Մարու-
քէն հետն առած եկաւ Արտաւազգի տունը:

Տողտորը այցելութիւնների համար յատկապէս
կարել տուած եւ մարմնոյն վրայ կպչած սեւ զգեստ-
ներ էր հագած: Արդէն գիտենք որ գլուխը չէ
կարող ուզած կողմը դարձնել, բայց այն օրը հա-
գած շապիկին օձիքը այնքան նեղ եւ բարձր էր,
եւ պարանոցը այնքան պինդ սեղմած էր որ ոչ մի-
այն ետեւը դառնալ, այլ իր ոտներն անգամ չէր
կարողանում տեսնել:

Տակաւին տանը դռնից ներս չըմտած տասն ան-
գամ Մանուշակեանցին հարցրել էր:

— Խնդում եմ... բառեկամ... ասացէք... կօշիկ-
ներըս... վաաս... գլուխս... ամէն բանիէոըս խառ-
մա՞ն են...:

— Շատ վայելուչ կերպով հագուած էք,
պարոն տողտոր, պատասխանում էր Մանուշա-
կեանցը, Արտաւազգը օտարական չէ, նա էլ մեղա-
նից է, այդքան էտիքէտների հարկ չըկայ:

— Արտաւազգին խամառ խոզ չէ... Օտիորդը
Եւոոպացի է...: Ես էլ Եւոոպացիի կոթութիւն
պէտք է առտախայտեմ, ոտ օտիոզը գիտնայ թէ
խայտն էլ Եւոոպացիի բանիէո կառող են անել...:

Ահա այս նախազգուշութիւններով լարուած
եւ պատանքի նման նեղ շորերին մէջ սեղմուած
Եւրոպական տողտոր Մարուքէն, ինչպէս մի ցից

սանդուղներից վեր բարձրանալով եւ մերթ ընդ
մերթ գրպանիցը մի փոքր հայլի հանելով եւ մէջը
նայելով հասել էր Արտաւազգի սենեակը:

Չարմանալի մի զուգադիպում թեամբ նոյն երե-
կոյ նաեւ այցելութեան եկած էին ազգասէր տող-
տոր Խոտխոտունին եւ մարդարտավաճառ հաճի
Ղեւոնդիանոս աղան:

Արտաւազգը Մանուշակեանցի խորհրդովը թէյի
եւ փոքր մի նախընթերիքի պատրաստութիւն տես-
նելու պէտքը զգացել էր. որովհետեւ հայրենա-
կիցները իր նշանածը շնորհատրելու եկել էին,
նրանց հարկաւոր էր մարդասիրական մի ընդունե-
լութիւն անել:

Այն երեկոյ Մարկարէդից վատ թէպէտ ամեն-
քը հայ էին, բայց լեզուի ոճով, բնաւորութեամբ,
կարծիքով բոլորովին միմեանցից տարբեր հայրենա-
կեցներ լինելով, սրանց միջեւ տեղի ունեցած խօ-
սակցութիւններից ամենածիծաղաշարժ մի կա-
տակերգութիւն կարելի էր յօրինել: Մանաւանդ
տողտոր Մարուքէ Մեղիք-Մեղիտոսեանցին Մարկա-
րէդի ծանօթացած ժամանակ՝ նեղ շորերին կարերը
չըկարուելու համար զգուշութեամբ մէջքը ծռելու.
մեծ դժուարութեամբ սեղմուած պարանոցով գլուխ
խոնարհելու, յետ յետ գնալը, աժոտին վրայ նըս-
տելու եղանակը, հիւսիսային գերմանացիի արտա-
սանութեամբ խօսիլը, վերջապէս ամենայն շարժ-
մունքը չափից դուրս ծիծաղ շարժող ձեւեր էին,
որոնց արդէն Մանուշակեանցը վաղուց վարժուած
լինելով քիմի տակից ծիծաղում էր, իսկ հաճի

աղան զարմացած մնացել էր եւ չէր ուզում հաւատալ որ այդ տեսակ հայ գոյութիւն ունենայ, մինչեւ անգամ կատկածը փարատել ու ղեւով Մանուշակեանցին կամաց ձայնով հարցրեց:

— Ճանրմ ախպար, շիտակը ըսէ ինձի, իրացունէ գա տոգտորը ասըլ հայ օղլու հայ է, եօխսամ ինկիլիզէն պօզմա է:

— Չէ եղբայր, Աժգերխանցի հայ է:

— Տէր ողբմեա, ծօ թըխը ինկիլիզի կըմանի, աս պոյբա եկեր էի, ասանկ թօհաֆ հայ չէի տեսեր:

Մարկարէզը այն երեկոյ Արտաւազդի բարեկամներին ամենաջերմ ընդունելութեամբ պատուում եւ յարգում էր: Շնորհալի քաղաքավարութեամբ իր ձեռօքը ամէնքին թէյի բաժակները կրկնելով իւրաքանչիւրին մի ախորժելի խօսք էր ասում: Արտանուէր եւ հաճոյական վարմունքներով դբաւում էր բոլոր ներկայ գտնուողներին համակրանքը:

Հանդիսականք ամէնքը մերթ հայերէն մերթ գերմաներեն էին խօսում եւ իրար շատ լաւ հասկանում էին, որովհետեւ երկու լեզուներն էլ միմեանցից քիչ թէ շատ տարբերութեամբ վարժ եւ մաքուր խօսողներ էին: Իսկ հաճի Ղլեւնդիանոս աղային դրութիւնը անսասնելի էր: Ինզճճ մարդը գերմաներէն չէր կարողանում խօսիլ: Կրանց խօսածները չէր հասկանում: Իրան խօսած սարսափելի հայերէնին էլ հարիւրին քսանը Մանուշակեանցը հաղիւ էր հասկանում: Այդ պատճառաւ շարունակ Մանուշակեանցից խնդրում էր ասելով:

— Ճանրմ ախպար, ոտքըդ պագնեմ, լախըրտը ըրած վախիթըս կտոր մը ինձի եարտըմ ըրէ քի քերպզէ չըլամ:

Տոգտոր Մարուքէն ամենից ճարտարասուն էր: Արպակտութեամբ խօսակցութիւնը ուրիշ նիւթերից գանկարանութեան վրայ էր դարձրել, որպէս զի մասնագէտ լինելը ցոյց տայ եւ զբաղեցրնէ ամէնքին:

Այս անթիւ Մարկարէզի գանկը աջից, ձախից, գապաթից, ճակատից, ծոծորակից, վերջապէս ամէն կողմից քննելուց յետոյ իր մանչական հայերէնով մի ատենախօսութիւն սկսեց:

— Եղբաք խայկազուկք! անգղիական եռեւեղի գանկարան մըտորս ճճն ղիլիամն, ոս ես նսան աշակեատութիւն անած եմ, նսան անունովը կեագնում, ոս Craniologie պոխնքն նեակայումս Phrénologie կոչուած դիտութիւնն է, նոյն գիտութեան օտինաց խամաձայն օտիոսդ Մասկաուէզի գանկը Հնկա-գեումանական գառում դէպ ի Առանաթի գաշար գաղթականութիւն անող խայեոի սեւնդարանական գանկեոի կաղմակեպութեան համապատասխան նշաննեո ցոյց է տալիս: Չեմ կառող մանուաման պառզել, ոսովհետեւ դուք ծանօթ չէք գանկարանութեան գոնէ տառականին: Հաստառակելիք բըռօշիւրս ձեո մաքեոը պիտի լուսաւոտէ: Աւումն պոպէս, ես կըխաստատեմ ոս օտիոսդի գանկը հայու գանկ է: Շատեոը պնզում են որ խայը քթից կառելի է ճանաչել, ոչ. ես բուրոսովն բնգգէմ եմ այդ բանիէսին: Ինձ խամաո

քիթը նշանակութիւն չունի, ինչպէս ուսիշ շատ բանիէն, այնպէս էլ կառելի է քիթը մեծ կամ փոքր լինիլ: Քիթը խոյութեան հետ խառաբերութիւն չունի: Մի ազգի գլխաւու նշանը գանկն է, ուսով հետեւ գանկը բնականաբար քիթից շատ մեծ է:

Մարկարէզը շատ էր հետաքրքրուած տողատոր Մարուքէի խօսածը հասկանալու:

Արտաւազը իսկոյն թարգմանեց տողատորի կարծիքը, եւ Մարկարէզը չափից դուրս զարմացաւ իր ուսերին վրայ զետեղուած գլխին հայու գանկ լինելը մինչ ցարդ չըգիտնալուն համար:

Իսկ հաճի աղան ոչինչ չէր հասկանում, նա կարծում էր թէ Մարկարէզը գլխի հիւանդութիւն ունի եւ տողատորը դեղ է տալիս: Ինքն էլ ունենալով տեղատեղութեան (hémorroïdes) հիւանդութիւն, տողատոր Մարուքէից խնդրեց ասելով թէ:

— Ճանրմ տողատոր, ես ալ հօրենական մայասը ունիմ, մեր սինսիլէյին մէջը եէրլէշմիշ եղած է աս հիւանդութիւնը, Աստուած կէնճութիւնըդ պաղըշլամիշ ընէ, սրվոր չարէ մը կրնաս ընել աճապա:

Մանուշակեանցը էլ չըկարողացաւ գիմանալ: Բարձրաձայն մի ծիծաղ արձակեց:

Իսկ տողատոր Մարուքէն հաճի աղային ասածը բնաւ չըհասկանալով:

— Պարոնը կառձեմ աստի է, ասաց: Աստի նեռի գանկեռը ուսումնասիրուել եմ, բայց դժբախտաբար լեզուն ոչ...:

— 2է ասիպար, բացագանչեց հաճի աղան, այսօր չեմ եկել ես Ղիէնեա, 20 տարի է այս տեղ

եմ ամա, չօճուխութիւնէս պերի մայասը ունիմ: Այս բարիլոնական խառնակութիւնը երկու կողմի հաւեկանալի անելու համար Մանուշակեանցը թարգմանի պաշտօն կատարել ուզում էր, բայց ծիծաղը չէր թողնում: Թուլանում էր տղան առանց որ մի բառ կարողանար մէկին կամ միւսին մեկնելու:

Տողատոր Խոսխոսուներն էլ մինչ այն ժամանակ մի յարմար առիթ էր փնտռում անդամազննութեան գիտութիւնը հայ իգական սեռին մէջ մըտցընելու նախագիծը առաջ քշելու համար: Մարկարէզին հարցըրած էր թէ արդեօք դաս առած է անդամազննութեան: Նա պատասխանած էր որ Յուրիս գիմնազնացում չըկար այնպիսի գասախօսութիւն:

— Բայց անհրաժեշտ հարկաւոր է, ասում էր տողատոր Խոսխոսուներն, ես պիտի լինիմ անդամազննութիւնը հայ երկսեռ ուսումնարաններում առաջին մտցընողը: Քրօշուրս մտաւորապէս կը հրատարակեմ, ամէնքը կըծանօթանան նպատակիս, եւ ոչ ոք այն ժամանակ կարող չըլինիր ուրանալ այդ գիտութեան ազգայ սերնդին տալիք օգուտները: Դա չընմանիր գանկարանութեան որ բոլորովին անօգուտ է, մինչդեռ անդամազննութիւնը առողջապահական առատ պայմաններ կարող է մտաւարարել:

Նոյն միջոցին տողատոր Մարուքէն գանկաչափով (craniomètre) իր գանկը չափելու զբաղուած լինելով բարեբախտաբար չըլսեց տողատոր Խոսխոսուներին վերջին խօսքերը. ապա թէ ոչ անվրէպ մի սաստիկ բանակալու կըծագէր, որովհետեւ գանկա-

բանութեան գէմ խօսողին թրով կը պատասխանէր տոգտոր Մարութէն:

Մի ուրիշ գիպուած եւս մի պահ ընդհատեց գիտնական խօսակցութիւնները:

Հաճի աղան գրպանիցը մի տուփ հանել եւ Արտաւազգին մօտեցել էր եւ ժպտական մի դէմքով:

— Արտաւազգ ազա, ասաց, ես ձեզին ըսեր էի քի ձեր նշանածը Վիեննա բերելու ըլլաք նէ, մարգրօտէ մէկ աղւոր կերտանլըխ մը հաղըրլամիշ պիտի ընեմ տէյի, իշթէ, նայեցէք, հետըս բերեր եմ: Չեզի հետ պաշխա միւշթերիի պէս տավրանմիշ չեմ ըլլար:

Ամէնքը հետաքրքրուեցան, մանաւանդ Մարկարէզը որ կին էր, եւ հետեւաբար կանացի զարգերին գնահատող՝ խուճապեց հաճի աղային մօտ սիրուն գոհարը տեսնելու:

Հաճի աղան 60 տարեկան ամուրի եւ առանց ժառանգորդի մի մարդ էր: 20 տարուան մէջ Վիեննայում բաւական դրամադուլու շինած լինելով, ներկայք նախ կարծեցին որ մարդարտէ մանեակը Արտաւազգին նշանածին ընծայ պիտի ընէ: Բայց այնպէս չէր: Հաճի աղան պարզապէս առուտուր ուղում էր անել: Ամէնքը հասկացան էութիւնը եւ միաբերան հարցրին:

— Ի՞նչ կարժէ. ի՞նչ կարժէ, հաճի աղա:

— Պաշխասիին համար 250, բայց նոր փեսայ տողտորին համար 150 ֆիօրին կարժէ, ասաց հաճի աղան: Երբորդութիւն վկայ, փշփշանքը վկայ, մէկ քրոսպցար պակասով չեմ կրնար տար, մալը մալը-

նա կուտամ կոր, պակաս խուրթարմիշ չըներ, զարար չընէի նէ, ասիւրտար տայանմիշ չէի ըլլար... սէյիր ըրէք, նայեցէք, ի՞նչ աղւոր բան է, էլմասի պէս բարլամիշ կըլլայ կոր, ասելով հաճի աղան արդէն մանեակը կիտով չափ Մարկարէզի պարանոցին անցըրել էր:

Մարկարէզը շատ հաւանեցաւ մանեակին, եւ իսկզն փողը տուին ափին:

Թէպէտ մանեակը գեղեցիկ էր, բայց շատ թանկ էր: Հաճի աղան երդում անելով հարիւրին հարիւր վաստըկել էր:

Թէէլը եւ նախընթրիքը վաղուց վերջացել էին: Հիւրերը Մարկարէզին խորին շնորհակալութիւն յայտնելով եւ Արտաւազգին էլ բարեմանութիւնը շնորհաւորելով մեկնեցան:

Հաճի աղան մեկնելու ժամանակ Մարկարէզին ձեռքը սեղմելով, մեծ դժուարութեամբ գերմաներէն «ֆրուտուլայն, ի՛հ գան քըշեմ, ի՛հ հարէ դիտէ» բառերը արտասանեց եւ Արտաւազգին էլ «Միւսիւ տողտոր, նշանածիդ խերը տեսնաս, աֆերիմ», շատ աղէկ ետխալամիշ ըրեր եւ, պարապար էխթիլարլանմիշ ըլլաք, կերտանլըխին համար ալ շնորհակալ եմ, պերէքեաթ վէրսին» ասելով հեռացաւ:

Երբ ամէնքը գնացին եւ միայն Մանուշակնացը մնաց, Արտաւազգը մի մեծ շունչ քաշելով — ուֆ! եղբայր, ասաց, փառք Աստուծոյ ազատուեցանք... էլ մինչ կոկորդս հասել էին տողտորներին գան-

կարանութիւնը, անդամազննութիւնը եւ հաճի աղային տարտարոսական լեզուէն:

Բայց լաւ ժամանակ անցկացըրինք, Արտաւազդ! նա մանաւանդ օրիորդ Մարկարէզը չըձանձրացաւ, ընդհակառակը զուարճացաւ կարծեմ, այնպէս չէ՞, օրիորդ! հարցընքց Մանուշակեանցը:

— Այո՛, ես շատ գոհ մնացի այս երեկոյեան ընկերութիւնից, մանաւանդ զարմանում եմ եւ չեմ կարողանում չըծիծաղիլ, երբ յիշում եմ գանկաբան տողտորին, որ եմ գանկիս մի քանի հազար տարուայ գանկերի տեսակից իջած լինելը յետ քննութեան նախագուշակից:

— Այո՛, դա մեծ գիւտ է, իսկ անդամազննութեան տողտորին ինչ կասէք, յարեց Մանուշակեանցը:

— Գա, ասենք, յիմար կարծիք չէ, ասաց Արտաւազդը, բայց անպատճառ անդամազննութիւն գիտցող աղջիկ փնտռել եւ ամուսնանալու համար սպասել մինչ գտնուիլը, դա բացարձակ յիմարութիւն է:

— Արտաւազդ! ասաց Մանուշակեանցը, մինը գանկաբան, միւսը անդամաբան, իւրաքանչիւրը մի բան ասաց, բայց դորձ տեսնողը հաճի Ղեւոնդիանոս աղան եղաւ: Աերաւ, խմեց 150 ֆիօրինով էլ մարդարիտը ծախեց, ահա գործունեայ մարդ...:

— Այո, ես նկատեցի, պատասխանեց Արտաւազդը, որ մանեակը թանկ նստաւ մեղ, բայց Մարկարէզը աճապարեց: Հաճի տղան 100 ֆիօրինով էլ տալու յօժար էր:

— Ղեւնեայից մեկնած ժամանակդ երկաթուղիի կայարանում արած բարեմաղթութիւններն էլ հաշուին մէջը դրած պէտք է լինի: Գոքա վաճառականական օրէնքներ են: Իւրաքանչիւր քայլը հաշուով է, բայց հոգ չէ. հաճի աղան հայ մարդ է, թող հայը առնէ մեր փողը: Ուրիշ աղպեր իրանց աղգակիցներին մօտ ծախուած ապրանքին թանկ լինելը գիտնալով հանդերձ՝ դարձեալ նրանցից ծախու կառնեն:

Ժամը կէս գիշերին մօտ էր: Մանուշակեանցը գիշեր բարի մաղթելով հրաժարական ողջոյնը տուաւ մեկնեցաւ: Նմանապէս Մարկարէզն ու Արտաւազդը քաշուեցան իրանց սենեակներում:

Արտաւազդը Ղեւրցբուրկ բնակած ժամանակները տէր պապա հօրը որ Մոսկվայումնէր, գրած էր Մարկարէզի հետ ունեցած սիրահարութիւնը: Գրած էր իր սիրոյն տղայական եւ վաղանցուկ չըլինելը: Առողջ դատողութեամբ չափած ձեւած եւ նրա հետ ցկեանս ապրելու որոշում տուած լինելը, վերջնապէս ամէն բան ստուար մանրամասնութեամբ պատմած էր, եւ իբրեւ հնազանդ որդի տէր հօրը հրամանին սպասելը հաղորդած էր, որպէս զի քահանայ հայրը հաւանութիւն եւ արտօնութիւն տայ:

Արտաւազդը լոկ փողի կարեւորութիւն տուող նիւթապաշտ երիտասարդներին չէր նմանում: Սրտի

կողմանէ այնքան հարուստ էր որ մինչև անգամ մտացել էր հօրը գրելու Գարկարէզի մօրը կարողութիւնը: Այս նիւթական խնդիրը աչքի առաջ ունենալ եւ նախանձախնդիր լինել իւրաքանչիւր մահկանացուն իրաւունքն է, ուստի շատ բնական էր որ Արտաւազըն էլ ուրիշ տեղեկութեանց կարգում այս կարեւոր կէտն էլ հօրը հաղորդէր: Թէպէտ տէր հայրը քանիցս անգամ գրած եւ տեղեկութիւն պահանջած էր, սակայն Արտաւազըն զբաւ վրայ չբռնած լուսն համար անտարբեր կերպով պատասխանել էր հօրը նամակին:

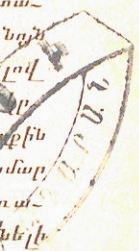
Տէր հայրը կարծելով որ աղջիկը փող չունի եւ գրա համար որդին լուսն է կենում, գրել էր որդւոյն թէ ի՞նչ հարկ կայ անփող գերմանացի աղջկան հետ պսակուելու, քանի որ Մոսկվայում, Նոր նախիջեւանում, հին Նախիջեւանում, Արեւանում, Գանձակում, Խարաբաղում, մանաւանդ Թիֆլիզում եւ Աոստանդնուպօլսում փողատէր աղջիկներ անպակաս են, կարելի է սրանցից ճարել, բաւական է որ ինքը, Արտաւազըն կատարելագործէ ուսումը եւ լաւ մի գրութիւն ունենայ:

Արտաւազըն տէր հօրից յառաջագոյն ստացած նամակներին բովանդակութեանը վերահասու եղել էր եւ ինչ ասել ուղեղը հասկացել էր: Թէպէտ նախկին նամակներում բացարձակապէս «աննշիկ աղջիկը հարուստ պէտք է լինի», գրուած չէր, բայց եւ այնպէս լռելիայն ակնարկութեամբ հօրը գործածած լեզուի եղանակից փողի հօսն առել էր: Իսկ այս անգամ նամակին մէջ պարզապէս

փողի խնդիրը մեկնուած լինելով, Արտաւազըն հայրը հանտարտեցնելու համար յակամայս ստիպուել էր գրելու Գարկարէզի ընտանեաց կարողութիւնը: Բայց տէր հայրը պարանով էլ չբաւականանալով մինչև անգամ ուղեցել էր իմանալ թե ո՞րքան գումարի բան պիտի ժառանգէր Գարկարէզը:

Արտաւազըն, ինչպէս տեսան ընթերցողը, մեծահօգի եւ վեհանձն էր: Իր կնոջը, մանաւանդ որդւոցը ապագան ինչքը ապահովընելու պարտականութեան գերի լինելու չափ սկզբունքի տէր մի պատուապաշտ երիտասարդ էր:

Մի կնոջ փողին համար ծարաւ զգացող եւ յոյսը նրա վրայ դնող շահախոյզ եւ արծաթամուկ մարդոց գործունէութեան անտեղեակ եւ անյոյժակ էր: Ինքը լաւ համոզուած էր, որ մի երիտասարդ եթէ ինքնօգնութեան եւ հաստատման թեման պահանջները անթերի կատարէ եւ պարտաճանաչ լինի, թէ ինքը երջանիկ կայրի եւ թէ նոյն պայմանների համաձայն որդիքը զարգացնելով նրանց երջանկութիւնն էլ նախապատրաստած չէր լինի: Իսկ եթէ ընդհակառակը միայն արտաքին ձեւերի եւ շահախնդրական հաշիւների համար մարդ ամուսնանայ, այն ժամանակ անպակաս օտար պանքներ, վիշտեր կը ծագին, կեանքը անուանելի կը լինի, եւ այս տեսակ միութիւնը սովորաբար ծնունդ կը տայ նիւթապաշտութեան կրքերով սնուած անբարոյական զաւակների:

Ահա սոյն գաղափարներով հարստացած էր Արտաւազդը, եւ ինքը իր սկզբունքին վրայ հիմնուած, յոյսը մեծ էր ապագային համար: Այս յոյսին վրայ Մարկարէզի շնորհալի բնաւորութիւնը եւ առած լաւ դաստիարակութիւնը աւելացընելով Արտաւազդը ինքնիրան համարում էր անսպառնելի մի գանձի տէր, եւ ահա այս պատճառաւ Մարկարէզի նիւթական կարողութեան վրայ մի բոպէ խորհելու ժամանակ շէր ունեցել: Իր զգացած սէրը նոյնը պիտի մնար, թէ եւ Մարկարէզին ամենաջաքաւոր վիճակի մէջ գտնէր: Հետեւաբար սակաւ տիրութիւն չը պատճառեց տէր հօրը գրած վերջին նամակը, որուն մէջ արծաթասիրութիւնը յայտ յանդիման փայլում էր:

Այսպէս էր գրած տէր պապան:

“Օրհնեալ եւ հարազատ որդեակ իմ Արտաւազդիս ողջոյն սիրոյ, կալ եւ մնալ հանապազ ի խաղաղութեան.

Քանի անգամներ ստացայ քո նամակները, որոնց մէջ գրած եւ պատմած էիր գերմանացի մի աղջկան հետ ունեցած սէրդ, եւ խնդրած էիր որ հաւանութիւնս տամ ձեր երկուսին միութեանը համար: Արդէն քեզ ծանօթ է մեր տանը նահապետական վաղեմի սովորութիւնը, որուն միշտ պատիւ տալով հպատակուած ենք: Այս սովորութեան համաձայն քու պարտականութիւնդ պէտք է յարգես եւ կատարես, այսինքն օտար երկրի մէջ չը պսակուիս: Եթէ այնպէս մի բան անես, այն ժամանակ իմ որդիս չես, ուստի պարտաւորեալ ես հօրենական

տունդ գալու եւ իմ օրհնութիւնը առնելով սուրբ ամուսնութեամբ միանալու քու ցանկացեալիդ հետ: Մինչեւ որ ինքս անձամբ իմ ձեռօքս ձեզ չը պսակեմ, օրհնութեանս եւ պահպանիչս չես արժանանար, ոչ դու եւ ոչ խոստացեալ կողակիցդ:

Բայց ինչպէս երկուք երկուք էլ չորս կաննն, այնպէս էլ սուք պարզ բաներ են: Ամենագլխաւորը, ինչպէս ես քանի անգամ գրեցի եւ դու հաղիւ կէս բերնով մի պատասխան տուիր եւ մանրամասնութիւնները չը հաղորդեցիր, դարձեալ կը կրկնեմ, ամենակարեւորը այն է, որ պէտք է ինձ գրես նշանածիդ ժառանգական բաժինը ո՞րքան գումարի կը հասնի: Կարո՞ղ է այդ գումարը մեր բոլոր ընտանիքը ապրեցընել: Արովհետեւ տակաւին դու նորընծայ բժիշկ ես: Ի սկզբան չես կարող պէտք եղածին չափ եկամուտ ունենալ արհեստիցդ, որն որ ինձ շատ թանկ նստաւ:

Մինչեւ որ անունդ հռչակուի եւ գործունէութիւնդ օգտակար լինի հիւանդ հասարակութեան, պէտք է դու էլ ապրիս մենք էլ: Գիտես որ այժմ իմ գործերն էլ առաջուայ պէս արգիւնաբեր չեն: Այժմ չը կան այնքան հարսանիքներ որքան առաջ կային: Գիտես նմանապէս որ ինչպէս ձեր բժիշկներիդ հասոյթը հիւանդներից կախում ունի, այնպէս էլ մեր քահանայիցս եկամուտների սկզբնական հիմը հարսանիքն է: Հարսանիքներից առաջ կը գան պսակներ, կնուէքներ, ննջեցեալներ, հոգեհանգիստներ եւ այլն:

Մեր հայ հասարակութիւնից ամանք ուսս աղ-
ջիկներէի հետ կը պսակուին, որոնց պսակի, կնուների
և թաղման հանդէսները ի վնաս մեզ ուստական
արարողութեամբ կը կատարուին: Ըստ մեծի մասին
ամուսնացողներէի թիւը օր ըստ օրէ նուազում է,
իսկ ընդհակառակը քահանայներէի թիւը գնալով
չատանում է, որովհետեւ խելօք, յիմար, գիտուն,
տգէտ, արժանաւոր, անարժանաւոր ժողովրդի ամէն
տեսակ դասակարգից քահանայներ ձեռնադրում
են, և եթէ այսպէս շարունակուի, քահանայու-
թիւնը տարափոխիկ հիւանդութեան նման հասարա-
կութեան մէջ պիտի աւարձուի, և այն ժամանակ
բոլորովն աննախանձելի պիտի լինի մեր հոգեւոր
բժիշկներէս ապրուստի զրութիւնը, մանաւանդ
ներկայ դարում, ուր մարմինը աւելի պատիւ ունի
քան թէ հոգին:

Թէպէտ ևս մեր ընտանեաց ապագան մտածե-
լով խոհեմ անտեսագիտական նախատեսութեամբ
սակաւիկ խնայողութիւններէս շնորհիւ մի կտոր
փող աւելացըրել եմ, բայց այդ պատրաստի գրամը
վասնելը եմ հաշուին չըգար: Աւստի, սիրելի որ-
դեակ իմ, գրածներս ի նկատի առնելով ըստ այնմ
անօրինէ, և քանի որ նշանած գերմանուհին քե-
զանից չըբաժանուելու չափով սիրում է զքեզ,
ահա այս առիթից կարող ևս օգուտ քաղել ևս
Վերքբուրկի կալուածներից մի տուն, մի խանութ,
մի քանի կտոր բան քու վրայ դարձընելու պէտքը
աղջկան մօրը առաջարկել: Թող մի վարուիր: Վա-
րանելու, ամաչելու բան չըկայ, առեւտրական մարդ

եղիր: Ես քեզ ճանաչում եմ, դու սրտով հա-
րուստ ես, դա առաքինութիւն է, ճշմարիտ մարդ-
կութիւն է, բայց այդ անսակ գաղափարներին ներ-
կայ դարում կօպէկ տուող չըկայ:

Արդարեւ անկեղծ սէրն է միայն որ շահախըն-
գրական պայմաններից անկաս է, բայց այսպէս
մտածել ևս դատելը զուտ փիլիսոփայութիւն է զոր
ներկայ դարում ոչ առնող կայ ոչ ծախող: Աթէ
ևս էլ փիլիսոփայութիւն անէի ևս «սա խեղճ մարդը
ձրի թաղէնք. այս ինչ որք մանուկը առաց փողի
մկրտելը, կամ այն ինչ չքաւոր հարսն ու փեսան
մեղք են, իբրև ողորմածութիւն պսակներ և ոչ-
ինչ չըպահանջներ» ասած լինէի, յետ մահուանս
միայն հին հողաթափներս պիտի ժառանգէիր:

Վիտոս որ վաճառական մարդ չես, քու տեղդ
մի օրիշ երիտասարդ այդ սիրահարութեան հան-
գամանքներից մեծ օգուտներ կարող է քաղել:
Փիլիսոփայութիւնը աւելորդ է: Գրամը միշտ գրամ
է: Մարդուս մարմինն ու հոգին զօրացընող գեր-
բնական յոժ ունի:

Յոյս ունիմ որ լաւ տպագրութիւն կանեն
քեզ գրածներս, և ոչ թէ սիրահարական տա-
քութեամբ այլ պաղ արեամբ արածս գիտողու-
թիւնները կչտելով ի միտս, գոհացուցիչ պա-
տասխան պիտի գրես գորովագութ հօրդ, որ
քեզ երբէք չըմուսնար իր օրհնութեանցը ևս
աղօթիցը մէջ:»

Մոսկվա ... 1877. Տէր Վառնիկանոս
քահանայ:

Արտաւազգին համար նախամեծար էր մեռնիլ, քան թէ այնպիսի պիրկ եւ կոպիտ պայման առաջարկել Մարկարեգի մօրը: Գա կընշանակէր նրանց մարդասիրական ընդունելութիւնը եւ մանաւանդ Մարկարեգի անձնուիրութիւնը հաշիւներով փոխարինել: Քսյց տէր հօրը նամակն էլ անպատասխան թողնուլ չէր կարելի: Մի բան գրել հարկաւոր էր:

Արտաւազը սիրտը շրթանցը վրայ, անկեղծ խօսող ուղղամիտ մի երիտասարդ էր: Հօրը պատասխան գրելու համար փոխանակ մանուածոյ քաղաքականութիւն գործածելու, յստակամիտ համարձակութեամբ իր գրութեան ճշմարիտ պատկերը նկարագրեց, որուն ոչ թէ միայն տէր հայրը որ ողջամիտ եւ միանգամայն չափազանց տնտեսագէտ էր, այլ բոլորովին նիւթապաշտ մի մարդ անգամ իրաւունք պիտի տար: Ահաւասիկ Արտաւազգին գրած նամակը որ հօրը հետ ունեցած նամակագրութեանց վերջինն եղաւ:

Գորովամեծ եւ Աերապատուելի հայր իմ.

«Ընորհիւ ձեր որդեսէր եւ խնամառատ հագածութեանց վերջապէս հասց նպատակիս: Աերջացրի ուսանողական կեանքս եւ վաղ ընդ հուպ մտնելու եմ մարդկային ընկերութեան պահանջած կենսական պայմանների շրջանում:

Ձեր խնամոցը պարտական եմ բժշկական ուսմանս կատարելագործութիւնը. որոյ մասին խօսքով միայն երախտագիտութիւն ցոյց տուող անտարբերներից չըլինելս ապացուցանելու համար բարոյական

եւ նիւթական պաշարներով գալիս եմ ձեզ մօտ: Մի շաբաթից տալու եմ հարցաքննութիւնս: Գրած եմ Ախրցբուրկ զոքանչս տիկին Լոֆմանին, որ գալու է Ալեքնա, եւ Մարկարեգը ի միասին առնելով երեքս պիտի ճանապարհորդենք Մոսկվա, համարուրելու ձեռ աջը որ իր օրհնութեամբը զմեզ ցկեանս պիտի միացընէ:

Ո՛հ! եթէ գիտնայիք, ո՞քբան երջանիկ եմ, սիրելի հայր իմ, ո՞րպիսի երանելի օր է եղել արտասահման գալու համար ճանապարհորդածս օրը...: Էս կըցանկայի որ հայրենակիցներս ինձ չափ բարտաւոր լինէին: Որքան էլ նշանածս Մարկարեգին ազնիւ յատկութիւնները աշխատել էի ճշդիւ նկարագրելու, բայց հաւաստի եմ որ չեմ յաջողած: Գուք պիտի տեսնէք եւ պիտի հաստատէք որ գրածներս չափազանցութիւն չըլինելուց զատ շատ բաներ պակաս եմ գրած:

Նախ քան պահուելիս Մարկարեգի նիւթական կարողութիւնից օգուտ քաղելու խնդրին գալով, սա այնպիսի մի առաջարկութիւն է, որ Մարկարեգի ընտանեաց հետ մինչ ցարդ ունեցած սերտ եւ անշահախնդիր բարեկամական կապակցութիւնս միակնթարթում զզուելի կըզարձընէ: Արդէն կարճ ժամանակում ահանատես պիտի լինիք եւ ինձ իրաւունք պիտի տաք որ այս ազնիւ ընտանեաց հետ ուրիշ կերպ վարուիլ անհնարին էր: Մանաւանդ երբ Մարկարեգը տեսնէք այնքան պիտի սիրէք, որ ոչ թէ միայն օժիտի մասին ակնկալութիւն չունենալս մեղադրել չըպիտի մտածէք, այլ միև-

չեւ անգամ եթէ Մարկարէզը մի խրճիթ էլ չու-
նենար, եւ ես աղքատութիւնը պատճառ բռնելով
կնութեան աննէլ չըկամենայի, ինձ կարելի էր
յանդիմանէիք ոսկեփրութեանն համար:

Այսու հանդերձ Մարկարէզը, ինչպէս նախկին
նամակաւս գրած եմ, աղքատ չէ, սակայն բարոյա-
կան հարստութեան լոյսը այնքան փայլուն է, որ
նիւթականը մշուշի մէջ մնալով հաղիւ մարդ կա-
րողանում է նշմարել: Թէպէտ բախտը ինձ նպաս-
տեց Մարկարէզի նման երազածս գաղափարատիրը
(idéál) գտնելու, բայց արածս ընտրութեան մէջ
սխալուած չըլինելըս ձեր բերնիցն էլ ուզում եմ
լսել:

Սիրելի հայր իմ! կատարելապէս իրաւունք ու-
նիք, ոսկին մեծ դեր է խաղում ներկայ դարում:
Անցեալ դարերում էլ նոյն դեղին մետաղը մեծ
դերեր է խաղացել եւ յաջորդ դարերում էլ
կրկին նա պիտի լինի աշխարհային բեմին ամենամեծ
դերասանը:

Ըմեն տեսակ ցանկութիւն, հաճոյք, կիրք,
փողի զօրութեամբ կարելի է յազեցնել, բայց եր-
ջանկութիւն որոնել փողի առատութեան մէջ, սա
է մահկանացուներին անուղղելի սխալը: Արկրային
փայլելութիւններից ամենացանկալին, ինչպէս ան-
մահ Միրարծն ասած է, մարդուս քաջատողջ լի-
նէն է: Աերկայ դարում որքան միլիոնատերներ
կան, որոնք պատրաստ են զոհել իրանց միլիոնները
զանազան տկարութիւններից աղատուելու համար:
Մինը կերածը մարսելու, միւսը աղատ շունչ առ-

նելու, քայլելու, մի ուրիշը գիշերը քուն վայելելու
կարօտ է: Զուրկ են ողորմելիները բնութեան ամե-
նահասարակ պիտոյքներից: Միթէ մեր հայրենակից
զրամատեր երիտասարդներին մէջ քիչ կան բախ-
տաւոր լճուտաներ, որոնց վատասողջ վիճակին
քարվանսարայում քրտիք լծափող նախնիներանցի
հայկարազուկ բեռնակիրն անգամ չընախանձիր:
Ահա սիրելի հայր իմ! բնութեան այսպիսի սար-
գեւներով գալիս ենք ձեզ մօտ ես ու Մարկարէզը,
որուն զլխաւոր օժիտը լինելով մարմնացեալ աղ-
նուութիւն, եւ օրինակելի պարկեշտութիւն, այս
օժիտը ըստ իս հաղարարատիկ մեծագին է քան
բանաստեղծ «գամառ Քաթիպայի» նկարագրած
«Պայրաքաղաքում կրթուած հայ աղջկան», կեղծ
կրթութիւնը եւ ոսկոյ շատութիւնը, որոնք նմա-
նում են գոյն զգոյն փետուրներով զբոյրարուած
վանդակարնակ թութակների անօգուտ յատկու-
թեանց, մինչդեռ Մարկարէզը ընտանեկան լու-
կրթութիւն ասած եւ յետոյ մայր պատրաստուելու
համար պատուական դաստիարակութիւն տեսած
պաշանլի մի արարած է, որոյ սէրը ինչպէս մի ու-
ղեցոյց, կենսական շաղիկն ինձ առաջնորդեց, եւ
իրբեւ մարդ ապրելու պարտականութիւնը ճանա-
չելու համար առաւել այդ սէրը ճշմարիտ ուսուցիչ
եղաւ քան թէ համարարանական բարձր ուսումն:
Բազում թերթեր պէտք է միտում Մարկարէզը
իրաւամբ նկարագրելու համար: Որքան էլ գրեմ,
եւ վերջացնել կամենամ, կրկին մի «յետ գրու-
թեան», աւելացնելու պէտքը պիտի զգամ:

Վասն որոյ Համառօտելով նամակս, մնացորդը կըթողնում ձեզ, որպէսզի գուք ինքներնիդ անձա՛նք կարգաք ձեր նոր հարսի դէմքին ազնիւ արտայայտութիւնները, եւ համայն ընտանեօք ուրախանաք տեսնելով ձեր որդւոյն երջանկութիւնը, որուն գուք եղած էք հեղինակը, ինչպէս նաեւ իր օրերին: Նոյ նահապետի նման մեր նահապետական տան մէջ շուտով կրտօնէք երջանկաբեր աղանջդ գալուստը: Սիրելի հայր իմ! Այժմէն լուծ եմ ձեր օրհնութեանց եւ բարեմաղթութեանց քաղցր ձայնը: Վաղվաղակի պիտի գրկէք ձեր բազկացը մէջ մի նոր հարս, որ ձեզ արդէն հոգւով չափ սիրում է, եւ մի փեսայ որ է ձեր հնազանդ եւ երախտապարտ որդին:

Վիեննա ... 1877:

Արտաւազդ:

Վիեննայի համալսարանները մօտ 60,000 ուսանող ունին: Աշակերտների ճշմարիտ մի բանակ, որոնցից 12,000ը բժիշկ ուսանողներ են: Աշակերտների մեծագոյն մասը Աւստրիական կառավարութեան հպատակ Բօհեմիացի, Չէխ, Ահաստանցի Սիլէզիացի եւ այլ ազգերից բազկացած են, իսկ փոքրագոյն մասը օտար ազգերից, որոնց մէջ կան Ամերիկացիներ, Անգղիացիներ, Ֆրանսիացիներ, Իտալացիներ, Ռուսներ, Սերպեր, Բուլղարներ, Բուսանիացիներ եւ մինչեւ անգամ Հնդկաստանցի,

Չինաստանցիներ եւ Ժաբոններ, մի մասն էլ մայրաքաղաքացիներ են:

Այս ահագին ուսանողների ուկիանոսում մի քանի կաթիլ ջրի նման 20 ի չափ էլ հայեր կան, որոնք եկած են Ռուսաստանից, Մոլդավիայից եւ Տաճկաստանից, գիտութեանց այլ եւ այլ ճիւղերը ուսանելու:

Վիեննայի համալսարանները ընդհանրապէս շատ գոհ են իրանց ուսանողներից, փոխադարձաբար ուսանողներն էլ իրանց պրօֆէսորներից:

Գասախօսութիւններ վերին աստիճանի հաճելի են ունկնդրաց, որովհետեւ քաջահմուտ պրօֆէսորների դաս խօսելու հիանալի եղանակը սիրահարեցնում է ուսանողներին: Մանաւանդ բժշկականութեան գործնական դասերը, որոնք տրուում են կենդանի փորձերով, այսինքն նոյն իսկ 4000 հիւանդ պարունակող ընդհանուր հիւանդանոցում ի ներկայութեան ունկնդրաց օրական կատարուած բազմաթիւ եւ բազմաճիւղ օպերասիօնների ժամանակ, այն երևելի պրօֆէսորները ամենաբարձր դասերը այնպիսի զուարճախօսութիւններով մեկնում եւ բացատրում են, որ արհեստին տիրութիւնը նորավարժ ուսանողաց ամենեւին զգալի չէ լինում, եւ այն սգալից պատկերը, փոխանակ զուանք պատճառելու, ընդհակառակը ուսանողին հետաքրքրութիւնը առաւել շարժում է, եւ ուսանողն էլ հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար բնականաբար մեծ յառաջդիմութիւն է անում: Գասախօսութեանց հրապուրիչ եղանակն է, որ ամենա-

Տեոաւոր երկիրներէց քաշում բերում է բժշկականութեան նախանձախնդիր երիտասարդներին: Առ հասարակ հարցաքննութեանց մէջ յետագէմ հանդիսացողը խիստ աննշան է, որովհետեւ ամօթ այն ուսանողին, որ լսած գասախօսութեանց զիւրըմբռնելի եղանակից օգուտ չէ քաղել: Աւսանողաց այն սարսափելի բանակին առաջը անյաջող հարցաքննութիւն տալ եւ խոցտառակուիլ՝ սա մի ուսանողի համար մահ է: Աւսանողը պատուասէր է, հետեւարար այնքան աշխատասէր որ թոյլ չըտար յետագէմ անականով յորջորջուիլ այնքան անթիւ յառաջագէտների շարքում:

Արդարեւ Վիեննայի ուսանողաց կեանքը ֆրանսիացի ուսանողաց չափ խռովացոյց չէ, որովհետեւ այս վերջինները քաղաքական կրքեր էլ ունին, բայց վիեննացիները, թէ եւ շատ քիչ բացառութեամբ քաղաքական հարցերի ձգտումներ ունեցողներ կան, մեծագոյն մասը, սակայն, երեք զլխաւոր սկզբունքներ ունին, առաջինը ուսում, երկրորդը գարեջուր, եւ երրորդը մեծամարտութիւն: Զանազան համալսարանների ուսանողք կազմած են այլ եւայլ ընկերութիւններ, որոնց նպատակը ինչ լինելը իրանք էլ չըզոտին: Իւրաքանչիւր ընկերութիւն իրան յատուկ գոյնով զլխարկն ունի: Կարմիր, դեղին, կապոյտ, սպիտակ, սև, մանուշակագոյն, վերջապէս գիպակի գործարաններում որքան գոյն կարելի է երեւակայել, այնքան տարբեր գոյների թուով ընկերութիւններ կան կազմուած: Գլխարկները շատ փոքր են, մինչ այն աստիճան

փոքրեր կան, որ ուսանողին գլուխը տեսնողը մերկ կրկարծէ: Կան նաև այնպիսի ուսանողական ընկերութիւններ որոնց անդամակիցները գլուխին վայրենի հնդիկների նման գունաւոր փետուրներով կրծածկեն եւ խրոխտաբար ման կրգան փողոցներում:

Ընկերութեանց նպատակն է գարեջուր խմել: Արանց խմած գարեջրի քանակութիւնը այնքան ահագին է, որ Վիեննան գարեջուր գործածող մէկ միլիոն բնակիչ ունենալով հանդերձ, եթէ ուսանողք այլ եւս գարեջուր չըխմեն, գարեջրի, բոլոր գործարանապետները կրնանեկանան: Շատ ուսանողներ ընկերութեանց մասնակից չեն, որովհետեւ առանց պայմելու օրական 10—15 լիւր գարեջուրը փորումը տեղաւորցնելու կարողութիւն ունեցողը փոթանի է անգամ ընդունուելու: Ի հարկէ այսքան սարսափելի քանակութեամբ գարեջուր խմելով չեն կարող հանգարտ եւ զգաստ կեանք վարել: Աննշան բաների համար կրվիճեն կրտաքանան, ապտակներ, բռնցի հարուածներ կը փոխանակուին, եւ այսքանով էլ չըբաւականանալով պատուոյ հատուցումը մինամարտութեամբ կը վերջացընեն:

Ամէնքն էլ մեծամարտական զինավարժութեան մէջ յաջողակ են: Հմուտ վարպետներից գասաւած են որպէս զի ըստ պահանջման հարկին անձնապաշտպանութիւնը ապահովցընեն:

Թէ եւ խոտիւ արգելալ է մեծամարտութիւնը, եւ պատիժը մեծ, բայց սոքա մի ծակ գտնելու կը յաջողին: Բարբախտաբար մեծամարտութիւնը մա-

Տուան պայմանաւ չէ, այլապէս 60,000 ուսանող-
 ներից մի քառորդը հազիւ կենդանի կը մնար:
 Արանց մենակուիւր հրաժառակներով չէ: Սուսեր
 ներով կը մենամարտին, եւ նախատեալ պատուա-
 սիրութիւնը կը վերականգնի, երբ երկու հակա-
 աակորդներից մինը մի թեթեւ վէրք ստանայ, բայց
 մի պայման կայ գլխաւոր, այն է հարուածը ճակա-
 տի, քթի, բերնի, պտերի, կզակի, վերջապէս երե-
 սի մասերին վըայ պէտք է տրուի, բացառութիւն
 կազմելով միայն ականջներ եւ աչքեր, որոնք դա-
 սախօսութիւնները լսելու եւ գործնական փորձերը
 տեսնելու համար ամենակարեւոր զգայարանքնե-
 րն: Աւանտղները չըճանաչող անծանօթները չեն
 կարող իրանց զարմանքը զսպել, տեսնելով սրանց
 դէմքին վըայի կեղեքածները, որոնք մենամարտական
 հարուածների հետքեր են:

Շատերը այս նշաններով կը պարծենան, մի
 փառք կը համարեն, կարծելով թէ տեսնողները
 պիտի հիանան եւ պիտի ասեն, «Դ՞նչ քաջ, արիա-
 սիրտ եւ պատուասէր երիտասարդներ են սոքա»,
 բայց ընդ հակառակը ամէնքին ծաղրելի են, նա մա-
 նաւանդ «Քիքէրէքի» զաւելտական թերթին որ
 գարիգատուրների համար անսպառելի նիւթ է շե-
 նած ուսանողական այս տեսակ դասակարգի կեանքը:
 Արիւնները կըճագին առ հասարակ սրանց սիրած
 աղջիկների պատճառաւ: Մինը կըխլէ միւսին սի-
 րականը, կամ մինը մի ուրիշին սիրուհին կանպա-
 տուէ, իսկոյն մենամարտութիւնը կըվճուուի, եւ
 կըվերջանայ մի երեսի պատուելով: Այնուհետեւ

երկու հակաակորդք կը հաշտուին, միմեանց կը
 համբուրեն, յետոյ հաշտութիւնը տօնելու համար
 ոչ թէ լիդրանոց խոշոր գաւաթներ, այլ տակաւ-
 ներ կըդատարկեն: Աւրախութիւն, կոխ, սէր, հար-
 ցաքննութեան յաջողութիւն, վիճարանութիւն,
 ընկերութեան ժողով, մենամարտութիւն, ինչ կուզէ
 թող լինի, վերջարանութիւնը գարեջուր է:

Վիեննայում մի նահապետական սովորութիւն
 կայ: Գիշերը ժամը 10ին աների բոլոր դռները
 կըփակուին: Ուշ մնացողը դուռը բանալ տալու
 համար գոնապակին 10 քրոսայցար տալու դատա-
 պարտուած է: Աւանտղին համար այնքան ծանր է
 այս տուգանքը, որ 10 քրոսայցար չը վճարելու հա-
 մար մինչ արշալոյս փողոցներում ման կըգայ:
 Առաւօտուն կըզնայ սրճարան եւ յետոյ համալսա-
 րան: Կան նաեւ այնպիսիք որոնք ամբողջ գիշերը
 10 ֆիօրին կըվատեն 10 քրոսայցար չըտալու տըն-
 տեսագիտութեամբ: Սա էլ նրանց հաշիւն է: Աւ-
 սանտղները ընդհանրապէս ամուրի են, որովհետեւ
 ժամանակ չունին ամուսնանալու: Այնուհետեւ հանդերձ
 բաւական ժամանակ ունին սիրուն Fräulein (օրի-
 որդիների) մօտ քծնելու: Լաւ ընդունակ են սիրա-
 հար դերասանի պերճախօսութեանց մէջ:

Պարահանդէսներում, երեկոյթներում կը-
 գանուին միամիտ աղջիկներ որոնք՝ սրանց ասպետա-
 կան ձեւերից եւ գեղեցիկ խօսքերից կըյափշտա-
 կուին: Բայց փորձառուները գիտեն որ մի ուսանողն
 սիրտը ոչ ոքին չըպատկանիր: Նրա հոգին, սիրտը,
 խելքը, միտքը դասատետարին եւ գարեջրի տակա-

ուին մէջն է: Ուսանողը դէմն ելած աղջկան ամուսնութիւն կառաջարկէ: Եւ թէ աղջիկը պարզամիտ է, կը հաւատայ երգումներին, եւ հետեւանքը կը լինի «աճեցէք եւ բազմացարուք»: Բարեբախտաբար այս տեսակ պարզամիտ աղջիկների թիւը շատ աննշան է:

Մեծագոյն մասը գիտեն որ ինչ կը նշանակէ ուսանողը: Ուսանողին յեղյեղուկ բնաւորութիւնը եւ փոփոխամտութիւնը ճանաչելու համար սրտագէտ լինելու հարկաւորութիւն չըկայ: Բաւական է մի աղջիկ, ուսանողին երեսին վրայ գրոշմուած հարուածոց հետքերը համարէ, որքան վերքի նշան կայ, այնքան աղջիկ խաբած է:

Բժիշկ ուսանողները առ հասարակ առիթ ունին սիրահարական հանգամանքներից օգուտ քաղելու: Բայց ի՞նչ տեսակ օգուտ... վաղանցուկ մի հաճոյք, առ ժամանակեայ մի կիրք յագեցնելու միջոց... որուն զօժ կըգնայ լծուառ աղջիկը:

Ուսանողը երիտասարդ, կրակոտ, նիւթական միջոցները նուազ, ուղում է յոգնած ուղեղը որ եւ է մի բանով սթամփեցնել: Նա ժամանակ չունի մտածելու թէ ի՞նչ կը լինի այդ տեսակ սիրոյ յարաբերութեանց հետեւանքը: Նա ուղում է վաստակեալ միտքը թարթափել, եւ զբօսնուլ: Նրա ներկայ մտածողութիւնը սովորիլ է, իսկ ապագան, հարցաքննութիւն եւ վկայագիր ստանալ: Մինչ վկայագիրը ստանալը ինչ որ կարողացաւ անել, լաւ ժամանակ անցկացրնել, սա է ուսանողին երիտասարդական յառաջաբաժինը, որովհետեւ վկայագիրը ստանալուց եւ տոգտոր դառնալուց յետոյ իր

ծանրաբարոյ զիրքը այլ եւս լծոյլ չըտար թեթեւութիւններ անելու: Հետեւաբար զբօսանաց ծարաւի ուսանողը, աչքին առաջը ներկայացած զուարճառիթ դէպքերի հեշտութիւնները ցանկասիրութեամբ կրդրկէ, առանց մի բոպէ խորհելու նիւթական եւ բարոյական հաշիւների վրայ:

Այս ողջամիտ դատողութեանց բացակայութեան պատճառաւ է, որ ուսանողը աչքերը փակած կըսլանայ, աջ եւ ահեակ կը յարձակուի, կը սիրէ ով կուզէ լծող լինի, լինի տան աղջիկ, սպասուհի, խոհարարուհի, ուսուցչուհի, կար կարող, ծաղկավաճառ, զայեակ, մանկարարձ, զերասանուհի, վերջապէս կրտսիրէ, կրպաշտէ, բաւական է որ «ուհի», լինի առանց խտրութեան տարիքի եւ գեղեցկութեան:

Այս արիւնատ երիտասարդների անզգամութիւնները խիստ շատ անգամ ապարդիւն չեն մնար, այսինքն անմեղ երեխայներ յաշխարհ կրգան: Այն ժամանակ կատակները լուրջ մի կերպարանք կառնուն: Մանուկը գործուած յիմարութեանց իրերեւ յանդիմանիչ մի ծանր շուքով հանդէս կրգայ: Բայց եւ այնպէս սրանով էլ ուսանողը չի զգաստանար: Բժիշկ ուսանողը նիւթակրօն փիլիսոփայ է: Եւ թէ ունի կարողութիւն, մի քիչ փող կրտայ նորածին երեխային մօրը, եւ թէ չունի, մանուկը որբանոց կրգնայ, եւ այսպիսեաւ ինքը հայր կը լինի առանց որ յոյս ունենայ մի օր իր զաւակը տեսնելու: Մի բժիշկ ուսանողի համար երեխայ ծնիլ!..., դա ամենաբնական եւ ամենապարզ մի բան է: Մինչեւ

անգամ ինքը իրան դատաւոր հանդիսանալով սա խորհրդածութիւնն էլ կաւելացընէ ասելով թէ «ի՞նչ մեղք եմ գործել... մարդ չեմ սպանել... երեսայ եմ շինել!... մի քաղաքացի եմ աւելացրօել!...»:

Ո՞ր գիտէ կարելի է իրաւունք ունի ուսանողը, որովհետեւ տողտողութեան սկսած ժամանակը հիւանդներին ամէնքն էլ չէ կարող բժշկել, բնականաբար մի քանիսին միւս աշխարհը պիտի ուղարկէ, ուստի ուսանողութեան ժամանակն էլ եթէ մի քանի մարդ աշխարհ բերելու պատճառ լինի, սրանով գոնէ հաւասարակշուութիւնը կը պահպանուի:

Ահա ուսանողական կեանքի վեր ի վերջ նկարագիրը, որոյ մակերեւոյթից միայն պատկերը երեւում է: Ամենայն պարագայիւք ուսանողական ճշմարիտ տիպարը, այսքան համառօտագրելով չէ կարելի ներկայացնել:

Գալով հայ ուսանողներին կեանքին, ինչպէս ասացինք նախընթաց տողերում, սրանք կազմելով լայնատարած ծովու հետ անհամեմատ փոքրամասնութիւն, առանձին նկարագրելու հետաքրքիր մի կեանք չունին: Ամէնքն էլ հաւասարաբար պատուասէր, աշխատասէր, մեծամարտութիւնից, կռիւներից, վիճաբանութիւններից, գինեատուններից հեռի ապրող, եւ խաղաղ կեանք վարող երիտասարդներ են: Աւերոյիշեալ բազմաձեւ եւ գոյն զգոյն կտակներ ծածկող ընկերութեանց եւ ոչ մէկին անդամակից մի հայ ուսանող չըկայ:

Հայ երիտասարդը, լինի ուսանող կամ ուրիշ բան, ցեղական ժառանգութիւն է, ի՞նչ է, թէթեւութիւնը չըսիրեր, թէ եւ բացառութիւններ կան, բայց անուղղելի չեն: Ընդհանրապէս հայ երիտասարդութիւնը ծանրաբարոյ է, առանց սառնասիրտ լինելու, որովհետեւ թէպէտ մոխիրի տակ ծածկուած, բայց անշէջ եւ մշտաժառ կրակ ունի սըրտումը...:

Արտաւազգի համառօտ կենսագրութիւնից ընթերցողք հասկացան նրան ուսանողական կեանքի չըջանը:

Թէ եւ վերը պատմուած այն խոովախուժ եւ ալէկոծ ուսանողի կեանքը չունեցաւ, բայց սիրահարական արկածները իրան շատ տանջեցին եւ սիրտը մաշեցին:

Եթէ բարեպատե՛հ դէպքը այնպիսի մի բախտաւոր ելք չունենար եւ այլապէս տնօրինէր, Արտաւազգի երիտասարդութիւնը կարճակեաց ծաղկի նման պիտի թառամէր...

Արտաւազդը, հօրը գրած պատասխանին մի քանի օր յետոյ հարցաքննութիւն տալու էր: Թէպէտ դասերը այնքան ճշգիւ ըմբռնել եւ պատրաստել էր, որ տողտողութեան վկայագիրը համարում էր իրան համար մի ստոյգ սեպհականութիւն, բայց եւ այնպէս յուզեալ էր սիրտը: Պարզ եւ սովորա-

կան հարցաքննութիւն չէր: Ծանր եւ գործնական հարցաքննութիւն էր, որ վերջինը լինելով երկար էլ պիտի տեսէր:

Մարկարէզը յատուկ խնդրել էր որ փնքն էլ ներկայ գտնուի հարցաքննութեան: Արտաւազը մերժել չէր կարող: Աւտոի որոշեալ օրը տարաւ հետը Մարկարէզին, որուն սիրան էլ Արտաւազի չափ անհամբեր էր, եւ ախանափէս էր ուզում լինիլ հարցաքննութեան անվրէպ յաջողութեանը:

Արտաւազի քննութիւնը շատ փառաւոր եւ փայլուն անցկացաւ: Պրօֆէսորները կատարելագէս գօՏ մնացին: Աւրիշ հարցաքննուելիք ուսանողներ էլ կային, որոնցից եւ ոչ մէկը յետագէմ չըյայտնուեցաւ, ամէնքն էլ վկայագիր ստանալու արժանացան, այնու հանդերձ նախանձեցան Արտաւազին, որ ընդհանրագէս հարցուած առարկայներին առանց վարանելու մեծ վարժութեամբ պատասխանում էր բազմաթիւ փորձեր եւ բացատրութիւններ մէջ բերելով: Արտաւազը պրօֆէսորներին բերանացի ջատագովութեանցը եւս արժանանալու յաջողեցաւ, երբ հարցուփորձի նիւթ լինելու համար սրահին մէջ տեղը դրուած դիակին վրայ անդամազննական, վերաբուժական, մարմնահատական ներքին եւ արտաքին գործողութիւնները դարմանալի ճարտարութեամբ կատարեց: Չեօքը առանց դողդողալու (որ վիրաբուժի համար ամենակարեւոր պայմաններից մինն է) արագութեամբ եւ ճշգրտութեամբ կորատում էր դիակին այն մասերը զորս հրամայում էր պրօֆէսորը:

Հարցաքննութիւնը վերջացաւ, եւ ի միասին Արտաւազի ուսանողական կեանքը:

Ախր լցիւացի հայ երիտասարդը առաջին կարգի բժիշկի վկայագիր ստացաւ: Երբ ի նշան շնորհակալութեան մի առ մի պրօֆէսորներին առաջը գլուխ էր խոնարհեցնում, ամէնքը իր աստիճանը շնորհաորեցին եւ ասացին թէ «գուք հմուտ մի բժիշկ եղաք, պարծանք է մեզ ձեզ նման աշակերտներ ունենալ»: Օպերատոր պրօֆէսորը որ այն տարվայ անուանիներիցն մէկն էր, նա էլ աւելացրեց «Ճշմարիտ! հայ ուսանողները շատ ընդունակ են, բայց ափսոս, շատ սակաւթիւ են, Վիէնայի ընդհանուր համալսարաններում հազու ընդ ամէնը 20 հատ կան»:

Արտաւազն ու Մարկարէզը համալսարանից դուրս ելան եւ իսկոյն դռանը առաջը հանդիպեցան Մանուշակեանցին որ քրտինքը ճակատից սրբելով վազելով եկել էր: Մանուշակեանցը նախ քան բերեւելը ածապարանօք հարցրեց դերմաներէն:

— Արտաւազ ֆինչ լուր, հարցաքննութիւնդ ֆինչ եղաւ:

— Մարկարէզին շնորհիւ բժշկականութեան առաջին կարգի տոգտորի վկայագիր ստացայ, պատասխանեց Արտաւազը:

— Վեցցես! Արտաւազ! դուք էլ կեցցէք, օրիորդ! աղաղակեց Մանուշակեանցը ձեր երկուսին էլ շնորհաւորում եմ, բայց պէտք է թըջնը վկայագիրը, տօնենք տոգտորութեան աստիճանդ: Այսպէս չոր ու ցամաք տիպում առնել չէ կարելի:

— Կեծաւ ուրախութեամբ, սիրելիս, արի գնանք այս րոպէիս մեր Տիրանոցը, ես ու գուն եւ Մարկարէզը, այն տեղ ուղղածիդ չափ կըթրջենք:

— Ա՛յ, մեր երեքը բաւական չէ, ասաց Մանուշակեանցը, քեզ — ճշմարիտն ասեմ, ես կանխաւ գիտէի որ դու անպատճառ առաջին կարգի վկայագիր պիտի առնես, ուստի այս առաւօտ իմ տունը երեկոցեան ընթրիք պատրաստել տուած եմ, Տրաւիրած եմ քոյ մի քանի ուսանող ընկերներեցդ, այնուհետեւ Տրաւիրած եմ սոգտոր Մարուքէին, սոգտոր Խոռխոռունիին, եւ Տաճի Ղեւնդիանոս աղային, պէտք է իմ տունը գնանք եւ այն տեղ տօնենք սոգտորութիւնդ:

— Այ... եղբայր... Ի՞նչ ես արել, ուրեմն կրկին գանկարանութիւն, անդամազննութիւն պիտի լսենք:

— Ե՛հ... վնաս չունի, երկայն մի աներ, վերջին անգամն է, գիտես որ լաւ պիտի ծիծաղինք:

— Այո՛, այո՛, շատ լաւ կըլինի, բացագանչեց Մարկարէզը, շատ շնորհակալ եմ պարօն Մանուշակեանց, սիրելի Արտաւազը! կրգնանք այնպէս չէ՝ Տարցըրեց Մարկարէզը այնպիսի մի քաղցր ձայնիւ որ Արտաւազին մուտը մարեցաւ եւ մի ուրախ գէմքով,

— Անտարակոյս կրգնանք, սիրելի Մարկարէզ, ասաց, մի՞թէ կարելի է Մանուշակեանցին Տրաւերը չընդունիլ, միայն այսօր շատ եմ յոգնած, եւ ուղեղս լիքն է անդամահատութիւններով, անդամազննութիւններով, կարողութիւն չունիմ վիճելու:

— Ես քու տեղդ կրվիճեմ, ասաց Մանուշակեանցը, ես այնքան գինի կըխմացընեմ սոգտոր Մարուքէին եւ սոգտոր Խոռխոռունիին, որ մինը իր գանկին ուր լինելը կրկորցընէ, միւսն էլ անգամները:

Ծիծաղում էին բարձրաձայն, Արտաւազն ու Մարկարէզը Մանուշակեանցի զուարճութեանց: Արդէն ընկերութիւնը չըգումարուած սորա սկսել էին խնդալու:

— Տեսնենք, ասաց, Արտաւազը, այս անգամ Տաճի աղան ի՞նչ կրբերէ ծախելու:

Երեքն ի միասին խօսելով խնդալով գնացին տուն:

Փառաւոր մի սեղան պատրաստուած էր Մանուշակեանցի տունը տասներկու մարդու համար: Աղնիւ երիտասարդը ի պատիւ հայրենակից սոգտորին եւ Մարկարէզին ոչինչ չէր խնայած: Հունգարիայի, Տոքայէրի, Գեղասօի, Բայն վայնի ընտիր գինւոյ սրուակները սեղանի վրայ շարուած սպասում էին հիւրերին: Մարկարէզը՝ ծաղիկներին չափազանց սէր ունենալը գիտէր Մանուշակեանցը: Ամենագեղեցիկ ծաղկանց փուռչերից եւ ոչ մինը չէր մոռացել եւ ամբողջ սեղանը զարդարել տուած էր երկրներանգ ծաղկամաններով:

Ժամը ճիշտ Գին եկած էին բոլոր Տրաւիրեալք: Կային նաեւ մի քանի գերմանացի աղջիկներ զորոնք Մանուշակեանցը Տրաւիրել էր Մարկարէզը առանց ընկերութեան չըթողնելու համար: Շատ հիանալի անցկացաւ երեկոյթը: Բոլոր հանդիսականք վկայե-

ցին որ իրանց կեանքումը այսպէս զուարճալի երեկոյ չէին անցկացըրել, մանաւանդ հաճի Ղեւոնդիանոս աղան կոխորդներ պատուելու չափ ամէնքին ծիծաղեցնում էր իր հայերէն եւ գերմաներէնովը:

Գաշնամայր ամող մի օրիորդի օժանդակութեամբ փոփոխակի հայերէն եւ գերմաներէն երգեր երգեցին, պարեցին, ցատկեցին, բան չըմնաց ամէնքն էլ արին, անելիք բան չըթողուցին: Տարացած գլուխները եթէ մի բան չըզտնէին անելու, իսկոյն մինը մի «կենաց», էր առաջարկում, եւ ահա ամէնքը ոտքի վրայ կանգնելով բաժակները լիքը աղաղակում էին թէ ո՞ւմ կենացը պէտք էր խմէին:

Արդէն կենաց մենաց չէր մնացել: Իւրաքանչիւրին կենացը տանական անգամ խմուած էր, իսկ Արտաւազդի եւ Մարկարէզի «կենաց» բաժակները բացառութեամբ անհաշիւ էին:

Արտաւազդը չափազանց գոհ էր, որովհետեւ ոչ տոգտոր գանկաբան Մարուքէն, ոչ էլ անգամագէտ տոգտոր Խոսիսոռունին ժամանակ ունէին ուսուցանական վիճարանութիւններ անելու:

Մանուշակեանցը խոստովանքը կատարել էր, այսինքնը ամենապինդ գինիները այնքան առատօրէն եւ յաճախ տոգտորներին առաջարկել եւ խմացըրել էր որ երկուքն էլ մոռացել էին իրանց մասնագիտութիւնը:

Տոգտոր Մարուքէն անդգիներէն մի երգ էր երգում: Տոգտոր Խոսիսոռունին «ազնիւ ընկեր մեռանում եմ», երգում էր, հաճի աղան էլ «Սէվաստապօլ էճնիւնտէ տուրան կէմիլեր», մըմնջում

էր, իսկ օրիորդներն էլ իրանց գերմանական երգերը ընդհատելով ծիծաղից թուլանում էին այս տարօրինակ շարիվարիին զուարճութիւնիցը յափշտակուած:

Մանուշակեանցը ոչ որքին մի բոպէ հանգիստ չէր թողնում: Շարունակ «օրիորդք, պարոնայք, մի ծուլանաք, մի թուլանաք, խմեցէք ասելով ով խըմեց, ով չըխըմեց, ամէնքին բաժակները զարմանալի սրատեսութեամբ լրտեսում էր առանց ինքը այնքան խմած գինիներից հարբեանալու:

Այս գիշերը անցել էր: շիւրերին թմբուլութիւնը կաղրուրելու համար Մանուշակեանցը շամպանիայի գինին բերել տուաւ: Այն նեղգարը ըմպելեաց վերջարանութիւնն էր: Առաջարկուելք «կենաց», բաժակներին առաջնորդող բարեմաղթութեանց սովորաբար առաւել խնամք կըտարուին շամպանիայի ժամանակ:

Մանուշակեանցը, այն ազնիւ հիւրընկալ երիտասարդը, առաջին շամպանիայի բաժակը երկու ամուսինների կենացը առաջարկեց: Ի պատիւ փեսային եւ հարսնու օրիորդին բաժակներ ի ձեռին ամէնքը վեր կացան եւ յարգական մի լուսթեամբ սպասում էին Մանուշակեանցին որ նոյնպէս բաժակը բարձր բռնած գերմաներէն արտասանեց հետեւեալ կարճ եւ գողտրիկ առեմախօսութիւնը:

«Միրելի հանգիսականք!»

Այս բաժակը առաջարկում եմ անգին կենացը օրիորդ Մարկարէզին որ մի քանի օրից տիկին Արտաւազդ պիտի կոչուի, եւ նորա արժանի կողակից

իմ հայրիկանից Արտաւազդին: Արտաւազդն ու Մարկարէզը մի գոյգ երջանիկներ են, սոցա վիճակը բարի նախանձ կը յղացնէ այն ամէն զգայուն սրբուտեբում, որոնք լաւ ըմբռնողներ են երջանկութեան խոհապէս ի՞նչ բանի մէջ գոյութիւն ունենալը: Սոքա միմեանց ազնիւ բնաւորութեանը վրայ սիրահարուած են:

Մէկզմէկ այնքան անկեղծ սիրով սիրում են, որ իւրաքանչիւրը ապագայում միւսին երջանիկ անելու համար կարծես մրցիլ ուզում է:

Սրանց ամուսնութիւնը օրինակելի եւ առ արինազարդ մի միութիւն է: Սոքա միայն այր եւ կին չբալխի լինին, ինչպէս առ հասարակ լոկ ծիսակատարութեան գոյներով միայն կրկատարուին այս տեսակ ուրիշ շատ միութիւններ: Սրանք միմեանց համար առատաձեռնութեամբ կեանք զոհելու պատրաստ երկու դիւցազն բարեկամներ են: Արկուսին սիրտն ու հոգին մի տեղում են ամբողջուած, հետեւաբար մշտապէս եւ անխափա կրմնայ հաստատուն հիման վրայ զրուած եւ ապահովուած երջանկութիւնը: Այս նախանձելի գոյգը այնպիսի մի բարեմասնութիւն ունի, որուն մէջ ստութիւն, հաշիւ, ձեւ, կեղծաւորութիւն ոչինչ չըկայ: Գատարկներ ուրեմն մինչ վերջին կամ իր մեր բաժակները օրիորդ Մարկարէզի եւ սոգտոր Արտաւազդի թանկագին կենացը, շնորհաւորներ մերձակայ միութիւնը եւ բարեմաղութներ ազնիւ ցանկութեանց իրագործութիւնը:

Բաժակները միմեանց զարնուեցան «կեցցէ օրիորդ Մարկարէզ, կեցցէ Արտաւազդ», աղաղակները

սենեակը թնդացուցին եւ շամպանիայի բաժակները մինչ վերջին կամ իր ծծեցին:

Հաճի ազան էլ բղաւում էր «կեցցէ Մարկարէզ, կեցցէ Արտաւազդ, գուն ալ ապրիս Մանուշակ, ասում էր, բերնէդ պալ, խայմախ կը վաղէրկոր, ափերիմ, լախըստըներդ բիւթիւն չըհակըցայ ամա, հէլպէթտէ աղոր բան կըզուրցէիր կոր», Յետոյ Մարկարէզը առաջարկեց Մանուշականցի կենացը, մի քանի քաղցր խօսք արտասանեց հիւրնկալութիւնը եւ բարեմաղութիւնները շնորհակալութեամբ ընդունելով եւ գովելով հիւրասէր երիբասարդին սրտի ազնուութիւնը:

Արտաւազդը պատրաստուել էր մի կենաց առաջարկելու, բայց Մանուշականցը ժամանակ չըթողաց, առաջարկեց սոգտոր Մելիք-Մելիխոսեանցի կենացը: Յետոյ առաջարկեց սոգտոր խոստոունիի, յետոյ հաճի աղային, յետոյ հրաւիրեալ օրիորդաց եւ ուսանողաց կենացը. այնպէս որ կենացների յաճախ կրկնութեանց պատճառաւ մի ժամուայ մէջ 12 հատ շամպանիայից երկու շիշ միայն մնացել էին սեղանի վրայ:

Արտաւազդը Մանուշականցին նշանացի հասկացուց, բաժակները կրկին լցուեցան: Այս անգամ Արտաւազդին կարգն էր «կենաց», առաջարկելու:

Այսպէս սկսեց Արտաւազդը նոյնպէս Մանուշականցի նման գերմաներէն բարբառով:

«Միրելի բարեկամբ!»

Հատ երջանիկ եմ ես այսօր: Երջանիկ են այն ամէնքը որոնց երազները չափաւոր են, որովհետեւ

Համեստ երազները մի օր կիրազործուին: Իմ երազը էլ իրականացաւ: Գտայ երջանկուածեանս առարկան: Սիրեցի Վարկարէզին: Սէրս առաւել եւս ինձ համար արժէք ունեցաւ երբ Վարկարէզն էլ հաճեցաւ զայն բաժանելու:

Բնական հազուագիւտ ձիւրքեր ստացած չըլինելով եթէ ես ինքս գիտեմ իմ ընդունակութեանս աստիճանը, ձեզ հաւատացընում եմ որ առանց Վարկարէզի սիրոյն ինձ անկարելի էր անել ինչ որ արի ուսմանս վերաբերմամբ: Վարկարէզի սէրն էր որ ինձ ներշնչեց մարդկութեան պարտականութիւնները կատարելապէս ճանաչելու, այն ինչ առանց Վարկարէզի թերեւս կիսով չափ անգամ ճանաչելու առիթ չըպիտի ունենայի եւ պիտի լինէի մի միայն անձս մտածող մի մարդ:

Յատկապէս շնորհակալ եմ Պ. Վանուշակեանցից, որ իր բարի խորհուրդներով եւ աջնիւ օժանդակութիւններովը զգալապէս քաջալերեց ինձ, երբ զլսիս տեղացած անասորժ դժուարութեանց ապաւորութեան ներքեւ յուսահատ գրութեան մէջ գտնուում էի: Ահա այս բաժակը սրտաբուզիւ երախտագիտութեամբ կառաջարկեմ Պ. Վանուշակեանցի մեծագին կենացը ի բոլոր սրտէ մաղթելով որ այս բոլորէիս իմ զգացած երջանկութեանս չափով ինքն էլ երջանիկ լինի, եւ վայելէ այնպիսի մի կենսակից ընկերուհի ինչպէս իմ Վարկարէզը, նոյնպէս կրցանկամ որ բոլոր ներկայք ինձ նման բախտաւոր լինին, ուրեմն, խմենք իմ պատուական բարեկամին կենացը»:

Ներկայք նախ քան բաժակները միմեանց ընդհարկանելը, «կեցցէ Պ. Վանուշակեանց» գոռացին, բայց բաժակները դատարկելու միջոցին նկատեցին որ հաճի աղան բացակայ էր:

Բախտաւոր ամուսնու թեան առ թիւ Արտաւազդի խօսած ճառին վերջաբանութեան ժամանակ հաճի աղան բարձրաձայն «ամէն» պոռացել էր, յետոյ ինքը իր աղաղակած «ամէն», մաղթանքից մաս չունենալը յիշելով սիրաբ վշտացել եւ անցկացած երիտասարդութեան վրայ ողբում էր խեղճ մարդը: Առջի բերան կարծեցին որ հաճի աղան շատ խմց հիւանդացաւ: Ամէնքը վշտակից լինելով հարցըրին թէ, «ինչ կայ հաճի աղա, ի՞նչ ունիս օր տեղդ է ցաւում», հարցընում էր Վանուշակեանցը:

— «Հիչ մէկ տեղս չըցաւ իր կոր ախպար, ասաց հաճի աղան, եւ կամենալով գերմաներէն մի բան էլ ասել, «ախ! ի՛հ բին ունկուկուլերլը» ասում էր, յետոյ հայերէնը շարունակելով արժըն եխթիյար եմ, կարգուելու ումուտ չունիմ տէ, նայեցայ քի ամէնքդ ալ կենճ էք, սիրտս պոտակաց, կուլամ կոր»:

Վանուշակեանցը իսկոյն լծարգ մանեց հաճի աղային խօսքերը ոչ միայն գերմանացիներին այլ հայերին էլ հասկացըրեց: Ամէնքը անտեղի գտան հաճի աղային յուսահատութիւնը, մանաւանդ Վանուշակեանցը մխիթարեց եւ համոզեց որ տակաւին այնքան ծեր չէ, իրան յարմար մի սիրուն աղջիկ կամ փողատեր մի այրի կին ինքը գտնելու կրնոտանայ:

Հաճի աղան շատ ուրախացաւ, լացը կտրեց, սկսաւ ծիծաղել: Իսկոյն շամպանիայի բաժակները

վերստին լցուեցան եւ խմեցին հաճի աղային եւ իրան առնելիք այրի կնոջ կենացը:

Հաճի աղային մինչ 60 տարեկան ամուրի մնալուն պատճառը այն էր որ 20 տարիից ի վեր Վիէննայում հարուստ ֆարրիգանտի աղջիկ փնտռելով փնտռելով ծերացել էր:

Հաճի աղային վաղանցուկ արտմութեանը պատճառաւ մի պահ ընդհատուած ընկերական խրատութիւնը վերականգնեցաւ սոգտոր Մարուքէին մի «կենաց» առաջարկելովը:

— Ես նուիրուած եմ այս բաժակը — ասաց սոգտորը իր սովորական հայերէնովը — եւ կու խոսք գանկեռին կենացը...:

— Հոս տեղ հայ բանքէրներ կան — հարցրուեց հաճի աղան զարմանալով եւ սոգտորին խօսքը կտրելով:

— Բանքէր չէ ասում, հաճի աղա, գանկեր է ասում — պատասխանեց Մանուշակեանցը: Իսկ սոգտորը ատենախօսութիւնը ընդհատուելուն վրայ նեղանալով:

— Ի՞նչ զառմանալի առառած է, անպատճառ դռան գանկը ես կըրցանկայի ծախու առնել ուսումնասիրելու համար:

— Ա՛՛ֆ կընես միւսիւ սոգտոր իմին գանկըս պալ խապախի չէ, ասաց հաճի աղան բարկանալով, բայց սոգտոր Մարուքէն ուշադրութիւն չըդարձրնելով ատենախօսութիւնը շարունակեց:

— Ուռեմն ես կողաշառկեմ այս բաժակը այն գանկեռին, ու... ու... սատանան տանի գանկեռը...

բոլորովին միտքըս շփոթեցրուեց այդ մտադր... մոռացայ ու գանկեռի... խամսա ու պիտի բանիէն պիտի ասէի...:

— Պարուն սոգտոր, մեր գանկերին կենացը խմենք ասաց Մանուշակեանցը եւ առանց սպասելու որ սոգտորը կորուսած գանկերը գանե, բաժակը գատարկեց, միւսներն էլ իրան օրինակին հետեւեցան, եւ այսպիսեաւ վերջոյց սոգտոր Մարուքէյի ծառը:

Տոգտոր Մարուքէն շամպանիայից արդէն տաքացել եւ արիւնը գլխին բարձրացել էր, ճառին անյաշողութիւնից էլ զտրանալով երեսը խաշած խեցգեանի նման բոլորովին կարմրեցաւ: Տոգտոր Խոտխոտունին յարմար առիժից օգուտ քաղելով մի բաժակ առաջարկեց իր նախագահութեամբը կազմուելիք հայ անգամագինական ընկերութեան կենացը: Տոգտոր Մարուքէն չուզեցաւ խմել այնպիսի մի ասու մնական կենաց բաժակ, որուն մէջ գանկաբանութիւն չըկար: Գլուխները տաքացած լինելով տհաճոյ վիճաբանութեան տեղի չըտալու համար իսկոյն Մանուշակեանցը միջամտեց եւ բաժակները գատարկուեցան մի անգամաւ — գանկաբանական ընկերութեան կենացը:

Այսպէս Մանուշակեանցի մտաց արժեքութեամբը գիտնական ծիւղի կենաց բաժակը անուշ տեղը կապուեցաւ:

Վերջին անգամ Մանուշակեանցը հանդերձ ընդանեօք Տիկին Հովմանի եւ նմանապէս համայն բնդանեօք Արտաւազի հօրը, Տէր Ղուկիանոսի

կենացը մի բաժակ նուիրեց, զոր հուսուաներով
ողջունեցին, վերջին գինին բմպեցին եւ ամէնքը իր-
անց երեկոյից դո՛հ զուարթ հրաժեշտի ողջոյն եւ
չնորհակալութիւն տալով Մանուշակեանցին հեռա-
ցան գնացին իւրաքանչիւրը նոյն երեկոյից զուար-
ճալի մի յիշատակ հետը տանելով:

Արտաւազը հարցարնութեան օրը ստացած
վկայագրին աւետիար հեռագրած էր Վիւրցբուրկ
Տիկին շօփմանին եւ Մոսկվա աէր հօրը: Չօքանչին
հեռագրին աւելացրած էր որ նրան սպասում է Մոս-
կվա գնալու համար: Տէր հօրը ուղարկած հեռա-
գրին մէջն էլ Մոսկվա գալու համար ճանապարհ
ընկած օրը ուրիշ մի հեռագրով լուր տալու խոս-
տացել էր:

Արտաւազը ուրիշ գործ չունէր: Միայն իրան
համար վերաբուժական, մանկաբարձական գործիք-
ներ, Մարկարէզի համար մանր մունր, եւ աման հա-
մար էլ ընծայ տալու զանազան իրեղէններ առնե-
լու էր: Մի օրվայ մէջ Մանուշակեանցի ընկերակ-
ցութեամբը բոլորը վերջացրեց:

Հետեւեալ առաւօտուն Տիկին շօփմանն էլ
եկաւ Վիէննա, հեռն առած Աննան եւ Տերէզը:

Արտաւազը, Մարկարէզը եւ անբաժանելի
Մանուշակեանցը կայարանը գնացել էին զիմաու-
րելու:

Արքան մեծ էր Տիկին շօփմանի եւ աղջիկներին
ուրախութիւնը... Մարկարէզը առողջ, Արտաւազը
նմանապէս, հարցարնութիւնը փայլուն, Տիկին
շօփմանի համար սրանից աւելի բախտաւոր լինել
աւելորդ էր, երանի թէ մնացսծ երկու աղջիկներն
էլ Մարկարէզի կէսին չափ բախտաւոր լինէին:

Մարկարէզի ծծմայրը Տիկին Շըվարց, որ 50
տարեկան պատուական մի կին էր, Տիկին շօփմանը
հետը բերած էր Վիէննա, որպէս զի ինքը Մոսկվա
մեկնելուց յետոյ աղջիկները Վիւրցբուրկ վերա-
գարձընէ:

Մանուշակեանցը յանձն առաւ օրիորդներին
պցելել տալու քաղաքին նշանաւոր եւ հեռաբըր-
ութեան արժանի յիշատակները, որովհետեւ Տի-
կին շօփմանը նոյն օրը հանգստանալով հետեւեալ
օրը առաւօտուն Արտաւազի եւ Մարկարէզի հետ
անվտէպ մեկնելու էր Մոսկվա, աիկին Շըվարցի եւ
Մանուշակեանցի խնամնցը յանձնելով աղջիկները,
որոնք իրանց մօրը աղաչել եւ թոյլտուութիւն
առել էին մի շարաթ Վիէննա մնալով յետոյ առն
վերագառնալու:

Ամառուան եղանակ էր յուլիս ամիս: Գեղեցիկ
մի պարտիզում երեկոյեան ընթրիք էին անում
ամէնքն ի միասին, պոխնքն Տիկին շօփմանը հան-
գերձ աղջիկներով եւ Մանուշակեանցը: Արտա-
ւազը պատմում էր Մարկարէզի հետ Վիէննայում
վարած կեանքը, իր ուսումնական պատահմունք-
ները, հարցարնութիւնը եւ այլն: Մանուշակեանցը
պատմում էր ի պատիւ Արտաւազի բժշկական

վկայագրին, մի օր առաջ իր տունը տեղի ունեցած երեկոյթին ցնծալից եւ խնդագին ժամերը, հըրաւրելոց ատենխօսութիւնները, ծիծաղները, կեցցեշները. հաճի աղային պատկերը, բոլորը այնպիսի կենդանի նկատողութեամբ պատմում էր որ ամէնքը քրքիջներ արձակելով ծիծաղում էին, մահաւանդ Աննան եւ Տերեզը:

— Ափսոս, մայրիկ, մի օր առաջ դալու լինէինք մենք էլ ներկայ կը գտնուէինք, ասում էին:

— Ես կը խոստանամ, օրիորդներ, ձեզ ծանօթացընելու մեր հայրենակից տողաորներին եւ հաճի աղային, ասաց Մանուշակեանցը, եթէ կամենաք այս բոլորէս մարդ ուղարկեմ ամէնքին բերել տամ:

Մանուշակեանցին առաջարկութիւնը սիրով պիտի ընդունէին, բայց Տիկին շփմանը ճանապարհից եկած եւ առաւօտուն կրկին ճանապարհորդելու ստիպուած լինելով գիշերը հանգիստ անելու պէտք ունէր: Եղանակն էլ ամպոտ, անձրև. գալու արամադիր էր: Մանուշակեանցը հետեւեալ առաւօտուն համար ցտեսութիւն բարեմաղթելով հեռացաւ, Տիկին շփմանի ընտանիքն էլ գնացին այն հիւրանոցը ուր բնակուում էր Արտաւաղը:

Առաւօտուն չորս կանայք, Տիկին շփմանը, ծծմայր տիկին Շըվարցը, Աննան եւ Տերեզը Մարկարէզի ճանապարհորդութեան անտուկները ակզաւոր-

ցընելու գործով էին պարապուած: Մանուշակեանցն էլ Արտաւաղին էր օգնում բժշկական գրքերը, գործիքները արկղերի մէջ զետեղելու համար:

Մարկարէզը շուարած էր թէ ինչ անելու էր իր ծաղկամանների հետ: Ինքը սաստիկ ծաղկասէր էր, Վիէննա եկած օրից ի վեր, համարեա ամէն օր մի տեսակ ծաղիկ էր առած: Արտաւաղի հետ ման գալու գնացած ժամանակը վերադարձին ամէն անգամ ձևօքը պարապ չէր դառնար, անպատճառ մի սիրուն ծաղկաման, մի փունջ, մի ոստ, կամ ծաղկի մի տունկ հետը կուսնենար: Այս անգամ մայրը եւ քոյրերն էլ Վիւրցբուրկից փունջեր բերած էին, չէր կարողանում սրանց ամէնքին հետը տանիլ: Թողնուլ, բաժանուիլ էլ չէր ուզում:

Մայիս ամիսն մարգարիտ ծաղիկների գարնանային աննման եղանակին ծնած էր Մարկարէզը եւ անունն էլ Մարկարէզով մկրտել էին: Մատղաշ մանկութիւնից ի վեր բոլոր կեանքումը սիրեց ծաղիկները Մարկարէզը: Կարաքանչիւր ծաղիկին հետ ինքն էլ կարծես ի միասին կրբացուէր կը փայլէր, կրգուարթանար: Եթէ ծաղիկը թառամէր սիրաբ կը վշտանար: Միով բանիւ ծաղիկների հետ զուգընթաց կապրէր մերթ ժպտալով, մերթ տխրելով:

Օճաղիկը՝ բնութեան սիրահար բանաստեղծին գլխաւոր գրամագլուխն է: Մահանացունների սըրտերին, մեծ սփոփանք եւ մխթարանք կը հայլայլթեն ծաղիկունք: Տաղանդաւոր մարդկանց հանճարը ծաղկեփունջերով կը վարձատրեն:

Մեծ մարդոց շիրիմների պատուաւոր զարդերն են ծաղիկները: Նմանապէս յաւիտեական աշխարհը փոխադրուող ընդ հանուր մահկանացուների դագաղների վրայ ծաղիկները անսպաս են: Իմէ Վարդէն Գրանսիացի երեւելի գրագէտ բանաստեղծը հետեւեալ տողերը նուիրած է ի պատիւ ծաղիկներին:

«Մտեղծագործութեանց մէջ ծագուէք, նըբութեան, գրգանաց, արնուագեղ շնորհաց, վայելչութեան գլուխ գործոցն եւ բնութեան ականակապ զարդերն են: Ձիք այնքան զմայելելի մի բան, որքան ծաղկանց դալարագեղ առէջքը: Մորա շնորհազարդ անօթներ են, ուր Աստուածութիւնը ի ներքս փակած ունի մեղրը, այն երկնային հունձքը զոր չէ կարող քաղել մարդկային համայն զօրութիւնը, մինչդեռ տկար եւ անզօր մի միջտո ոսկեզօծ գաւաթներով կրնուիրէ մարդկութեան: Երազուէք, այն շողանշոյլ երկնեանց կերպաններով զգեստաւորեալ օգային յաւերժահարսուէք որպիսի քաղցր եւ անորժայից հաճոյքներ կրենր շնչեն: Իմաստունք ծաղիկներով իրանց զլուինները կրպսակեն: Գեղանի կոյսեր իրանց խարտեաշ վարտերը ծաղիկներով կրզարգարեն, նաեւ մեծամեծք իրանց հանդիսաւոր խրախուժեանց մէջ առատապէս կրվատեն: Բայց բնութիւնը, որուն առաջը հարուստն ու աղքատը հաւասար են, դրած ունի հանդէպ աղքատիկ խուզին մի եւ նոյն ծաղիկները, որոնք թագու հիներին ճակատները կը ծածկեն:»

Արտաւազդի երազը իրագործուեցաւ: Այժմ ունի հրեշտակի նման սիրուն երեսայներ որոնք սիրում են, գգուում են, պաշ են աւում իրանց սիրելի հօրը պիտերը եւ մօրսւրը:

Թէպէտ Արամեան եւ Գերմանական ցեղերի պատուաստութեան պտուղներ են Արտաւազդի երեսայները, բայց զանկարան տողտոր Վարուբէն եթէ տեսնէ, առանց կասկածելու պիտի ասէ թէ մանկանց զանկերը անարատ հայու գանկեր են:

Երջանկութիւնը թագաւորում է Արտաւազդի տան մէջ: Աւսանողը այժմ կատարեալ բժիշկ է: Վարկարէզը օրինակելի մի մայր է, որ մարտը հայերէն է խօսում երեսայների հետ:

Վարկարէզի ծագխախրութիւնը տանը սինեակներին ճշմարիտ մի բուրաստանի կերպարանքն է տուած: Չըկայ մի պատուհան, մի սեղան, մի անկիւն որ տեղ Վարկարէզի խնամքը վայելուչ եւ պաշտածաւոր չափակցութեամբ գրուած չըլինին շքեզազարդ ծաղուէք որոնց բոլորտիքը սիրուն թիթեռնիկների նման թռչտում են Արտաւազդի երեսայները:

Վարկարէզի նիւթական կարողութիւնը ի նպատ սոյն վայելչութեանց առիթ չունեցաւ մի գեր խաղաղու: Այսքան բազմապատուղ երջանկութեանց փոքրագոյն մասն անգամ չըկարողացաւ կազմել, որովհետեւ բարոյական զարգացման զուգընթաց անշահախնդիր սէրն եղաւ երջանկութեան ճշմարիտ ուղեցոյցը:

Մեր նորափթիթ հայ հոգերան — մանկա-
վարժներին կը պատկանի այսպիսի պարտաճանաչ
հայրեր ևւ մայրեր պատրաստելու պաշտօնը: Ուս-
տի օրիորդներ! երիտասարդներ! սիրեցէք զմիմեանս
առանց նիւթապաշտութեան, ամուսնացէք առանց
ունայնասիրութեան, պատրաստեցէք հայ մանուկ-
ներ որոնք մեր մանկավարժների ձեռքում՝ դրամա-
գլուխ ևւ գործիք պիտի դառնան:

Միբելի ընթերցող, տեսար Արտաւազգը, տե-
սար Մարկարէզը, ճշմարիտ է, սոցա սերը ամուս-
նութեան գեղարուեստական ճիւղն է, բայց դու մի
սպասեր որ նմանօրինակ մի դէպք ներկայանայ ևւ
այնպէս ամուսնանաս, ապա թէ ոչ դու էլ յառա-
ջբանիս մէջ յիշատակուած երիտասարդին նման
ցկեանս ամուրի մնալու կրդատապարտուիս:

17. 40

« Ազգային գրադարան

NL0249833

